

ՆԻԿՈԼԱՅ ՀՈՎԿԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԻՐԱՆ

ԱՅԱԹՈՒԼԼԱԿ ԽՈՍԵՅՆԻԻ
ԴԱՐԱՆՐՋԱՆԸ

ԵՐԵՎԱՆ 2004

302 N(33)
7-85

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԳԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՆԻԿՈԼԱՅ ԳՈԿՅԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԻՐԱՆ

ԱՅՈՒՐԱԿ ԽՈՍԵՅՆԻ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԸ

3332

ՄԵԿԵՆԱՄՈՒԹՅԱՄԲ
«ԱՐՄԵՆ ԵՎ ԲԵՐՍԱՆԵ ԶԵՐԵՅՄԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ»
(ԱՄՆ)

ԵՐԵՎԱՆ 2004

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АРМЕНИИ
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

НИКОЛАЙ ОГАНЕСЯН

ИРАН
ЭПОХА АЯТОЛЛЫ ХОМЕЙНИ

СПОНСОР
“ФОНД АРМЕН И БЕРСАБЕ ДЖЕРЕДЖЯН”
(США)

ЕРЕВАН 2004

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF ARMENIA
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

NIKOLAY HOVHANNISYAN

IRAN
THE AYATOLLAH KHOMAYNI'S EPOCH

THIS PUBLICATION WAS MADE POSSIBLE BY
“ARMEN AND BERSABE JEREJIAN FOUNDATION”, Inc.
(USA)

ЕРЕВАН 2004

ՀՏԳ 327
ԳԱՄ 66.4
Հ 854

ԽՍՐԱԳԻՐ՝ ՎԱՆՆ ԲԱՅՔՈՒՐԳՅԱՆ
Պատանական գիտությունների ղրկաթուր, պրոֆեսոր

Հովհաննիսյան Ն.

Հ 854 Իրան. Այսրոլլահ Խոմենիի դարաշրջանը. - Եր: Զանգակ-97, 2004, 112 էջ:

Աշխատությունն ընդգրկում է հեղինակի 1990-ական թվականներին հրատարակված հոդվածները և մեծագուրությունների համապատասխան մասերը հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով, որոնք վերաբերում են իմոլոդ ատարվա քննալին: Օգտագործված են նաև պաշտոնական գործուղումների ժամանակ ինձա Խոմենիի ներկայացուցիչների և կողմնակիցների հետ նրա հանդիպումների ընթացքում տեղի ունեցած քննարկումների և գրույցների նյութերը, այդ թվում և այնպիսիները, որոնք ժամանակին հասկանալի պատճառներով տեղ չեն գտել նրա աշխատություններում:

Հասցեագրված է հայագետներին, իրանագետներին, արաբագետներին, քուրդագետներին, միջազգային և ռեգիոնալ հարաբերությունների մասնագետներին և այլն:

В сборник вошли статьи в отрывки из монографий, опубликованные автором в 1990-е годы, на армянском, русском и английском языках, касающиеся политики Исламской Республики Иран в начальной стадии исламской революции, включая некоторые материалы дискуссий и бесед с представителями имама Хомейни во время официальных командировок автора, в том числе и материалы, которые в свое время, по понятным причинам, не могли быть опубликованы.

Адресован арменоведом, иранистам, арабистам, туркологам, специалистам по международным и региональным отношениям, и т.д.

In this volume are included articles and excerpts from monographs of the author, published in Armenian, Russian and English in 1990s, concerning the history and policy of the Islamic Republic of Iran in the early stage of the Islamic revolution, including some materials of discussions with the representatives of Imam Khomeini, during the visit of the author the Middle East, which at that time were not possible to publish.

Is addressed to Armenologists, Iranists, Arabists, Turkologists, specialists on International and Regional relations, etc.

Հ 0802000000 2004
0003(01) 2004

ԳՄՊ 66.4

ISBN 99930-2-865-7

© Հովհաննիսյան Ն.
© «Զանգակ-97» հրատ.

ՄՈՒՏԸ

1979 թ. սկզբներին Իրանում տեղի ունեցած իսլամական հեղափոխությունը, անասան թվացող շահական վարչակարգի տապալումը և դեռևս 1925 թ. Իրանում հաստատված Պակավիների դինաստիայի երկրորդ ու վերջին շահ Մոհամմադ Ռեզա Պակավիի անկերպողարձ հեռանալը երկրից և Իրանի Իսլամական Հանրապետության (ԻԻՀ) հռչակումը շրջադարձային ընդլայնումներ էր ներկայացնում, որոնք բացառիկ տեղ են գրավում Իրանի իսլամադարյան պատմության մեջ:

Շատերի համար անակնկալ թվացող այդ շրջադարձն իր նշանակությունը և հետևանքներով չափաճանափակվեց միայն իրանական շրջանակներով: Առանց չափազանցության կարելի է ասել, որ իրանական հեղափոխությունը ցնցեց ամբողջ Մերձավոր և Միջին Արևելքը, համայն մուսուլմանական աշխարհը՝ Հնդկական օվկիանոսից մինչև Ատլանտյան օվկիանոս, և նմն ազդեցություն ունեցավ միջազգային հարաբերությունների վրա:

Հեղափոխությանը հաջողրած առաջին ամիսներին, կարելի է ասել Իրանի նախնական մեկ-երկու տարիներին, ահ ու աքաղաղ էր տիրում Իրանի կարևոր մի շարք երկրներում, նրանց կառավարող վերնախավում, որոնք վախենում էին իրենց երկրներում իրանական մոդելի հնարավոր հաստատումից: Այդ մտավախությունն ամենևին էլ անհիմն չէր, երբ նկատի ունենանք, որ ԻԻՀ նոր ղեկավարությունը չէր թաքցնում իսլամական հեղափոխության արտահանումն իր մտադրությունները և քաջահայտորեն կոչ էր անում մուսուլմանական երկրների հսկայատեսչալներին՝ հետևել Իրանի օրինակին:

Իսլամական հեղափոխության հաղթանակը Իրանում խորապես մտահոգեց ԱՄՆ-ին, ԽՍՀՄ-ին և Արևմտյան Եվրոպայի առաջատար երկրներին:

Շահական վարչակարգի տապալումով ԱՄՆ-ը կորցրեց իր ամենահուսալի հենարանը մերձավորարևելյան տարածաշրջանում, որը միաժամանակ կարևոր օղակ էր նրա հակախորհրդային ստրատեգիական համակարգում:

Խորհրդային Միության ղեկավարությունը լրջորեն մտառոգ էր, եթե ոչ վավերացած, քն ինչպիսի ազդեցություն կարող են գործել իրանական իսլամական հեղափոխությունը և նրա հռչակած լազուզները Խորհրդային Միության իսլամադավան հանրապետությունների և շրջանների ազգաբնակչության վրա: Եվ ինչպես վկայեց խորհրդային ղեկավարության կողմից 1980 թ. սկզբներին Տաշքենդում գումարված խորհրդային իսլամագետների փակ կոնֆերանսը, որի մասնակիցներից էր նաև տուրքիս հեղինակը, Կրեմլը խուճապահար վիճակում էր հայտնվել: Նա չգիտեր ինչ անել և ինչպես դիմադրակվել իրանական հեղափոխության տարածմանը Կենտրոնական Ասիայի խորհրդային մոսուլմանական հանրապետություններում: Կրեմլն իր մասնագետ-գիտնականներից աղերսում էր տալ իրեն մի այնպիսի դեղատոմս, որը կկամայեր իսլամիզմի պոթենցիալը իր տարածքներում, հուսալի պատենշ կատելով: րոնքն իրանական իսլամական հեղափոխության արտահանման և կապահովելու իր հետագա տիրապետություն այդ շրջաններում:

Տագմալը համակել էր Իրանի հարևան մի շարք արաբական երկրների՝ Սաուդյան Արաբիային, Քուվեյթին, Հորդանանին, Արաբական Միացյալ Էմիրություններին, Եգիպտոսին և այլն, որտեղ տիրապետող էր իսլամի սուննի կամ ուղղափառ ուղղությունը՝ ի տարբերություն Իրանի, որտեղ տիրապետող էր իսլամի շիական ուղղությունը: Իսկ հակադրությունն այդ երկու քեթի միջև ունի պատմական խոր արմատներ, որի պատճառով նա սուննիների և շիաների միջև շատ հաճախ վերածվում է արյունաղի բախումների:

Արաբական սուննի երկրների վերնախավը իրանական իսլամական հեղափոխության հարթսանակի և արտաձանձան մեջ տեսնում էր վտանգավոր մարտահրավեր իր տիրապետությանը:

Մի շարք հանգամանքների քերտով առանձնահատուկ ծանր, կարելի է տակ խոցելի վիճակում հայտնվեց Իրաքը: Իրաքի արաբ բնակչության մեծամասնությունը դավանում է շիիզմ, ինչպես և Իրանում: Նրանց սրբակենտրոնները նույնն են, ինչպես Իրաքի տարածքում գտնվող ան Նաջաֆը, Քեբրեկան, Կազիմայնը և այլն: Ու քե Իրաքի արաբ բնակչության փոքրամասնությունը կազմում են սուննիները, սակայն Իրաք պետության կազմավորումից՝ 1921 թվականից ի վեր երկրի իշխանությունը գտնվում է այդ սուննի փոքրամասնության ձեռքում, որը մշտապես լարվածության աղբյուր է հանդիսանում սուննիների և շիաների միջև:

Մյուս կողմից՝ Իրաքի սուննի բնակչության զգալի մասը կազմում են ոչ էրնիկ արաբները՝ քրդերը: Սակայն Իրաքի յուրահատկություններից մեկն էլ այն է, որ սուննի արաբների և սուննի քրդերի միջև ոչ միայն գոյություն չունի համերաշխություն և համագործակցություն, այլ, ընդհակառակը, նրանց միջև մշտապես պահպանվում են լարված հարաբերություններ, որոնք մեկ անգամ չէ, որ վերածվել են երկարատև պատերազմական գործողությունների:

Այսպիսով՝ կոնֆեսիոնալիզմի առումով Իրաքի փոքրամասնություն հանդիսացող սուննի ղեկավարությունը հակասության մեջ է գտնվում երկրի բնակչության մեծամասնությունը կազմող շիա արաբների հետ, իսկ էրնիկական առումով՝ սուննի քրդերի հետ: Այս պարագան խիստ խախտում էր դարձնում Իրաքի սուննի ղեկավարության և նրա պրեզիդենտ Սալաս Հուսեյնի դիրքերը՝ իրանական-շիական հնարավոր ագրեսիայի դեպքում: Սեր կարծիքով՝ այս հանգամանքն իր որոշակի դերակատարումն ունեցավ 1980 թ. Իրանի և վտանգավոր գոտում հայտնված Իրաքի միջև պատերազմի առաջացման գործում:

Պետք է նկատի ունենալ նաև այն պարագան, որ շատ խորամանկ ձևով Իրաքին Իրանի դեմ պատերազմի մղելիս ԱՄՆ-ը և ԽՍՀՄ-ը, որոնք հույս ունեին Իրաքի միջոցով կանխել իրանական իսլամական հեղափոխության արտահանումը և պատենշ կանգնեցնել նրա սկզբունքների տարածման առջև:

Իսլամական հեղափոխության հարթսանակը խիստ անհանգստացրեց Իսրայելին, մանավանդ այն բանից հետո, երբ Իրանի նոր ղեկավարներն իրենց անվերապահ աջակցությունը հայտնեցին պաղեստինցիներին՝ հարցակալի տակ դնելով Իսրայելի՝ որպես պետության գոյությունը:

Եվ, վերջապես, Իրանում տեղի ունեցած արմատական փոփոխությունները մտախոհեցին նրա դարավոր ակոյան թուրքիային: Իրանի դիվերթի ամրապնդումը և նրա հնարավոր վերածումը տարածաշրջանային կենտրոնի, թուրքական ղեկավարությունն ընկալում էր որպես մարտահրավեր և սպառնալից Մերձավոր և Միջին Արևելքի առաջատար պետությունը դառնալու նրա քաղաքական երազանքներին:

Այսպիսով՝ շահական վարչակարգի տապալումը և Իրանի վերածումը իսլամական ատվածապետության խաբիսից տասնամյակներ շարունակ գոյություն ունեցող մերձավորարևելյան աշխարհաքաղաքական համա-

կարգը: Հաստատվեց ուժերի նոր հավասարակշռություն և աշխարհաքաղաքական նոր իրողություն:

Իրանում և մերձավորարևելյան տարածաշրջանում տեղի ունեցած շրջադարձային բնույթի այս փոփոխություններն անմիջականորեն կապված են այսօրվայի Խոնեյնիի անվան հետ: Նա երկար տարիներ արիաքար դեկավարում էր հակաշահակամ ընդդիմությունը, որը նրան մեծ հեղինակություն բերեց: Նա էր իսլամական հեղափոխության ամառարկելի առաջնորդը և նորատեղծ աստվածապետության՝ Իրանի Իսլամական Հանրապետության հոգևոր, գաղափարական, քաղաքական և ռազմական ղեկավարը: Նրա խտրող, հռչակած դրույթները և սկզբունքներն օրենքի ուժ ունեին, որն անվերապահորեն ընդունվում էր բոլորի կողմից: Պատմության մեջ շատ սակավ են այնպիսի գործիչները, որոնք իրենց ձեռքում կարողացել են կենտրոնացնել այդպիսի լայն իշխանություն և պաշտպանել են քնակչության ամենալայն խավերը, որպիսին իմամ Խոնեյնին էր: Նա այդպես էլ չունեցավ շատ թե քիչ մշտնակալի ընդդիմություն, որն ի վիճակի լիներ մարտահրավեր նետել նրան: Այդ տեսակետից իմամ Խոնեյնին բախտավոր մարդ էր:

Ահա թե ինչու Իրանի բազմադարյան պատմության մեջ 1979 թ. սկսված ժամանակաշրջանը օրինաչափորեն կոչվում է «Այսօրվայի Խոնեյնիի դարաշրջան»:

***

Էական ենք համարում ընթերցողի-ուշադրությունը հրավիրել տվյալ թեմայի համար կարևոր մշակակութային ունեցող մի հանգամանքի վրա ևս:

1970-ական թվականների երկրորդ կեսերին Լիբանանում բռնկվեց քաղաքացիական պատերազմ, և վտանգի մեջ հայտնվեց Լիբանանի հայ համայնքը: Դա հիմնալի, լավ կազմակերպված, մարդաշատ և Մարո հայերնիսի՝ Հայաստանի հետ ամուր թեկնով կապված համայնք էր, որը ոչ պաշտոնապես համարվում էր Սփյուռքի կենտրոնը: Մյուս կողմից՝ նա, լինելով Լիբանանի պետական կառույցների օրգանական մասը, մեծ դերակատարություն ուներ արաբական այդ երկրի քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կյանքում:

Քաղաքացիական պատերազմի սկզբին լիբանանահայ համայնքը, նրա բոլոր քաղաքական կուսակցությունները միաձայն որոշում ընդունեցին որ-

դեղրել դրական չեզոքության քաղաքականություն, որն անվերապահորեն կարելի է համարել ինստաուսն որոշում: Դա հնարավորություն տվեց խուսափել քաղաքացիական պատերազմի մեջ ակամայից ներգրավվելուց և կամ-խել արաբների եղբայրապետ պատերազմի կողքին հայ-արաբական եղբայրասպան պատերազմի առաջացմանը, որը կարող էր կործանարար լինել լիբանանահայ համայնքի համար և շատ ծանր հետևանքներ ունենալ Լիբանանի՝ որպես պետության գոյության համար:

Ընդհանուր առմամբ Լիբանանի բոլոր համայնքներն ընդունեցին հայ համայնքի որոնցում դրական չեզոքության քաղաքականությունը և հաշվի նստեցին դրա հետ, բացառությամբ քաղաքացիական պատերազմը նախածեղնող ուժերից մեկի՝ քրիստոնյա մարոնի համայնքի, ի մասնավորին նրա մարտականորեն տրամադրված Լիբանանյան փաղանգներ թե՛՛ Պիեռ ժմայելի և նրա որդիների գլխավորությամբ: Նրանք ձգտում էին իրենց ենթարկել Լիբանանի բոլոր քրիստոնյա համայնքները, այդ թվում և հայ համայնքը, դառնալ Լիբանանի առաջատար ուժն ու Լիբանանի զարգացումը տանել այնպիսի ուղիով, որն առավել համահպատակաբանում էր այդ հարանվանության շահերին: Իսկ քանի որ հայ համայնքը, հավատարիմ իր դրական չեզոքության քաղաքականությանը, մերժում էր մարոնիների քաղաքական ծրագրերի պաշտպանը դառնալ, ապա վերջիններս գրավեցին բշխամական դիրք հայ համայնքի նկատմամբ: Դեռ ավելին՝ նրանց զինված ուժերը երկու անգամ՝ 1978 և 1979 թթ., հարձակում գործեցին հայ համայնքի վրա, հատկապես Բեյրութում՝ պատմաճեղով մարդկային գոհե և նյութական զգալի կորուստներ:

Լիբանանահայության համար այդ ծանր պահերին նրան օգնության ձեռք մեկնեց Խորհրդային Հայաստանը: Այդ օգնության շրջանակներում Լիբանան մեկնեց մի պատվիրակություն, որի կազմում էր և տղերիս հեղինակը՝ հաշվի առնելով Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի արևելագիտության ինստիտուտի Արաբական երկրների բաժնի վարիչի, Հայ-արաբական քաղաքականության ընկերության նախագահի, Արաբական երկրների հետ բարեկամության Խորհրդային ասոցիացիայի փոխպրեզիդենտի և ԽՍՀՄ-Լիբանան բարեկամության ընկերության փոխնախագահի իմ հանգամանքները, ինչպես նաև իմ լայն կապերը Լիբանանի արաբական տարրեր քաղաքական ու կրոնական շրջանակների, մտավորականության հետ: Այդ տարիներին ես բազմիցս մեկնել եմ Լիբանան և հանդիպումներ ունեցել Լիբանանի

վարչապետ Ռաշիդ Սոլիի, շիա համայնքի հոգևոր առաջնորդ Շամա ալ Կի-մի, դուրզական համայնքի ղեկավար, Առաջադիմական սոցիալիստական կուսակցության առաջնորդ Վալիդ Ջուհրատի, շիա համայնքի ղեկավար և «Ամար» կազմակերպության առաջնորդ Հուսեյն Հուսեյնիի, որը, շատ չամ-ցած, գրադեցրեց Լիբանանի պառլամենտի նախագահի քարժք պաշտոնը, պաղեստինցիների առաջնորդների և լիբանանյան այլ ազդեցիկ ու հեղինակավոր անձանց հետ: Այդ հանդիպումների ժամանակ ընճարկվում էին հայ համայնքի իրավունքների, լիբանանահայությունը ծարրնի աջ ուժերի հար-ձակումներից պաշտպանելու, հայ-լիբանանյան հարաբերությունների հե-տագա ամրապնդման և այլ կենսական հարցեր: Եվ, ի պատիվ Լիբանանի այդ ուժերի, պետք է ասել, որ նրանք բիկունք կանգնեցին հայ համայնքին՝ կանխելով մարտիների հետագա ագրեսիվ գործողությունները:

Լիբանան 1978–1979 թթ. իմ այցելությունները, ժամանակի առումով, հա-նընկան Իրանում ծայր առած հակաշահական ելույթներին, որոնք, ի վերջո, հանգեցրին շահական վարչակարգի տապալմանը և, ինչպես ընդունված է պատմագիտական գրականության մեջ, «մուսլուկառախի», այսինքն՝ Իրա-նի կրոնական առաջնորդների իշխանության հաստատմանը իման Խոմեյ-նիի գլխավորությամբ:

Լիբանանյան առաջնորդներից առանձնապես ջերմ հարաբերություն-ներ էին հաստատվել իմ և Հուսեյն Հուսեյնիի միջև, որից փորձեց օգտվել Լի-բանանում խորհրդային դեսպանությունը:

Այստեղ անհրաժեշտ ենք համարում տալ հետևյալ բացատրությունը: Իմ հանդիպումների ժամանակ ես նկատեցի, որ Հուսեյն Հուսեյնին ինչքան որ ջերմ էր, երբ խոսքը վերաբերում էր լիբանանահայ համայնքին և նրան օգ-նելուն, մույնքան և սառն էր, երբ խոսքը վերաբերում էր Խորհրդային Միո-րյանը և նրա քաղաքականությանը Իրանի, ավելի կոնկրետ, իր մայրա-նուտն ապրող շահի վարչակարգի նկատմամբ: Հուսեյն Հուսեյնին հանդի-պումներից մեկի ժամանակ ինձ ուղղակի ասաց, որ զարմանում է խորհրդա-յին կատավարության քաղաքականության վրա, որը, կարծես թե, չի նկա-տում, թե ինչ է կատարվում Իրանում, չի հասկանում, որ շահի օրերը հաշ-ված են, և շարունակում է շահին պաշտպանելու իր մակելին արատավոր քաղաքականությունը: Ընդ որում՝ նա շեշտեց, որ շահի վարչակարգի տա-պալումն ու իման Խոմեյնիի հայրանակն ամխուսափելի է, և եթե Խորհրդա-յին Միությունը շարունակի իր քաղաքական արդեն հնացած գիծը, ապա

շահի տապալումից հետո նա կարող է շատ լուրջ խնդիրներ ունենալ Իրանի նոր ղեկավարության հետ:

Հուսեյն Հուսեյնին խնդրեց ինձ իր այս կարծիքը փոխանցել Քեյրուբուն խորհրդային դեսպանությանը, որը և ես կատարեցի:

Պետք է նշել, որ Հուսեյն Հուսեյնին իրավացի էր: Խորհրդային ղեկավա-րությունը իր ոչ ճկուն և անհեռատես քաղաքականությանը շատ հաճախ չէր կարողանում նկատել նոր երևույթները միջազգային հարաբերություննե-րում, քայլում էր իրադարձությունների պոչից և իրեն դնում անհարմար վի-ճակում: Դրա փայլուն օրինակն է հանդիսանում Խորհրդային Միության քաղաքականությունը շահի և նրա վարչակարգի նկատմամբ, երբ աշխարհի համարյա բոլոր առաջատար պետությունները փորձում էին հասկանալ Ի-րանում ծավալված իրադարձությունների իմաստը, դրանց հնարավոր հետևանքները և դրան համապատասխան նոր քաղաքականություն մշակել, խորհրդային ղեկավարությունը շարունակում էր կաշտած մնալ ինձ պատկե-րացումներին ու քաղաքական էինձնադրույթներին և չէր ցանկանում վերա-նայել իր քաղաքականությունն Իրանի շահի նկատմամբ, որը դեռևս գտն-վում էր թեհրանում:

Դեսպանությունում ինձ հետ տեղի ունեցած գրույցի ժամանակ, երբ ինձ հարց տրվեց Հուսեյն Հուսեյնիի կարծիքի մասին, ես հիմնականում պաշտ-պանեցի նրա տեսակետը՝ ընդգծելով իման Խոմեյնիի մոտալուտ հարթա-նակի և նրա՝ Փարսիցից թեհրան վերադառնալու հնարավորության մասին՝ ավելացնելով, որ եթե մինչ այդ Խորհրդային Միությունը չլիսի իր դիրքորո-շումը, ապա նա շատ բան կկորցնի և կունենա ոչ բարեկամական և լարված հարաբերություններ իր հարավային հարևանի հետ:

Այս կապակցությամբ հարց կարող է առաջանալ, թե որքանով էր իրա-վասու Հուսեյն Հուսեյնին այլալիսի կտրուկ և պատասխանատու հայտարա-րություններ անել իման Խոմեյնիի աճումից:

Հուսեյն Հուսեյնին, ինչպես նշեցիք, Լիբանանի շիա համայնքի ամե-նագրեցիկ ղեկավարներից էր: Իսկ շիաներն ամբողջ աշխարհում սերտո-րեն կապված են միմյանց հետ, քաջատրոյուն չեն մաս Լիբանանի և Իրանի շիաները: Այդ մասին գրույցներից մեկի ժամանակ ինձ ուղղակի ասաց Հու-սեյն Հուսեյնին՝ ավելացնելով, որ իրենք և իր ղեկավարած լիբանանյան շիաների ռազմաքաղաքական «Ամար» կազմակերպությունն անեն ինչ ու-նեն, և որ նրանք դրան, զենք և նյութական այլ օգնություն ստանում են Իրա-

նի իման խոնջեցնելի հետևորդ շխանբոցից, մարտիկները մարզվում են իման խոնջեցնելի հսկողության տակ գտնվող ճամբարներում և ոչ մի քանի պակաս չեն գզում: Նա բաց տեքստով ինձ տեսլակ պահեց, որ ինքը պատկանում է իման խոնջեցնելի ամենամեծը վոր շրջապատին, որի կորիզը կազմում էին, ըստ նրա խոսքերի, Բանի Մազրը՝ հետազայում ԻԻՀ առաջին պրեզիդենտը, Մուսաբախ Չամբանը՝ հետազայում ԻԻՀ Հեղափոխական խորհրդի նախագահը և պաշտպանության նախարարը, Իբրահիմ Յազդին՝ ԻԻՀ ապագա առաջին արտաքին գործերի նախարարը, Բուտոբ Ջադին, Թարաբարախի և այլն: Այդ փառանգին էր պատկանում նաև Հուսեյն Հուսեյնին:

Նրանք բարձրագույն կրթություն ստացած, նոր մտածելակերպով օժտված, շահական վարչակարգի նկատմամբ տատելությամբ տոգորված և իման խոնջեցնելի գաղափարներին նվիրված երիտասարդ քաղաքագետներն մի բույլ էին, որը կարևոր դերակատարում ունեցավ իսլամական հեղափոխության նախապատրաստման և իրագործման առաջին փուլում: Ճիշտ է, իսլամական հեղափոխության հարթամակից հետո նրանցից մի մասի ճամփաները իման խոնջեցնելի և նրա կրոնական գիմակիցների հետ բաժանվեցին, և նրանցից մի քանիսը գրկվեցին իրենց գրաված պետական պատասխանատու պաշտոններից, ոմանք հետացան Իրանից, իսկ ոմանք էլ իման խոնջեցնելի հրամանով մահապատժի ենթարկվեցին՝ հաստատելով այն դրույթը, որ հեղափոխությունը լսծոում է իր իսկ ծնած գավակներին, սակայն այդ փուլում նրանք միասնական էին և համախառնված էին իրենց անառարկելի առաջնորդ այսբուլախ խոնջեցնելի շուրջը: Հուսեյնին հավաստեց, որ ինքը մշտական կապի մեջ է Ֆրանսիայում գտնվող իման խոնջեցնելի և վերոնշյալ գործիչների հետ, նրանցից ստանում է համապատասխան տեղեկություններ և հրահանգներ հանգուցային հարցերի վերաբերյալ:

Անա այս համզամանը իրավասու էր դարձնում Հուսեյն Հուսեյնիին ամեն սկզբունքային բնույթի հայտարարություններ իմանի անունից: Ամենայն հավանականությամբ Լիբանանում խորհրդային դեպարտությունը տեղյակ էր այդ մասին, և այդ պատճառով էլ Իրանի ապագա իշխանավորների հետ կապեր հաստատելու հարցում նրանց ընտրությունն ընկել էր Հուսեյն Հուսեյնիի րեկլամության վրա: Դրանով էլ բացատրվում նաև դեպարտության ուղղումը՝ դիմել իմ օգնությանը Հուսեյն Հուսեյնիի միջոցով անմիջական կապեր հաստատել իմանի և նրա մերձավորագույն շրջապատի հետ:

Դեպարտության խնդրանքով Հուսեյն Հուսեյնիի հետ իմ առաջին հանդիպումից հետո այդ կապը, կարելի է ասել, դարձավ մշտական: Մոտ երեք շաբաթ, համարյա ամեն օր, իսկ երբեմն նաև օրը երկու անգամ, մենք հանդիպում էինք միմյանց հետ: Մովորաբար այդ հանդիպումները տեղի էին ունենում նրա առանձնատանը, որին հաճախ ներկա էին լինում նաև այլ մարդիկ, այդ թվում՝ Փարիզից ժամանած իման խոնջեցնելի համձնակատարները: Հուսեյն Հուսեյնին սովորաբար իմ հետևից ուղարկում էր երեք «Ձիպ» տիպի մեքենաներ՝ զինված մարտիկներով, որոնք ինձ տանում էին նրա տուն և քանակություններից հետո վերադարձնում դեպարտատուն կամ հյուրանոց: Դա բացատրվում էր նրանով, որ Քեյրութում քաղաքացիական պատերազմի պատճառով ամիշխանականություն էր տիրում: Յուրաքանչյուր համայնք, ամեն մի կուսակցություն և կազմակերպություն ուներ իր զինված ուժերը և իրեն ենթակա քաղերը: Ամենօրյա կրակոցները, րախումները նրանց միջև և մարդկային բազմաթիվ զոհերը սովորական երևույթ էին: Ուստի նախագուշական միջոցները, զինված մարտիկների ուղեկցությամբ քաղաքի քաղերով տեղաշարժերը պարտադիր էր, թեև դա կյանքի ապահովության ոչ մի երաշխիք չէր տալիս: Ամեն ինչ կարող էր պատահել և պատահում էր:

Իմ առաքելությունը հաջող կատարելու համար մորիլիզացված էին դեպարտության մի քանի բարձրաստիճան, այդ թվում և հայ աշխատողներ:

Իմ հաղորդած առաջին տեղեկությունները, ըստ երևույթին, մտառոզել էին խորհրդային ղեկավարությանը, որը թեև զգուշորեն, բայց որոշել էր ինչ՝որ փոփոխություն մտցնել Իրանի հանդեպ իր քաղաքականության մեջ: Ելլ անա խորհրդային դեպարտության համձնարարությամբ ես կրկին հանդիպում եմ Հուսեյն Հուսեյնիի հետ և նրան տեղյակ պահում, որ խորհրդային կառավարությունն ակնդետ հետևում է իրադարձությունների զարգացմանը Իրանում, մեծ նշանակություն տալիս քարեկամական հարաբերությունների զարգացմանն Իրանի հետ և պատրաստ է վերանայել իր քաղաքականությունը շահական վարչակարգի և անձամբ շահի նկատմամբ, որն իր համապատասխան արտացոլումը կգտնի իման խոնջեցնելի նկատմամբ քայքայական դիրքորոշում գրավելու մեջ:

Հուսեյն Հուսեյնին թեև գոհունակությամբ ընդունեց այդ յուրը և շեշտեց, որ ինքն անհավաղ այդ մասին տեղյակ կպահի իման խոնջեցնելին, միաժամանակ ասաց, որ մեծան կարևոր քայլերի համար քանավոր հայտարարություն-

ները բավորար չեն: Նա նշեց, որ անհրաժեշտ է, որ խորհրդային կառավարությունը համղես գա գրավոր համապատասխան հայտարարությամբ:

Հուսեյն Հուսեյնիի պահանջը, իհարկե, ճիշտ էր և լիովին համապատասխանում էր միջազգային պրակտիկային:

Հուսեյն Հուսեյնիի այս ցանկությունը ես փոխանցեցի խորհրդային դեսպանությանը: Երկու օր անց ինձ կրկին հրավիրեցին դեսպանատուն և իմ առջև դրեցին «Իզվեստիա» թերթի վերջին քարտ համարը, որը, ինչպես ինձ ասացին, հենց նոր ինքնաթիռով Մոսկվայից հասցվել էր Քեյրոս՝ Հուսեյն Հուսեյնիին հանձնելու համար: Այնտեղ տպված էր մի ընդարձակ հոդված Իրանի վերաբերյալ, բավականին բացասական գույներով ներկայացված էրանի ներքին և արտաքին քաղաքականությունը և համակրանք արտահայտվում այաթոլլահ Խոմեյնիի և նրա գլխավորած հակաշահական շարժման նկատմամբ:

Այսպիսով՝ Մոսկվան, ինչ-ինչ պատճառներով չցանկանալով պաշտոնական հայտարարություն անել, նախընտրել էր թերթում տպագրել հատուկ հոդված և այն ներկայացնել որպես իր պաշտոնական տեսակետ՝ օգտագործելով այն հանգամանքը, որ «Իզվեստիան» համարվում էր Խորհրդային Միության պաշտոնաթերթը: Դեսպանությունում զբույցի ժամանակ ինձ խնդրեցին Հուսեյն Հուսեյնիի հետ հանդիպման ժամանակ շեշտել այդ հանգամանքը: Ըստ երևույթին, դեսպանությունը Մոսկվայից այդպիսի հրահանգ էր ստացել:

Եվ այսպես, «Իզվեստիայի» այդ համարը ձեռքիս, համապատասխան բարձրամոթյամբ, գնում եմ հանդիպման Հուսեյն Հուսեյնիի հետ և նրան սուղու համապատասխան բացատրություններ:

Հուսեյն Հուսեյնիին, ինչպես միշտ, ինձ ընդունեց վերին աստիճանի սիրալի, արարական բարի սովորությամբ հարցրեց իմ առողջության և ընտանիքի մասին, նույնը ես կատարեցի, ասպա առաջարկեց շատ պատվական սուրճ, որն ընկալելուց հետո ամցանք գործնական խոսակցության: Այդ պահին բազմաթիվ սենյակներից մեկի դռները բացվեցին, և ներս մտան երեք երեխա, որոնք դարձան մեր հետագա զբույցի մասնակիցները: Հուսեյն Հուսեյնիին նրանց ներկայացրեց՝ նշելով, որ նրանցից ոմանք այդ օրն էն ինքնաթիռով ժամանել Փարիզից՝ այաթոլլահ Խոմեյնիի մոտից: Նրանց մեջ ես նկատեցի բարեկիրք արտաթիճով, ակնոցով և մորուքով մեկին: Դա Մուսաբաթ Չամբանն էր, որը, մեկ ամիս էլ չանցած իման Խոմեյնիի հաղթանակից հե-

տու, դարձավ Իրանի Իսլամական Հանրապետության ամենաազդեցիկ մարդկանցից մեկը՝ զբաղեցնելով պաշտպանության նախարարի, ասպ՝ նաև Հեղափոխական խորհրդի նախագահի պաշտոնները:

Ես Հուսեյն Հուսեյնիին փոխանցեցի «Իզվեստիա» թերթը, ներկայացրի նրանում Իրանի վերաբերյալ տպագրված հոդվածի բովանդակությունը՝ համապատասխան մեկնաբանություններով՝ շնչոտելով, որ այն պետք է ընդունել որպես խորհրդային կառավարության նոր պաշտոնական դիրքորոշումն առ այն, որ նա պատրաստ է ընդունել և հարգել Իրանի ժողովրդի որոշումը շահական վարչակարգի տապալման և իշխանությունը այաթոլլահ Խոմեյնիին և նրա կողմնակիցներին հանձնելու վերաբերյալ:

Հուսեյնին, Չամբանը և մյուս ներկայները անբարյոց գիտունկությունը ընդունեցին խորհրդային կառավարության նոր դիրքորոշումը: Հավանաբար նրանք չէին ակնկալում խորհրդային քաղաքականության այդպիսի արագ փոփոխություն՝ ի նպաստ իման Խոմեյնիի: Բայց չպետք է մոռանալ, որ այդ օրերին դեպքերն Իրանում այնպիսի արագությամբ էին զարգանում, որ Խորհրդային Միության հասպարումը անկախատեսելի հետևանքներ կարող էր ունենալ նրա համար: Մոսկվայում վերջապես սկսել էին գիտակցել դա և ավելի արագ գործել:

Այդ օրվա հանդիպման ժամանակ ներկա էր նաև մի երիտասարդ, որին Հուսեյն Հուսեյնին ներկայացրեց որպես շիական հայտնի իման, մուսուլմանական աշխարհում մեծ հեղինակություն վայելող Մուսա Սադրի որդի: Մուսա Սադրը դրանից մի քանի ամիս առաջ, շատ խորհրդավոր պայմաններում, անհետացել էր: Լուրեր էին պտտվում, որ այդ գործի մեջ խառն էր Լիբիայի մասը: Հուսեյն Հուսեյնին դիմեց ինձ՝ խմորելով, որ Խորհրդային Միությունն անհրաժեշտ քայլեր ձեռնարկի և ճշշում արժուպրի Լիբիայի վրա իման Մուսա Սադրի հայտնաբերելու համար: Նա ինձ ուղղակի ասաց, որ Խորհրդային Միության և Լիբիայի մի նրա առաջնորդ Մուսամար Կադաֆիի միջև գոյություն ունեն բարեկամական հարաբերություններ, ուստի միայն ձեռք երկիրը կարող է ազդել լիբիական առաջնորդի վրա: Նրա այդ խոնդրանքին միացավ նաև Մուսա Սադրի որդին: Առաջ անցնելով ասեց, որ նրանց խնդրանքը ես փոխանցեցի խորհրդային դեսպանությանը: Թե ինչ եղավ դրանից հետո, ինձ հայտնի չէ, միայն գիտեմ, որ առ այսօր դեռ լիվի վարպարանված չեն Մուսա Սադրի անհայտանալու բոլոր հանգամանքները:

Այդ հանդիպման ժամանակ ես կատարեցի մի կարևոր հանձնարարություն: Այն քանից հետո, երբ Հուսեյն Հուսեյնին և մյուսները շնորհակալություն հայտնեցին խորհրդային կառավարությանը նրա նոր դիրքորոշման կապակցությամբ, ես դիմեցի Հուսեյն Հուսեյնիին հետևյալ առաջարկությամբ. «Խ՛նչ կցանկանայիք դուք և իման խոնջեցնել, որ խորհրդային կառավարությունն աներ ձեզ համար»: Նա մի պահ մտածեց և արեց հետևյալ առաջարկությունը իման խոնջեցնել անուճից. «Մենք կցանկանալինք, որ, կեր Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները փոճի միջամտել Իրանի ներքին գործերին, ապա Խորհրդային Միությունը կանխեր դա և հանդես գար դրա դեմ՝ ի պաշտպանություն Իրանի սովերենության»: Ապա մի փոքր պառագ տալով՝ ավելացրեց. «Եթե Խորհրդային Միությունը դա կատարի, ապա Իրանը կվերացնի նրա տարածքում տեղադրված ամերիկյան ռազմական բազաները, որոնք ուղղված են Խորհրդային Միության դեմ, և Իրանը երբեք զենք չի դառնա ամերիկյան ինվազիայի դեմը» ընդդեմ Խորհրդային Միության:

Դատելով այն քանից, որ Հուսեյն Հուսեյնին բավականին արագ պատասխան տվեց ինձ հարցմանը և արեց այդպիսի վերին աստիճանի պատասխանատու հայտարարություն, որին միացավ նաև Մուսթաֆա Չամբանը, ապա պետք է ներառել, որ այդ առաջարկությունը չմեղվեց տվյալ պահին, և նրանք չէին նրա իսկական հեղինակները: Մեզ հավանական է թվում, որ դա մախթոբը իման խոնջեցնել և նրա զինակիցների կողմից մշակված ռադարական գիծ էր, որ տվյալ պահին առաջին անգամ հնչեց Հուսեյն Հուսեյնիի շուրթերից:

Եվ այսպես, վերադառնում եմ դեսպանատուն՝ վստահ, որ լավ լուր եմ ստանում Խորհրդային Միության համար: Սակայն ճանապարհին՝ մեքենայի մեջ, միաժամանակ մտածում էի, թե մեր կառավարությունն ինչպես կընդունի իման խոնջեցնել առաջարկությունը ԱՄՆ-ին հակահարված տալու վերաբերյալ:

Դեսպանության ղեկավարությունն արտակարգ խանդավառությամբ ընդունեց այսբոլոր խոնջեցնել անուճից տրված երաշխեզեղերը ամերիկյան ռազմական բազան վերացնելու և հատկապես այն քանի վերաբերյալ, որ Իրանն այլևս զենք չի դառնա ԱՄՆ-ի դեմը՝ ուղղված Խորհրդային Միության դեմ:

Դեսպանությունից ես մեկնեցի հյուրանոց՝ ներառելով, որ խորհրդային

կառավարության պատասխանը լավագույնը երկու-երեք օրից շուտ չի ստացվի: Ես Հուսեյն Հուսեյնիին այդպես էլ գոռուացրել էի, որ մնա՛ս պատասխանատու որոշումները շատ արագ չեմ ընդունվում և որոշ ժամանակ եմ պահանջում: Նա ինձ հետ մնամմիտ էր:

Սակայն սնձ եղավ իմ գաղափարը, երբ հաջող օրվա կեսօրին ինձ հրավիրեցին դեսպանատուն: Երբ ես ներս մտա մեր հանդիպումների համար հատկացված սենյակը, ապա արդեն այնտեղ էր գտնվում դեսպանության շատ մեղ ղեկավար կազմը, որն իրազեկ էր Հուսեյն Հուսեյնիին հետ ինձ հանդիպումներին և քանակություններին: Հասկանալի է, որ դա խիստ զարդմի էր պահվում, և, ինչպես նշեցի, շատ սահմանափակ թվով մարդիկ էին տեղակ բանակցությունների և նրանց բուն առարկայի մասին:

Ինձ անմիջապես ասվեց, որ ստացվել է խորհրդային կառավարության պատասխանը իման խոնջեցնել վերջին առաջարկությունների մասին, և խնդրեցին, որ ես նոր հանդիպում պահանջեմ Հուսեյն Հուսեյնիից հենց նույն օրը, խորհրդային պատասխանը նրան հանձնելու համար: Ապա դեսպանի խորհրդականն ինձ բանավոր ծանոթացրեց Մոսկվայից ստացված պատասխանի հետ, որը, ինչպես նա հատուկ շեշտեց, պաշտոնական էր: Նա ինձ ասաց, որ ես Հուսեյն Հուսեյնիի միջոցով պետք է այսբոլոր խոնջեցնել փոխանցեմ հետևյալը. «Խորհրդային ղեկավարությունը գոտումակոչությամբ է ընդունում իման խոնջեցնել խոստումն առ այն, որ նրա իշխանության բազուկ հետ կվերանա Իրանում տեղակայված ամերիկյան ռազմական զորքն իր քոլոր սարքավորումներով հանդերձ, և որ Իրանը երբեք չի դառնա զենք՝ ուղղված իր հյուսիսային հարևանի՝ Խորհրդային Միության դեմ: Իրանի ներքին գործերին ԱՄՆ-ի ռազմական միջամտության դեպքում Խորհրդային Միությունը պատրաստ է օգնել Իրանին և զինված հակահարված կհասցնի ԱՄՆ-ին»: Ապա տիրեց շար լռություն, որի առիթը խորհրդային առաջարկության վերջին մասն էր, որը վերաբերում էր ԱՄՆ-ին զինված հարված հասցնելու կետին: Ես խորհրդականին խնդրեցի նորից կարդալ տեքստը՝ ցանկանալով ստուգել ինձ, արդյո՞ք ճիշտ եմ հասկացել ամերիկյանցիներին զինված հարված հասցնելու մասը: Նա նույնությամբ կրկնեց ամեն ինչ՝ շեշտելով ուսերին «быдем с вами» («պիսինք», «կհարվածենք») բառերը: Ես հարցրեցի, թե «խորհրդային ղեկավարություն» ասելով ո՞ն մկատի ունի: Նա ինձ պատասխանեց՝ ամենաբարձրագույն: Ես դարձրալ պնդեցի, թե դրա տակ ո՞ն մկատի ունի: Նա պատասխանեց. «Կոմունիստական կու-

սակցության Գլխավոր քարտուղար և Ջինված ուժերի Գերագույն գլխավոր հրամանատար Լեոնիդ Իլյիչ Բրեժնևին՝

Ես մինչև հիմա էլ չեմ կարողանում հասկանալ, թե ինչպես կարողացա ասել, թե ես հրաժարվում եմ գնալ Հուսեյն Հուսեյնիի մոտ և այդ լուրը փոխանցել նրան: Ներկաները բոլորն ապշած մայում էին ինձ՝ սպասելով իմ բացատրությանը: Եվ ես նրանց չափիպեցի շատ երկար սպասել, այլ ուղղակի ասացի հետևյալը. «Դա շատ պատասխանատու հայտարարություն է և կվայելի, որ այն Հուսեյնիին փոխանցի մեկ այլ՝ ավելի քարճաստիճան պաշտոնական անձ: Ես ընդամենը մի հասարակ արաբագետ եմ, և կարող է մույճիսկ ինձ չհավատան մե՛նա պատասխան բերելու համար, որք իր մեջ պարունակում է ԱՄՆ–ին ռազմական հարված հասցնելու, այսինքն՝ ԱՄՆ–ի դեմ պատերազմ սկսելու կետ»: Ներկաները, մեկը մյուսին հեքք չտալով, սկսեցին ինձ համոզել, որ իմ մտավախությունն անիճեմ է, որ ես մույճիսկ չեմ պատկերացնում, թե արդեն ինչպիսի մեծ և պատասխանատու գործ եմ կատարել, և որ իրենք ունեն հավաստի տվյալներ այն մասին, որ Հուսեյն Հուսեյնին և իման Խոմենիի այլ զինակիցներ մեծազույն հարգանքով ու վստահությամբ են ինձ վերաբերվում և այլն, և այլն: Եվ կարծես թե ամփոփելով բոլոր ասվածները՝ դեպպես խորհրդականն ինձ ուղղակի ասաց. «Ընկեր՝ Հովհաննիսյան, հարգելի՛ պրոֆեսոր, Դուք լիազորված եք այդ բոլորը հայտարարել Գլխավոր քարտուղարի, այո՛, այո՛, Գլխավոր քարտուղարի անունից»:

Ի վերջո ես տեղի տվեցի և համաձայնվեցի գնալ Հուսեյն Հուսեյնիի մոտ: Վերջինս ամմիջապես դրական պատասխան տվեց իր հետ հենց նույն պահին խանդիպելու իմ առաջարկությանը՝ հավանաբար կռահելով, որ ես նրան շատ կարևոր լուր եմ հաղորդելու: Եվ, ահա, ես նրա տանն եմ: Ես շատ սպասեցնել չտվեցի և ամմիջապես դիմելով նրան՝ ասացի. «Պարոն Հուսեյնի, ես լիազորված եմ խորհրդային քարճազույն ղեկավարության անունից Ձեզ փոխանցել հետևյալ կարևոր հայտարարությունը», և շարադրեցի նրան բառ առ բառ այն ամենը, ինչ վերևում արդեն նշել եմ՝ ավելացնելով, որ խորհրդային կողմը կցանկանա, որ իր այս հայտարարությունն անհասպող փոխանցվեր իման Խոմենիիին:

Հուսեյն Հուսեյնիին, որը կլանված լսեց այն աճենը, ինչ ես նրան փոխանցեցի, մի պահ կարծես թե քարացավ և շունչը պահած անթարթ ինձ էր նայում: Նա, իհարկե, հասկացավ, որ դա պատմական պահ է, որը հեշտացնում

է իման Խոմենիի վերադարձը Թեհրան և նպաստավոր պայմաններ ստեղծում նրա իշխանության համար: Այնուհետև ես կարծես թե սրափվեց, մտեցավ ինձ, ամուր սեղմեց ձեռքս, խորին շնորհակալություն հայտնեց Խորհրդային Միությանը և վստահեցրեց, որ հենց նույն օրը երեկոյան խորհրդային կառավարության այս հայտարարությունը կլինի իման Խոմենիի սեղակի վրա:

Միաժամանակ ես ինձ տեղյակ պահեց, որ իման Խոմենիից կրկին ստացվել է մեր նախորդ հանդիպման ժամանակ իմ տված այն հարցի պատասխանը, թե իման Խոմենին ինչ կցանկանար, որ խորհրդային կառավարությունն աներ նրանց համար: Եվ մե քատ առ քատ, իման Խոմենիի անունից ասաց այն, ինչ ասել էր ինձ նախորդ հանդիպման ժամանակ, այսինքն՝ Իրանը կվերացնի իր տարածքում գտնվող ամերիկյան ռազմական քազան և երբեք զենք չի դառնա ուրիշի՛ ձեռքում՝ ուղղված Խորհրդային Միության դեմ:

Մնացածը հայտնի է: Դեպքերի զարգացումը իսլամական հեղափոխության հաղթանակի սկզբնական փուլում ընթացավ համարյա վերոնշյալ սցենարով: Իրանի նոր ղեկավարությունը վերացրեց ամերիկյան ռազմական քազան, պաշտոնապես հայտարարեց, որ Իրանը երբեք զենք չի դառնա ԱՄՆ–ի ձեռքում ուղղված ԽՍՀՄ–ի դեմ և այլն:

Հուսեյն Հուսեյնիի հետ խանդիպումներից մեկի ժամանակ ես որոշեցի նրա հետ խոսել ևս երկու հարցի մասին:

Առաջինը իրանահայերի, որոնք արդեն հեռացել էին Իրանից և հաստավել Լիբանոնում, մտավախությունն էր, որ եթե խման Խոմենիին և նրա կողմնակիցները վերադառնան Թեհրան և իշխանությունը վերցնեն իրենց ձեռքը, ապա նրանց՝ իրանահայերի դեմ կարող են հալածամեքեր սկսվել: Նրանք ինձ հետ զրուցել էին այդ մասին Բեյրութում և խնդրել պարզաբանություն մտցնել այս հարցում, և, եթե հնարավոր է, կանխել այդ վտանգը:

Երկրորդը այն մտավախությունն էր, որ Իրանի նոր ղեկավարությունը կարող է դադարեցնել զազի մատակարարումը Հայաստանին, որը նրան կզներ ծանր դրության մեջ:

Ես շատ անկեղծորեն խոսեցի այդ մասին նրա հետ: Հուսեյն Հուսեյնին, ինչպես մաև մեր հաջորդ հանդիպմանը ներկա ՄուսաբաՖա Չամբանը, ինձ իման Խոմենիի անունից վստահեցրին, որ այդ մտավախությունը ոչ մի հիմք չունի:

Ավաճին ավելացնեն, որ ես այդ հարցերը բարձրացրեցի իմ մախաճեռ-
նությանը՝ առանց դրանք, ըստ ընդունված կարգի, մախտորք համաձայնեց-
նելու խորհրդային դեսպանության հետ: Ես այդպես վարվեցի, որովհետև
համոզված էի, որ ինձ թույլ չէին տա մնան հարցեր քննարկել իմամ Խոմեն-
յիի ներկայացուցիչների հետ: Եվ ես լավ էի պատկերացնում, թե ինձ ինչ
կարող էր սպասել այդ ինքնազուխ գործունեության համար: Չմոռանանք,
որ անցյալ դարի 70-ական թվականներն էին, երբ դեռևս ամենագոր էր
խորհրդային պետական մեքենան... Այդուհանդերձ, ես այդ պահին ոչնչի
մասին չէի մտածում. իմ միակ մտահոգությունը այդ երկու հարցերի լուծումն
էր: Եվ, պետք է ասել, որ իրանական մոր դեկավարությունը հավատարիմ
մնաց իր տված երաշխիքներին:

Դատելով այն բանից, որ այդ մասին հետագայում ինձ հետ դեսպանու-
թյան աշխատակիցներից ոչ ոք չի խոսել՝ պետք է ենթադրել, որ Հուսեյն Հու-
սեյնին և Մուսթաֆա Չամդանը մեր խոսակցությունը զադտնի են պահել:

Այդ դեպքերից շատ ժամանակ չանցած՝ ես վերադարձա Երևան: Այս-
տեղ ես հավաստի աղբյուրներից իմացա, որ Խորհրդային Միությունը Իրա-
նի համար այդ ժանր օրերին, հավատարիմ իր տված խոստմանը, զգալի
թվով լրացուցիչ գորքեր, հատկապես գրահատանկային ուժեր էր կենտրո-
նացրել խորհրդային-իրանական սահմանի երկայնքով, Հայաստանի և
Նախիջևանի հատվածներում՝ պատրաստ կանխելու ամերիկյան հնարա-
վոր ներխուժումը Իրան:

Տարիներ շարունակ՝ մոտ քառորդ դար, մենք լուել ենք այդ մասին, որին
տեղյակ էր մարդկանց միայն մի շատ նեղ կազմ: Մենք առաջին անգամ ենք
այս մասին գրում: Խորհրդային տարիներին հնարավոր չէր մնան բաներ
հրապարակել: Հիմա ժամանակները փոխվել են: Բացի դրանից, այդ դեպքե-
րի որոշ մասնակիցներ, թե՛ իրանական և թե՛ խորհրդային, այդև չկան: Հիմա
ես այն ըշերից մեկն եմ, որ եղել է այդ իրադարձությունների կենտրոնում:
Ժամանակը գնում է, և անիրաժեշտ է շտապել բոլորին համձնելու այն ամենը,
ինչ որ կարևոր է և կարող է հետաքրքրություն ներկայացնել մասնագետների
համար ու լույս ափռել պատմական կարևոր իրադարձությունների վրա:

***

Սույն աշխատության մեջ ընդգրկված են հեղինակի հայերեն, ռուսերեն
և անգլերեն 1990-ական թթ. հրատարակված մի շարք ուսումնասիրություն-

ներ, որոնք նվիրված են այսպիսի Խոմենյիի ֆենոմենին, նրա դերին Իրա-
նի XX դարի 70-90-ական թվականների պատմության ու Իրանի Իսլամա-
կան Հանրապետության ստեղծման մեջ: Մի շարք աշխատություններում
քննարկվում են արտաքին քաղաքականության մեջ և մերձավորարևելյան
տարածաշրջանում ԻԻՀ մոր քաղաքականության հանգուցային հարցերը:
Իսկ որոշ աշխատությունների քննարկման առարկան իման Խոմենյիի դա-
րաշրջանում հայ-իրանական հարաբերությունները և ԻԻՀ-ի և Հայաստա-
նի Հանրապետության միջպետական հարաբերություններն են և այլ հարա-
կից հարցեր:

Դրանց զգալի մասը գրված է իրադարձությունների տաք հետքերով և իր
վրա, բնականաբար, կրում է այդ փոթորկոտ ժամանակների շունչը:

I. ԱՅԱԹՈՒԼԼԱԿ ԽՈՄԵՅՆԻ ՖԵՆՈՄԵՆԸ

Եթե երբևիցե կազմվելու լինի XX դարի խոշորագույն պետական և քաղաքական գործիչների և հոգևոր առաջնորդների ցանկը, որոնք իրենց խոր դրոշմն են դրել դարիս հոգևոր-քաղաքական կերպարի ձևավորման վրա, ապա այդ ցուցակում իր արժանի տեղը կզբաղի մեր հարևան Իրանի Իսլամական Հանրապետության հիմնադիր և հոգևոր առաջնորդ այաթոլլահ Ռուհոլլահ Խոմենյին, որի ծննդյան հարյուրամյակը այսօր Իրանի բարեկամ ժողովրդի հետ միասին մշուս է նաև հայ ժողովուրդը:

Խոմենյիի հայտնվելը պատմության բեմասարաբակում խոշոր երևույթ էր, որն, առանց չափազանցության կարելի է ասել, ցնցեց աշխարհը: Նա մի կողմից առաջ բերեց իր համակրեհների ու համակիրների աննախադաս ցնծությունը, մյուս կողմից՝ խուճապ առաջացրեց արևմտյան երկրներում, մասնավորապես՝ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում, որը, շահի տապալումով և ինձան Խոմենյիի իշխանության գլուխ գալով, կորցրեց իր ամենախուսալի դաշնակիցներից և հեճարաններից մեկին:

Տագնապի լուրջ պահեր պարեց նաև մյուս գերտերությունը՝ Խորհրդային Միությունը, որը խորապես մտավախ էր այն կապակցությամբ, թե ինչպիսի արձագանք կգտնեն այաթոլլահի հռչակած սկզբունքները Խորհրդային Միության տարածքում բնակվող մուսուլման ժողովուրդների մեջ:

Այլ մտավախությունն ակնառու կերպով դրսևորվեց խորհրդային կառավարության և Խորհրդային Միության կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի կողմից 1980 թ. մարտին Ուզբեկստանի մայրաքաղաք Տաշքենդում հրավիրված փակ գիտատնոգովում՝ նվիրված իսլամի ակտիվացման հարցերին Իրանում շահական ռեժիմի տապալումից և հոգևորականության իշխանության գլուխ գալուց հետո: Գիտատնոգովը ղեկավարում էր ակադեմիկոս Եվգենի Պրիմակովը: Նրա աշխատանքներին Առաջամանի պատվիրակության կազմում մասնակցում էր նաև տողրայն հեղինակը: Երկու օր անած գիտատնոգով ցույց տվեց, որ խորհրդային ղեկավարությունը խորապես մտահոգված էր այն իրողությունից, որ Խոմենյիի գաղա-

փարներն արդեն ներթափանցում են Միջին Ասիայի հանրապետություններ, Ադրբեջան, Հյուսիսային Կովկաս, Պոլովոնի, Ալթայի երկրամաս և մուսուլմանաբնակ այլ վայրեր: Եվ մեր առաջ խնդիր էր դրված, թե ինչպես ամել ինչ քայլերի դիմել, որպեսզի կանխենք, ինչպես այն ժամանակ էին ասում, «իսլամի ակտիվացումը» և «մուսուլմանական ալիքի բարձրացումը» Խորհրդային Միությունում:

Այաթոլլահ Խոմենյիի, նրա հայացքների և գործունեության, նրա ֆենոմենի մասին բավական շատ է գրվել: Հրատարակվել է մեծաքանակ գրականություն հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, արաբերեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն, բնականաբար, նաև պարսկերեն և աշխարհի այլ լեզուներով: Եվ դեռ գրվելու են և կգրվեն ապագայում: Գունարվել են բազում գիտատնոգովներ, այդ բվում և միջազգային, աշխարհի տարբեր երկրներում: Նրանցում փորձ է արվել լուսարանել այաթոլլահ Խոմենյիի կրոնական և քաղաքական հայացքների էությունը, դրանց առաջացման, նպատակների և հարթարշավի պատճառները: Եվ պետք է ընդունել, որ պատմաբանները, փիլիսոփաները և քաղաքագետները քիչ քան չեն արել այդ խնդիրների պարզաբանման ուղղությամբ:

Մակայն սխալ կլիներ ասել, թե հարցի ուսումնասիրությունը սպառված է, և լիովին պարզաբանված են բոլոր հանգուցային խնդիրները: Գիտության մեջ այդպես չի լինում: Բացի այդ պետք է նկատել ունենալ մի հանգամանք ևս: Ուսումնասիրողներից յուրաքանչյուրն իր տեսակետն է արտահայտել, իր մտտեցումն է ցուցաբերել և օգտագործել է հետազոտման իր մեթոդը, որը չի կարող անվիճելի լինել: Իրենց սեփական տեսակետն արտահայտելու իրավունք հավասարապես ունեն նաև մյուս հետազոտողները:

Օգտվելով այդ իրավունքից՝ ցանկանում ենք ներկայացնել մեր տեսակետը Խոմենյիի ֆենոմենի վերաբերյալ: Բնականաբար, հնարավոր չէ մի գեկուցման մեջ ընդգրկել այն վիթխարի բեմայի բոլոր հարցերը, ուստի մենք հակիրճ կանդրադառանք ֆենոմենի հայտնության պատճառներին և մի քանի էական կողմերին:

Խոմենյիի ֆենոմենը հայտնվեց իրանական հասարակության խոր հակասությունների, ավելի ստույգ՝ ընդհանուր ճգնաժամի ֆոնի վրա: Գճնաժամը համակել էր բոլոր ոլորտները՝ պետական ապարատը, տնտեսությունը, սոցիալական համակարգը, իրանակը, ոստիկանությունը և անվտանգության ծառայությունը, ներքին և արտաքին քաղաքականությունը: Դժգոհ էին իրանական հասարակության բոլոր խավերը: Մրանից հետևում է, որ ճգ-

նժամը ոչ թե օջախային էր, որն ընդգրկում էր լույս այս կամ այն ոլորտը, այլ ամբողջական, կառուցվածքային—համակարգային: Իսկ նման պարագաներում հենարավոր չէր ճգնաժամը հաղթահարել առանձին բարեփոխումների օգնությամբ, որը հաստատվում է հենց Իրանի պատմական փորձով: Մենք նկատի ունենք այսպես կոչված «սպիտակ հեղափոխությունը», որը փորձեց իրականացնել շահական ռեժիմը վերևից, որը, սակայն, հաջողություն չունեցավ և «Պահլավիների դինաստիան չփրկեց կործանումից:

Իրանում ծագած համընդհանուր պետական—քաղաքական, սոցիալ—տնտեսական և իրավաբան—մշակութային ճգնաժամը հենարավոր էր հաղթահարել և այդ հիմնվուրց երկրի զարգացման համար նոր հորիզոններ բացել միայն արժատական կառուցվածքային վերափոխումների միջոցով, որը իրագործեց հոգևորականությունն իր անառարկելի հեղինակություն և հանդիսանող առաջնորդի՝ այսթուլաի Ռուհոլլահ Մուսավի Խոմենիի ղեկավարությամբ:

Սակայն, քննականաբար, հարց է առաջանում, ի՞նչու հենց հոգևորականությունը և ի՞նչու հենց Խոմենիին: Մի՞թե իրանական քաղաքական ասպարեզում չկային այլ ուժեր, որոնք իրենց վրա վերցնեին նման պատմական մի պատասխանատվություն, ի՞նչպես միապետության տապալումը և նոր վարչակարգի հաստատումը: Այդ հարցերի պատասխանը պետք է փնտրել իրանական յուրահատուկ քաղաքական իրողությունների մեջ:

Իրանի քաղաքական դաշտը շատ թույլ էր զարգացած: Չկային լավ կազմակերպված և հեղինակություն ունեցող կուսակցություններ, որոնք ի վիճակի լինեին ոտքի հանելու և իրենց հետևից տանելու հոծ զանգվածներին: Եղած քաղաքական կազմակերպությունները թույլ էին, և շատ անհամափակ էր նրանց ազդեցության ոլորտը, որը զրկում էր նրանց վերոնիշյալ պատմական առաքելությունն իրականացնելու ունակությունից և կարողությունից: Անկազմակերպ էին քանվորական և գյուղացիական խավերը, թույլ էր իրանական բուրժուազիան, որի մի աչքն անընդհատ շահնշահի կողմն էր նրա րարյացակամությունը շահելու ակնկալությամբ:

Քաղաքական ուժ էր ներկայացնում իրենից քանակը, որը, սակայն, լավ թե վատ, ծառայում էր միապետին: Խիստ ուժեղ էին ազգային անվտանգության ծառայությունների դիրքերը, որոնք ահ ու արարափ էին տարածում հասարակության մեջ և հավատարմորեն ծառայում Մոհամմադ Ռեզա Պահլավիին:

Կարող ենք ասել, որ Իրանի քաղաքական դաշտը հասունացած չէր և շատ տխուր պատկեր էր ներկայացնում:

Ահա այսպիսի պայմաններում ասպարեզը մնաց Իրանի իսլամական հոգևորականությանը: Նա միակ համազգային—համաիրանական կազմակերպված, կուռ կառույցներ ունեցող ինստիտուտ էր, որը ընդդիմադիր, նույնիսկ ըմբոստ դիրք էր գրավել միապետական ռեժիմի նկատմամբ և պատրաստ էր գնալ մինչև վերջ: Հոգևորականության դերը Իրանում ավանդաբար եղել է մեծ, նա խոր արմատներ է գցել հասարակության մեջ, որին ընդունում և նրա հրահանգները անվերապահորեն կատարում են հասարակության բոլոր խավերը: Այս առումով նա բացառիկ դիրք է ազդեցություն ունեցող համազգային ինստիտուտ և, որը մրցակցությունից դուրս է: Իրանի յուրահատուկ պայմանների թերունով հոգևորականությունը մշտապես, հատկապես մեր դարի 50–60–ական թվականներին սկսած, իրագործում է ոչ միայն գուտ կրոնական, այլև քաղաքական ֆունկցիաներ:

Այս գործունեների շնորհիվ հոգևորականությունը դուրս եկավ պայքարի առաջին գծի վրա և ստանձնեց Իրանի ժողովրդական անճնալայն զանգվածների հակամիապետական շարժման ղեկավարությունը, որն, ի վերջո, պակասեց հաջողությամբ:

Այլ շարժումը առաջին օրվանից գլխավորեց իմամ Խոմենիին, որն ուներ իր օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառները: Նա բնությունից օժտված էր մեծ խելքով, լայն գիտելիքների տեր անճնավորություն էր: Նրա խոսքը և քարոզները աչքի էին ընկնում իրենց հստակությամբ և տրամաբանությամբ:

Նա Ղուրանի և շարիաթի լավագույն գիտակ էր, կարողանում էր իսլամական դոգմաները հաջողությամբ միահյուսել Իրանի առջև կանգնած քաղաքական և սոցիալ—տնտեսական խնդիրների հետ, ցույց տալ նրանց լուծման ուղիները: Ժողովրդի համար հասկանալի լեզվով ասված և առաջ քաշված զադախարները մոզական ազդեցություն էին գործում միլիոնավոր մարդկանց վրա, որոնք պատրաստ էին մինչև մահ հետևելու իրենց սիրելի այսթուլաիին:

Խոմենին մեծ ազդեցություն ձեռք բերեց շնորհիվ իր քաղաքական խիզախության, երբ քաջահայտ կերպով հակադրվեց շահին և նրա վարած քաղաքականությանը, որն իր մախադեպը չունեցող երևույթ էր ամբողջատիրական վարչակարգի պայմաններում: Վախենալով ձեռք բարձրացնել աշարլալի կյանքի վրա՝ շահը քաճադարվեց նրան արտաքսելով, որը, սակայն, էլ ավելի քարճազրեց Խոմենիի հեղինակությունը: Գտնվելով քարտուրմ Իրաքի ան Նաջաֆ քաղաքում, որը շիիզմի համաշխարհային կարևոր

կենտրոններից է, Խոնեյնին շահաշուկեց այդ պատժի հետ և չաղիքսեց միապետի ներդրամտությունը, ինչպես հաճախ է լինում նման դեպքերում: Ընդհակառակն, նա հեռվից հեռու, ուշիուշով հետևելով իրադարձությունների զարգացմանը, ավելի համոզված և ավելի ուժեղ կերպով շարունակեց պայքարը շահի կառավարման և այն արժեքների դեմ, որ հաստատվել էին վերջինիս բազալորության ժամանակաշրջանում:

Էմիգրացիայի տարիներին իման Խոնեյնին վերջնականապես մշակեց ապագա Իրանի՝ իր քաղաքական հայեցակետը նրա ապագա կառուցվածքի վերաբերյալ, որն այնուհետև նա դրեց իր քաղաքականության հիմքում՝ որպես Իրանի հոգևոր առաջնորդ:

Ընդհիվ այս հատկանիշների՝ Խոնեյնին դարձավ Իրանի հակամիապետական շարժման առաջին դեմքը, շարժման անվիճելի ղեկավարը, որին ընդունում էին ոչ միայն միլիոնավոր մարդիկ, այլև մյուս բոլոր հեղինակավոր այսպիսիները: Նա դարձավ առաջինը հավասարների, այսինքն՝ այսբուլահների մեջ և իր վրա վերցրեց միապետությունը տապալելու և իսլամական հանրապետություն հիմնելու դժվարագույն պատմական առաքելությունը:

Խոնեյնիի ֆեռմանը ճիշտ ըմբռնելու համար հարկ է անդրադառնալ դրա հետևյալ շրջա էական կողմերի լուսաբանմանը:

Առաջին. արտաքին քաղաքականությանը վերաբերող հարցերի բյուկը:

Շահական ռեժիմը Իրանը դարձրել էր ԱՄՆ-ի հուսալի հենարանը Մերձավոր և Միջին Արևելքում: ԱՄՆ-ը շահին դարձրել էր իր կամակատարը և օգտագործում էր նրան իր ծավալապաշտակաճ ստրատեգիական ծրագրերի իրագործման համար: Գա նվաստացուցիչ էր Իրանի համար, մի պետության, որը պատմության ընթացքում բազմիցս առաջատար դեր է կատարել մեր տարածաշրջանում և ինքնուրույնաբար ստեղծել իր քաղաքական և շատ հաճախ նաև այլ երկրների և ժողովուրդների ճակատագիրը:

Շահի արտաքին քաղաքական կուրսը, ժանդարմի ֆունկցիաներ կատարելը և ԱՄՆ-ի կամակատար լինելը առաջ էր բերել Իրանի ազգային-հայրենասիրական ուժերի խոր դժգոհությունը և վրդովմունքը: Այդ քաղաքականության փոփոխությունը դարձավ կարևոր խթան Խոնեյնիի և նրա համախոհների համար շահական ռեժիմը և միապետությունը տապալելու գործում: Գալով իշխանության գլուխ՝ Խոնեյնին անմիջապես հայտարարեց, որ Իրանը նրբեք զենք չի լինի ամերիկյան իմպերիալիստների ձեռքում՝ ուղղված այլ ժողովուրդների դեմ: Այս քանավոր խիստ կարևոր է Խոնեյնիի ֆե-

նոմենն ըմբռնելու և գնահատելու տեսանկյունից: Իրանի Իսլամական Հանրապետության նոր արտաքին քաղաքական կուրսը, որը պաշտպանություն գտավ Իրանի տարբեր սոցիալ-հասարակական ուժերի կողմից, փոխեց ուժերի հավասարակշռությունը և ստեղծեց նոր աշխարհաքաղաքական իրադրություն, որն ի նպաստ ԱՄՆ-ի չէր:

Երկրորդ. ներքին քաղաքական հարցերի բյուկը: Իրանում խոր դժգոհություն էր կուտակվել շահի ներքին քաղաքականության հանդեպ: Խոսքն այստեղ միայն սոցիալական բնեռացման և սոցիալ-տնտեսական դժվարությունների մասին չէր, այլ արևմտյան արժեքների ներդրման, վեստերնիզացիայի և նրանց կողմից իրանական ավանդական արժեքների դուրսմղման մասին: Վեստերնիզացիայի հեղեղը, որը ներխուժել էր Իրան շահի կառավարման հատկապես վերջին տարիներին, խարխուլում էր իրանական ավանդական կառույցները, սովորույթները, կենցաղը, մարդկային և ընտանեկան հարաբերությունները: Իրանցին հոգեբանորեն ոչ միայն պատրաստ չէր դրան, այլև մեթոմ էր իր ազգային արժեքները իր համար խորք արևմտյան արժեքներով փոխարինելու միտումները:

Գա դարձավ շահի ռեժիմից իրանցիների երես քեքելու գլխավոր պատճառներից մեկը: Իսկ իման Խոնեյնին, որն իր ձեռքը մշտապես պահում էր ժողովրդի զարկերակի վրա, ազգային ավանդական արժեքների պահպանումը և Իրանի վեստերնիզացիայի դեմ պատմեչ կառուցելը դարձրեց իր քաղաքականության կրկաններից մեկը, որը կազմում է Խոնեյնիի ֆեռմանի մյուս էական բաղադրատարրը:

Հասկանալի է, որ Իրանի Իսլամական Հանրապետության ստեղծումով այնև տեղ չէր մնում Իրանի վեստերնիզացիայի համար, իսկ իրանական ավանդական հոգևոր-մշակութային և կրթական արժեքները ձեռք բերեցին հուսալի տանիք:

Երրորդ. Խոնեյնիի ֆեռմանի երրորդ բաղադրատարրը Իրանի զարգացման ուղու ընտրությունն է:

Այսպիսի Խոնեյնին սկզբից նեք մերժում էր զարգացման արևմտյան, կապիտալիստական ուղին՝ գտնելով, որ դա չի կարող երջանկություն բերել մարդուն և չի համապատասխանում իրանցիների պատկերացումներին:

Սակայն նա ժխտական դիրք գրավեց նաև զարգացման սոցիալիստական, մասնավորապես՝ նրա խորիդրային մոդելի նկատմամբ: Խոնեյնիի կարծիքով՝ սոցիալիզմը, հակառակ բազում ղեկարացիաների, մույնպես ի

մքնողորտում, որի ընթացքում նա ինձ հայտնեց, որ այսօրվապես տեղյակ է պահվել իրանահայերի մտահոգության մասին: Այնուհետև նա ինձ փոխանցեց Խոմենյնի հետևյալ բառերը, որը նա դեռևս այն ժամանակ, քարոզ հիշողությանը անմիջապես գրի են առել. «Մենք խոր հարգանք ենք տածում տաղանդավոր հայ ժողովրդի նկատմամբ: Մենք լավ ծանոթ ենք հայ ժողովրդի պատմությանը, այդ թվում և 1915 թ. հայոց ցեղասպանությանը: Իրանն այն երկիրը չէ, և պարսիկներն էլ այն ժողովուրդը չեն, որ հայերի գլխին նոր ցեղասպանություն կազմակերպեն: Ես լրիվ երաշխավորում եմ հայերի պաշտպանությունը՝ որպես Իրանի արժանավոր և իրավահավասար քաղաքացիներ»:

Այսօրվա Խոմենյնի այս հեղինակավոր կարծիքի մասին նա հայտնեցի իրանահայերին, որոնց ուրախությամբ չափ ու սահման չկար: Եվ, ինքը, կարող ենք ասել, որ այսօրվա իր եղավ իր խոստման տերը, և հայերի կյանքի ու գործունեության համար ապահովվեցին բոլոր այն պայմանները, որոնք արժանագրված են Իրանի Իսլամական Հանրապետության Մահմադարության մեջ:

Այսօր, նշելով այսօրվա Բուհուլայի Խոմենյնի ծննդյան հարյուրամյակը և արժանին մատուցելով նրա հիշատակին, միաժամանակ, առիթից օգտվելով, ցանկանում եմ մեր երախտագիտության խոսքը ուղղել Իրանի Իսլամական Հանրապետությանը, որն օգնության ձեռք մեկնեց տնտեսական ծանր պայմաններում գտնվող Հայաստանի Հանրապետությանը, որը տնտեսական շրջափակման էր ենթարկվել Թուրքիայի և Ադրբեյջանի կողմից: Ընդհանրապես այդ աջակցության՝ Հայաստանը ելք ունեցավ դեպի արտաքին աշխարհի և կարողացավ մեղմացնել անցյալի շրջանի և շրջափակման բացասական հետևանքները: Համոզված եմք, որ քարեկամական հարաբերությունները, որ հաստատվել են Հայաստանի Հանրապետության և իման Խոմենյնի գաղափարների մարմնացումը հանդիսացող Իրանի Իսլամական Հանրապետության միջև, ոչ միայն կլայտնաբերվեն, այլև կզարգանան և կխորանան՝ ընդգրկելով համագործակցության նոր ոլորտներ:

«ԻՄԱՄ ԽՈՄԵՆՅԻ-100. Իրանի իսլամական հեղափոխության առաջնորդ և հիմնադիր իման Խոմենյնի մտքերի և հայացքների քննարկմանը նվիրված գիտաժողովի նյութերի ժողովածու»:
Երևան, ՀՀ գիտությունների ակադեմիա, 1 հոկտեմբերի, 1999 թ., էջ 11-19:

II. ՄԻ ԳՐՎԱԳ ՀԱՅԵՐԻ ՀԱՆԳԵՊ ԱՅԱԹՈՂԼԱՀ ԽՈՄԵՆՅԻ ԳԻՐՔՈՐՈՐՈՒՄԻՅ

Իրանում 1979 թ. շահական վարչակարգի տապալումը և իսլամական հեղափոխության հարթմանը դասվում է 20-րդ դարի կարևոր քաղաքական իրադարձությունների շարքը: Գրա շնորհիվ կտրուկ փոխվեց իրադրությունը Մերձավոր և Միջին Արևելքում, և ստեղծվեց ուժերի նոր հաշվեկշիռ: Միանգամայն քնական պետք է համարել այն հետաքրքրությունը, որ ցուցաբերում է հայ ժողովուրդը իր անմիջական հարևաններից մեկի՝ Իրանի նկատմամբ, որի հետ տարաբնույթ հարաբերությունները դարավոր պատմություն ունեն: Այդ հետաքրքրությունն առավել տեղին է մեր օրերում, երբ անկախ զարգացման ուղին ընտրած Հայաստանի Հանրապետության առջև ծառայել է իր անմիջական և մերձակա հարևանների հետ պետական մակարդակով հարաբերություններ հաստատելու հույժ կարևոր խնդիրը: Մեր կարծիքով՝ դրան կնպաստի, այդ ղեկավար խնդրի լուծման համար բարենպաստ բարոյաքաղաքական մքնողորտ կատեղովի, եթե հասարակայնությանը իրազեկ պահվի և նրա սեփականությունը դառնա այն բոլոր դրակները, որ եղել է և կա երկու դարավոր հարևանների՝ Իրանի և Հայաստանի միջև: Այդ առումով որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում հակաշահական պայքարի առաջնորդ և Իրանի Իսլամական Հանրապետության հիմնադիր և հոգևոր ղեկավար այսօրվա Բուհուլայի Խոմենյնի դիրքորոշման պարզաբանումը հայերի համար խիստ կարևոր մի հարցում, որին մենք հանգամանքների բերումով որոշ առնչություն ենք ունեցել: Եվ թող ների ընթերցողը, եթե մի վտրը հեռվից սկսենք:

Պատմությունը հետևյալն է:

1978 թ. հոկտեմբերին, երբ դեռևս 1975 թ. Լիբանանում սկսված քաղաքացիական պատերազմը հասել էր իր բարձր լարվածությանը, լիբանանյան աջ ուժերը ուղղակի ճակատախիճ հարձակում սկսեցին լիբանանա-

հայ համայնքի վրա, որը որդեգրել էր դրական չեզոքության քաղաքականություն: Հարձակման նպատակն էր ստիպել հայ համայնքին հրաժարվել այդ քաղաքականությունից, միանալ այժմեքին և հակադրվել հակառակ խմբավորմանը, որը հիլի էր շատ մեծ փտանգներով: Այդ հարձակման հետևանքով հայերն ունեցան մարդկային զոհեր և կրեցին զգալի նյութական վնասներ: Լիբանանի հայ համայնքի գոյության համար ստեղծվեց շատ ծանր դրություն:

Իրավիճակին ծանոթանալու և լիբանանահայությանն անհրաժեշտ օգնություն ցույց տալու նպատակով Հայաստանի կառավարության որոշմամբ 1979 թ. հունվարին Լիբանան մեկնեց մի պատվիրակություն, որի կազմում էր նաև տողերիս հեղինակը: Պատվիրակությունը հաջողությամբ լուծեց իր առջև դրված խնդիրները: Բավական է նշել, որ մեկ ամսվա ընթացքում Հայաստանից Բեյրութ ուղարկվեց մոտ 30 տրանսպորտային ինքնաթիռ, որը սուժամեքին հասցրեց պարեն, հագուստ, դեղորայք և անհրաժեշտ այլ իրեր:

Այդ աշխատանքներին զուգահեռ, ինձ՝ որպես Արաբական երկրների հետ բարեկամության և մշակութային կապերի խորհրդային ղեկերության փոխնախագահ և Հայ-արաբական բարեկամության ղեկերության նախագահի վրա դրված էր Լիբանանի արաբական տարբեր շրջանակների հետ հանդիպումներ ունենալու պարտականությունը՝ միաստակ ունենալով բարենպաստ քաղաքական մթնոլորտ ստեղծել Լիբանանի հայ համայնքի համար: Մեքը, ոչ առանց հիմքի, մտավախություն ունեիք, որ զինված հարձակումը հայ համայնքի վրա կարող է կրկնվել, ուստի անհրաժեշտ էր մոլիլի-զսցնել լիբանանյան հասարակայնությունը, նրա առողջ ուժերին և պակասելի նրանց աջակցությունը հայ համայնքին: Այդ առաքելությունը կատարելիս հանդիպումներ ունեցա Լիբանանի նախկին վարչապետ և սուննի համայնքի ճանաչված ղեկավար Ռաշիդ Մոլիի և Առաջադիմական սոցիալիստական կուսակցության առաջնորդ Վալիլ Ջումրատի, Լիբանանի՝ բվաքանակով ամենամեծ շիա համայնքի և նրա ռազմաքաղաքական «Ամալ» կազմակերպության ղեկավար Հուսեյն Հուսեյնիի, ինչպես նաև Պաղեստինի պատմագրական կազմակերպության, որի շատը-կայանը գտնվում էր Բեյրութում, ղեկավարության հետ: Նրանք բոլորը խստորեն դատապարտեցին լիբանանյան աջերի հարձակումը հայ համայնքի վրա՝ բնութագրելով այն որպես ավագակային և ամորալի, ընդգծելով իրենց հարգամբը հայ համայնքի նկատմամբ, նշելով, որ դա Լիբանանի օրինական և շատ օգտակար

համայնքներից մեկն է, և պատրաստակամություն հայտնեցին հարկ եղած դեպքում հայ համայնքին ցույց տալ անհրաժեշտ օգնություն:

Անա այդ օրերին էր՝ 1979 թ. հունվարի վերջերին և փետրվարի սկզբներին, որ խաղաղվում էր իրանական քաղաքական դրամայի եզրափակիչ փուլը: Օրերից մի օր ինձ հրավիրեցին Բեյրութում խորհրդային դեսպանություն: Եվ այստեղ պարզվեց, որ չմայած այն հանգամանքին, որ Իրանի շահ Մուհամմադ Ռեզա Պախլավին արդեն հեռացել էր երկրից, շահական վարչակարգը հոգեվարք էր ապրում, և այսպրակիս Խոնենյիի վերադարձը Փարիզից ու հաղթական մուտքը թե՛երան միայն օրերի հարց էր, խորհրդային կառավարությունը շարունակում էր կողմնորոշվել դեպի շահը և ոչ քարյացական դիրք էր գրավում նրա հակառակորդների, նրա դեմ ուղղված շարժումների նկատմամբ: Մա խորհրդային անհետասես, անիրատես, ոչ ճկուն և քարացած արտաքին քաղաքականության ամենափայլուն դրսևորումներից մեկն էր:

Այժմ, երևի արդեն ընթռնելով, որ հասել էր շահական ռեժիմի գոյության վերջին ժամը, և ապահովված էր Խոնենյիի իշխանության զուլիս անցնելը, խորհրդային կառավարությունը հաշտապ քաղերի էր դիմում, քեկուզ և մեծ ուշացումով, դրությունը ինչ-որ չափով շտկելու համար:

Խորհրդային դեսպանության բարձրաստիճան պաշտոնյաները ինձ խնորեցին դիմել շիա համայնքի և «Ամալ» կազմակերպության ղեկավար Հուսեյն Հուսեյնիին և նրա միջոցով պարզաբանել, քե այդոք հեմարավոր չէ շվտմների մեջ մտնել այսպրակիս Խոնենյիի հետ և իմանալ, քե նա ինչ ակնկալիքներ ուի Խորհրդային Միությունը:

Այստեղ հարց է ծագում, քե ինչու՞ դիմել հատկապես Հուսեյն Հուսեյնիին և ինչու՞ իմ միջոցով: Նախ պատասխանեմ վերջին հարցին: Դեսպանությանը հայտնի էր, որ ես, Լիբանանի հայ համայնքի ճակատագրով մաստողված, արդեն հանդիպել էի Հուսեյն Հուսեյնիի հետ: Նրան հայտնի էր նաև, որ «Ամալի» ղեկավարը քարյացական վերաբերմունք ուներ իմ նկատմամբ, որի արտահայտությունն էր նրա դրական դիրքորոշումը լիբանանահայ համայնքի նկատմամբ:

Իսկ այդպիսի լուրջ հարցեր ըմնարկելիս այս հանգամանքը բնավ էլ երկրորդական չէ: Բացի այդ, իմ դիտարկումները ցույց էին տալիս, որ դեսպանությունը ինքն այդ պահին դեռես մոտ շվտմների մեջ չէր Խոնենյիի հետ:

Իսկ քե ինչու դեսպանությունը դիմեց Հուսեյն Հուսեյնիի օգնությանը, ա-

պս դա պետք է բացատրել երկու հանգամանքով: Առաջին՝ նա, ինչպես արդեն նշել ենք, Լիբանանի շիա համայնքի ազդեցիկ ղեկավարներից էր: Իսկ Լիբանանի շիա համայնքը սերտորեն կապված էր Իրանի հետ, որտեղ քնակչության ճնշող մեծամասնությունը նույնպես դավանում է շիիզմ: Իսկ այսօրվայի Խոնեյնի շիա հոգևորականությունը առաջնորդ էր, իմաստ, և նրա իշխանության գլուխ անցնելու դեպքում շիիզմը փաստորեն դառնալու էր պաշտոնական պետական կրոն: Եվ խորհրդային դեսպանությունում մտածում էին օգտվել Լիբանանի սերտ կապերից:

Երկրորդ հանգամանքն այն էր, որ Հուսեյն Հուսեյնին այսօրվայի Խոնեյնի խորհրդատուների, նրա քաղաքական շրջապատը կազմող իրանական նոր ու համեմատաբար երիտասարդ գործիչների մերժավորագույն գործընկերներից էր, որոնք գրավեցին քաղաքագույն պետական պաշտոններ Խոնեյնի հաղթանակից հետո: Մենք նկատի ունենք Իրանի առաջին նախագահ Բանի Սադրին, պաշտպանության նախարար Մուսաֆա Չամրանին, արտաքին գործերի նախարար Իբրահիմ Յազդիին, Քուրդեր Աշդեհին, Թարաթաթիին և ուրիշների: Նրանցից շատերը հաճախ, երբեմն երկար ժամանակով, լինում էին Լիբանանում, կանդիդատ Հուսեյն Հուսեյնիի և շիա համայնքի այլ ղեկավարների հետ և միմյանց ցույց տալիս անհրաժեշտ օգնություն:

Ես մի շարք հանդիպումներ ունեցա Հուսեյն Հուսեյնիի հետ նրա քնակարանում: Ջրույցներին մշտապես մասնակցում էին Խոնեյնիի ներկայացուցիչները, որոնք հատուկ այդ նպատակով գալիս էին Թեհրանից, անգամ Ֆրանսիայից, որտեղ ղեռնա գտնվում էին Խոնեյնի և նրա թիմը: Այժմ տեղը չէ մանրամասնորեն պատմել այդ բանակցությունների մասին, սակայն կարող եմ նշել, որ երկարատև ու դժվարին գրույցներից հետո ձևակերպվեցին այսօրվայի Խոնեյնիի պահանջները Խորհրդային Միության նկատմամբ: Նա պահանջում էր, որ Խորհրդային Միությունը հստակորեն և վճռակաճորեն հայտարարի, որ այլևս չի պաշտպանի և որևէ աջակցություն ցույց չի տա շահին և նրա կողմնակիցներին, կհարգի Իրանի ինքնիշխանությունը և չի միջամտի նրա ներքին գործերին, բոլոր միջոցներով կխտչընդոտի ԱՄՆ-ի կողմից Իրանի նկատմամբ որևէ ազդեցիկ գործողություն և այլն: Դրա դիմաց նա խոստանում էր վերացնել ամերիկյան ռազմական քաղաքներ Իրանում և հավաստիացնում էր, որ Իրանն այլևս չի լինի ատրճանակ ԱՄՆ-ի ձեռքում՝ ուղղված ԽՍՀՄ-ի դեմ: Այս բոլորը դեսպանու-

բյան միջոցով փոխանցվեց խորհրդային ղեկավարությանը, որն ամմիջապես արձագանքեց դրան և մեծ գոհունակությամբ ընդունեց իման Խոնեյնիի առաջարկությունները:

Հուսեյն Հուսեյնիի հետ ունեցած հանդիպումներից մեկի ժամանակ իմ նախաձեռնությամբ շոշափվեց Իրանի հայերի ճակատագրի հարցը՝ այսօրվայի Խոնեյնիի իշխանության գլուխ գալու դեպքում: Այդ հարցը պատահակաճորեն չքարծրացվեց: Քանի որ այսօրվայի Խոնեյնիի ամբողջ շարժումն ընթանում էր իսլամի դրոշի ներքո, և Իրանում աննախընթաց կերպով քարծրացել էին կրոնական զգացմունքները, հայերը լուրջ մտավախություն ունեին, որ իրենց գոյության համար կարող են վտանգավոր պայմաններ ստեղծվել: Իրանահայերի մի խավը էլ, հատկապես գործարար շրջանակները, որոնք հանգամանքների քերուճով համագործակցել էին շահական վարչակարգի հետ, վախենում էր, որ դրա համար իշխանության գլուխ եկող հակաշահական ուժերը կարող են իրենցից վրձն լուծել: Շատ հայեր արքեն սկսել էին հեռանալ Իրանից, և նրանց մի մասը հաստատվել էր Լիբանանում: Նրանց ներկայացուցիչներն ինձ հետ ունեցած հանդիպումների ժամանակ իրենց մտահոգությունը հայտնեցին և հետաքրքրվում էին, թե հայերն, այսօրվային՝ Հայաստանի կառավարությունը չի կարող արդյոք որևէ բայլ ձեռնարկել իրանահայերին պաշտպանելու ուղղությամբ: Այս բոլորի մասին ես պատմեցի Հուսեյն Հուսեյնիին: Վերջինս ինձ հավաստիացրեց, որ Իրանի հայերը մտավախության որևէ հիմք չունեն, մանավանդ որ, ինչպես շեշտեց նա, Խոնեյնիի շարժման նպատակն է արդարության հաստատումը և բոլոր ժողովուրդների իրավունքների հարգումը:

Ես հավատացած էի, որ Հուսեյնին իմ կողմից արտահայտված մտահոգության մասին անպայման տեղյակ կպահի այսօրվայի Խոնեյնիին, և չախավեցի: Այդ հանդիպմանց մի երկու օր անց՝ 1979 թ. հունվարի վերջերին, Հուսեյն Հուսեյնիի առաջարկությամբ մենք կրկին հանդիպեցինք նրա առաճմանատանը: Այստեղ նա ինձ ներկայացրեց մտավորական տեսքով, մոտորված և ակնցող մի համակրելի անձանակներույն, որը, ինչպես ընդգծեց Հուսեյն Հուսեյնին, Խոնեյնիի հանձնարարությամբ հատուկ Թեհրանից ժամանել էր ինձ հետ հանդիպելու համար: Նրա ամունն էր Մուսաֆա Չամրան, որը, ինչպես արդեն նշվել է, պատկանում էր Խոնեյնիի ամենամեծավոր գործիչների թվին: Խոնեյնիի՝ իշխանության գլուխ անցնելուց հետո նա գրավեց Իրանի պաշտպանության նախարարի, այսպե՛ս՝ Հեղափոխա-

կան պաշտպանության խորհրդի նախագահի շատ կարևոր պաշտոնները: Մեր երկարատև գրույցի ընթացքում Խորհրդային Միության և Իրանի ապագա փոխհարաբերությունների վերաբերյալ գաճազան հարցերի քննարկումից հետո Մուսաֆա Չամրանը անդրադարձավ իրանահայության, ավելի ճիշտ՝ նրա մտավախությունների հարցին: Ընդամեն, մա հայտնեց, որ Հուսեյն Հուսեյնին ալաբողլահ Խոմեյնիին տեղյակ է պահել այդ հարցի վերաբերյալ ի՞նձ հետ ունեցած գրույցի և ի՞նձ կողմից արտահայտված մտահոգության մասին: Այդ հարցը, ինչպես նշեց Մուսաֆա Չամրանը, քննարկվել էր այաթոլլահ Խոմեյնիի և նրա մերձավոր խորհրդականների կողմից, և նրանք լիազորվել էին Չամրանին այդ մասին հաղորդել հետևյալը. Խոմեյնիի կարծիքով՝ հայերի մտավախությունը ոչ մի հիմք չունի: Նա գտնում էր, որ հայերը Իրանի լիիրավ համայնքներից մեկն են, ունեն իրենց արժանի տեղն Իրանում և օգտակար գործ են կատարում: Հայ համայնքի բոլոր իրավունքները, այդ թվում և կրոնական, կհարգվեն իր կողմից: Այնուհետև Մուսաֆա Չամրանն ընդգծեց, որ թե՛ Խոմեյնին և թե՛ իրենք բոլորը շատ լավ ծանոթ են հայ ժողովրդի ողբերգական պատմությանը, այդ թվում և 1915 թ. դեպրեհին: Այստեղ ես քառացի մեջբերում եմ Խոմեյնիի բնօրրը, որ հաղորդեց Չամրանը. «Իրանն այն պետությունը չէ, իսկ պարսիկներն էլ այն ժողովուրդը չեն, որ հայ ժողովրդի նոր ցեղասպանություն կազմակերպեն: Հայերը մեր եղբայրներն են»: Իր կողմից Մուսաֆա Չամրանն ավելացրեց, որ հայերին ինքը շատ լավ է ճանաչում, որ Թեհրանի համալսարանում սովորելիս իր լավագույն ընկերների շարքում շատ հայեր են եղել, հիմա էլ նա շատ լավ հայ բարեկամներ ունի, որոնց մտավոր կարողությունները, ճիշտագույնությունը, ընկերական հավատարմությունը նա շատ բարձր է գնահատում:

Ի՞նչ այն հարցին, թե կարող եմ այաթոլլահ Խոմեյնիի կարծիքի մասին տեղյակ պահել Հայաստանի բնակչությանն ու ղեկավարությանը, Չամրանը պատասխանեց, որ ոչ միայն կարող եմ, այլև դա այաթոլլահ Խոմեյնիի ցանկությունն է: Նա միաժամանակ խնդրեց իավան չընձայի չարակամ լուրերի, որոնց նպատակն է հայերի մոտ անգոտահոլություն ստեղծել Իրանի նոր քաղաքական ուժերի և ղեկավարների նկատմամբ: Նա հավաստիացրեց, որ հայերը ոչ մի հիմք չունեն Իրանը լքելու և հեռանալու, որ նրանք կարող են ապահով ապրել և աշխատել իրենց բնակավայրերում:

Մուսաֆա Չամրանի հետ հանդիպման ընթացքում շոշափվեց մի կարևոր հարց եւ՝ Հայաստանին Իրանից գազ մատակարարելու հարցը:

Նկատի ունենալով, որ ԽՍՀՄ-ի և Իրանի նոր ղեկավարության միջև շփումները գտնվում էին իրենց նախնական փուլում և հաշվի առնելով, որ խորհրդային քաղաքականությունը երկար ժամանակ շահանառ բնույթ էր կրել՝ մտավախություն կար, որ խորհրդա-իրանական հարաբերությունները հարց չէին լինելու, և կարող էին որոշակի բարդություններ առաջանալ տնտեսական համագործակցության ոլորտում, մասնավորապես Խորհրդային Միությանը Իրանի կողմից գազ մատակարարելու բնագավառում: Ըստ գոյություն ունեցող համաձայնագրի՝ Իրանից ստացվող գազի մի մասը մատակարարվում էր Հայաստանին: Ես Մուսաֆա Չամրանի ուշադրությունը իրավիրեցի այդ հանգամանքի վրա՝ շեշտեցի, որ շահական ռեժիմի ժամանակ անխափան կերպով գազ է մատակարարվել Հայաստանին, և այժմ հայերի համար անհասկանալի կլիներ, եթե Իրանի նոր ղեկավարները դադարեցնեին գազի մատակարարումը Հայաստանին:

Մուսաֆա Չամրանը շատ եռանդուն կերպով ընդգծեց, որ նման տագնապներն անիժմ են, և հավաստիացրեց, որ Հայաստանի ժողովուրդը կարող է վստահ լինել, որ Իրանը չի դատապարտի նրան տառապելու 1979 թ. խտտաշունչ ձմռանը:

Եվ, վերջապես, խոսք գնաց նաև Լիբանանի հայ համայնքի մասին: Արդեն ճշել եմ, որ Լիբանանի ամենամեծ շիա համայնքը կապված է Իրանի հետ: Հուսեյն Հուսեյնին մեր հանդիպումներից մեկի ժամանակ ինձ ասել էր, որ իրենք շատ մեծ ֆինանսական, նյութական և ռազմական օգնություն են ստանում Խոմեյնիի կողմնակիցներից: Հետևաբար Լիբանանի շիաների դիրքորոշումը հայ համայնքի նկատմամբ զգալիորեն կախված էր Իրանի նոր ղեկավարությունից: Այդ հանգամանքը նկատի ունեի, երբ շոշափեցի Լիբանանի հայ համայնքի հարցը: Մուսաֆա Չամրանը շատ ջերմ արտահայտվեց Լիբանանի հայերի մասին, դատապարտեց աչքերի ագրեսիվ գործողությունները նրանց նկատմամբ և ընդգծեց, որ Լիբանանի հայ համայնքը լրիվ իրավունք ունի գոյություն ունենալ որպես Լիբանանի ինքնուրույն համայնքներից մեկը: Հուսեյն Հուսեյնին լրիվ հավանություն տվեց Մուսաֆա Չամրանի կարծիքին, որն, ըստ էության, այաթոլլահ Խոմեյնիի կարծիքն էր և ավելացրեց. «Լիբանանի հայերը մեր եղբայրներն են, իսկ հայ համայնքը Լիբանանի գարդն է»:

Այսպիսով՝ 1979 թ. հունվար-փետրվար ամիսներին այաթոլլահ Խոմեյ-

միլ՝ իշխանության անցնելու նախօրյակին մեր կարծիքով շատ կարևոր համաձայնություններ ձեռք բերվեցին հայության իրանական և լիբանանյան հատվածների, նրանց անվտանգության վերաբերյալ:

Բնականորեն հարց է ծագում. ի՞նչ չափով իրանական կողմը, Իրանի նոր ղեկավարությունը հավատարմից մնաց իր խոստումներին:

1979 թ. ընթացքում Իրանն անխափանորեն գազ մատակարարեց Հայաստանին: Ծիլտ է, հետագա տարիներին գազի մատակարարումը դադարեցվեց, սակայն դա առաջին հերթին կապված էր խորհրդա-իրանական հարաբերություններում ծագած քարոզչությունների հետ և հատուկ հակահայկական ուղղվածություն չուներ:

Այս տարիների ընթացքում Լիբանանի հայ համայնքի նկատմամբ իր քարեկամական դիրքորոշումը չփոխեց չիա համայնքը: Դեռ ավելին, երբ 1979 թ. սեպտեմբերի 10-13-ը լիբանանյան աչքերը իրենց երկրորդ հարձակումը գործեցին հայ համայնքի վրա, շիա համայնքը ամենայն վճռակամությամբ քիկումը կամզնեց հայ համայնքին: Այդ օրերին մենք կրկին գտնվում էինք Բեյրութում և նորից հանդիպեցինք Հուսեյն Հուսեյնիի հետ: Վերջինս վերստին հավաստեց իր կողմից գլխավորվող համայնքի և Իրանի ղեկավարության անվտանգ քարեկամական դիրքորոշումը հայերի նկատմամբ: Այդ քաղաքակառուցությունը Հուսեյն Հուսեյնիին հետևողականորեն կիրառում է մինչ օրս, արդեն որպես Լիբանանի խորհրդարանի նախագահ, որն իր կարևորությամբ նախագահից հետո երկրորդ դեմքն է Լիբանանի պետական կառավարման քարձրագույն սանդղակաբաժնի:

Իրանի նոր ղեկավարությունը ճանաչեց և հարգեց դարեր ի վեր գոյություն ունեցող հայ համայնքի իրավունքները: Ծիլտ է, երբեմն-երբեմն ծագում էին որոշ քարոզչություններ, սակայն, ընդհանուր առմամբ, հայ համայնքը պահպանեց իր իրավունքները և տեղը Իրանի ազգային-սոցիալական համակարգում: Դեռ ավելին՝ այս տարիների ընթացքում եղել են դեպքեր, երբ իրանական իշխանությունները վճռակամորեն համոզեց են եկել ի պաշտպանություն իրանահայերի: Դրա մասին է վկայում հետևյալ օրինակը:

1980 թ. հունվարին Երևանում էր գտնվում իրանահայերի մի պատվիրակություն, որի ղեկավարը, ամենայն հավանակամությամբ, ինչ-որ չափով տեղյակ լինելով ինձ հանդիպումների մասին Իրանի նոր ղեկավարների հետ, ցանկություն հայտնեց հանդիպել ինձ հետ: Ես սիրով ընդառաջեցի նրա ցանկությունը և շատ հակիրճ կերպով նրան տեղյակ պահեցի Մուսաֆա

Չամրանի հետ ունեցած իմ գրույցի մասին: Նա ուշադիր լսեց ինձ և այնուհետև պատմեց հետևյալը: 1979 թ. կեսերին կրոնական հողի վրա Թավրիզում, որն Իրանական Աղբյուրների կենտրոնն է, խիստ ակտիվացել էին աղբյուրեցանցիները, և նրանց պատճառիցները ծայրահեղ լարված, նույնիսկ պաշտպալի դրություն էին ստեղծել տեղի հայության համար: Հայերն արդեն մտածում էին ինքնապաշտպանության մասին: Այդ տագնապալի օրերին Թավրիզի իսլամական քաղերն են շրջապատում իրանական հեղափոխության պաշտպանության ջոկատները, որոնք անմիջականորեն ենթակա էին այաթոլլահ Խոմենիիին: Նրանք հայերին, նրանց տները և քաղաքումսերը վերցնում են իրենց պաշտպանության տակ: Ըստ որում, իման Խոմենիին արգելում է որևէ մահճեղականի մտնել հայկական քաղերը և որևէ ամիսնազատություն պատճառել հայերին: Չներարկվողները կամ այս կարգադրությունը խախտողները ենթակա էին ամենախիստ պատժի: Այս վճռական գործողությունների հետևանքով Թավրիզի հայությունը որևէ վնաս չկրեց, իսկ հետագայում դրությունը կայունացավ, և անվտանգությունը հայության համար վերահաստատվեց:

Պատմիրակության ղեկավարն ընդգծեց, որ այդ բոլորը երկար ժամանակ առեղծված էր իրենց համար, սակայն այժմ, իմանալով այաթոլլահ Խոմենիի դիրքորոշման մասին՝ հայության հանդեպ, որի մուսուլիմ Մուսաֆա Չամրանն էր, ամեն ինչ պարզ դարձավ:

Այս բոլորը բոթին հանձնելով՝ մենք միայն մի նպատակ ունեինք՝ այն դարձնել պատմության սեփականությունը, մանավանդ, եթե նկատի ունենանք, որ մեր կողմից նկարագրված դեպքերի մի շարք մասնակիցներ այլևս չկան: Մահացել է այաթոլլահ Խոմենիին, ավտոմեքենայի պայթյունից գոհվեց Մուսաֆա Չամրանը, մահապատժի ենթարկվեցին Իրրահիմ Յազդին և Քուրթու Ջադեմ, քաղաքական ասպարեզից հարկադրված հեռացավ Բահի Սադրը և այլն:

Մյառմամանակ մենք այն հույսն ենք փայփայում, որ մնան փաստերի հրապարակումը, որոնք ամենայն հավանակամությամբ միակը չեն, կարող է խթան հանդիսանալ, զուցե մաև հուսայի հիմք՝ պետական մակարդակով հայ-իրանական քարեկամական հարաբերությունների հաստատման և զարգացման համար:

«Հայաստանի Հանրապետություն»
Երևան, 20 օգոստոսի, 1991 թ.

III. ՄԵՐՉԱՎՈՐԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԿՈՆՖԼԻԿՏԻ ՔՐԳԱԿԱՆ ՇԵՐՏԸ

Քրդական կոնֆլիկտը դեռևս լրիվ կերպով րացահայտված չէ, կարծես քե ղոլարկված է և պաշտոնապես միջազգային ճանաչում չի ստացել:

Քրդերին սովորաբար համարում են «Մերձավոր Արևելքի բաժանված ժողովուրդ», որը մասնատված է Թուրքիայի, Իրանի և Իրաքի միջև: Այս հանգամանքը խոր հեռք է բողել քրդական հարցի բնույթի վրա՝ դարձնելով այն հակասական շահերի մի քարղ կծիկ:

Քրդական կոնֆլիկտը տիպաբանորեն դասվում է ազգային-տարածքա-յինների շարքը: Այն շղչափում է չորս տարբեր ժողովուրդների՝ մի կողմից՝ քրդերի, մյուս կողմից՝ թուրքերի, պարսիկների ու արաբների (իրաքցիների) շահերը: Այս հանգամանքը ոչ միայն քարդացնում է, այլև նշանակալիորեն իջեցնում իրենց նպատակներին հասնելու քրդերի հեղափոխությունները:

Գոյություն չունի համարդական քաղաքական կենտրոն, որը հեղինակավոր կերպով մերկայացնեթ Թուրքիայի, Իրանի և Իրաքի քրդերին, ձևակերպեր համարդդական պահանջները ու դեկլավարեր նրանց պայքարը դրանց իրագործման համար, ինչպես, ասենք, Պաղեստինի ազատագրության կազմակերպությունը: Քրդերի բաժանվածությունը, նրանց՝ տարբեր քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական պայմաններում գտնվելը դժվարացնում է միասնական տակտիկայի և ստրատեգիայի մշակումը, նրանց միավորումը և, աստվել ևս, նրանց համատեղ և միաժամանակյա կոյուրք բոլոր երեք մասերում:

Ժամանակակից փուլում քրդերը ձգտում են իրենց ազգային-տարածքային պահանջները լուծել ազգային ինքնավարության մակարդակով, սովյալ, այսինքն՝ Թուրքիայի, Իրանի և Իրաքի պետական շրջանակներում:

Բայց այդ հարցում ևս քրդերը միանձամբ վիճակում չեն գտնվում: Ինքնավարության համար պայքարում աստվել հայտդության են հասել Իրաքի քրդերը, որն արդյունք է նրանց ազգային-քաղաքական մտածողության, կազմակերպվածության և ազգային-ազատագրական շարժման ավելի

քարձր մակարդակի: Եվ, որ շատ կարևոր է, քրդերի իրավունքը՝ ունենալու ազգային, վարչատարածքային ինքնավարություն, պաշտոնապես ճանաչում է Իրաքի կառավարությունը: Նշենք թեկուզ 1970 թ. մարտի 11-ի մանիֆեստը, որով Իրաքի կառավարությունը համաձայնվեց ստեղծել ինքնավար մարզ Էրբիլի և Սուլեյմանիայի մահանգներում: Դա իր ժամանակին ողջունեցին մեծ տերությունները, ՄԱԿ-ը և այլ միջազգային կազմակերպություններ: Այս հանգամանքը նշանակալիորեն հեշտացնում է Իրաքի քրդերի պայքարը համուն իրական և ոչ դեկլարատիվ ինքնավարության և ստեղծում քարենվապու միջազգային ճբնույրուս դրա իրագործման համար:

Հարկ է ընդգծել, որ Իրաքի քրդերը ինքնավարություն ստանալու իրական հեղափոխություններ ունեն: Ուժերի վտիտարաբերությունն Իրաքում այնպիսին է, որ Իրաքի կառավարությունի վիճակի չէ մերժելու քրդերի օրինական ազգային պահանջները: Դրա մասին են վկայում նաև այն բանակցությունները, որ այժմ ընթանում են քրդական դեկլավարների և Իրաքի կառավարության միջև քրդերի ազգային ինքնավարության վերաբերյալ, և նրանց տեսակետները շատ են մերձեցել: Մյուս կողմից՝ Իրաքի ազգային անասական շահերը, ներքին կայունության հասնելու, տնտեսական առաջընթացի և ուժեղ Իրաք ստեղծելու խնդիրները նույնպես պահանջում են քրդերին իրական ինքնավարություն տրամադրել:

Իրանում նույնպես քրդերը հանդես են գալիս ինքնավարության պահանջով, և դա համարվում է նրանց գլխավոր քաղաքական պահանջը: Մակայն այդ պահանջը նույնպիսի հետևողականությամբ ու վճռակամությամբ չի առաջարկվում, և, որ ավելի կարևոր է, նրա իրականացման համար այնպիսի լայնածավալ պայքար չի մղվում, ինչպես Իրաքում: Ընչտ է, պետք է նկատի ունենալ քաղաքական պայմանների տարբերությունը երկու երկրներում:

Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում այն գիծն է անցկացվում, որ իրանական սահմանադրության շրջանակներում, իսլամական հիմնադրույթների և շարիաթի նորմերի կիժման վրա միանգամայն հեղափոխ են քրդերի, որոնք նույնպես դավանում են իսլամ, ազգային իղձերի իրականացումը: Եվ այդ պատճառով էլ քրդական ինքնավարության ոչ մի անհրաժեշտություն չկա:

Այս կապակցությամբ հիշեցնենք, որ 1981 թ. հունվարին Մեքքայում կայացած «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպության, որի մեջ մտնում են աշխարհի մոտ 45 իսլամական պետություններ, այդ քվում և Իրանը, երրորդ

քարձրագույն ժողովն ընդունեց հատուկ որոշում «խլամական ազգի» վերաբերյալ: Ըստ այդ որոշման՝ «բոլոր մանենականները, քեկուզ և տարբեր իրենց լեզվով, գույնով և բնակատեղիով, կազմում են մեկ ազգ և միմյանց հետ կապված են ընդհանուր հավատով և մշակութամբ իրականացնում են մի առարկություն»: Փաստորեն, դա մի փտանգավոր փորձ է քրդերին զրկելու ազգային ինքնատիպությունից և տարրալուծելու նրանց պարսիկների մեջ՝ օգտագործելով լեզվական և կրոնական ընդհանրության գործոնները:

Սակայն քրդերն ամենաձանր փնձակում են թուրքիայում, որտեղ տիրում է բուրժուական այլ իրադրություն: Ամբողջ ողբերգությունը նրանում է, որ բուրժուական կառավարությունը, թուրքիայի բոլոր պաշտոնական պետական և քաղաքական կառույցները չեն ճանաչում քրդերին՝ որպես առանձին, ոչ թուրքական էթնոս: Ամեն մի ելույթ կամ հայտարարություն՝ քրդերի գոյության, նրանց առանձին լեզվի և մշակույթի, ազգային և քաղաքական իրավունքների մասին, խստորեն արգելվում, հետապնդվում և պատժվում է: Քրդերին, որոնք պայքարում են իրենց իրավունքների, պարզապես բուրդ կոչվելու համար, բուրքական իշխանությունները դիտում են որպես խռովարարներ, անջատողականներ, ահաբեկիչներ, երկրի քաղաքական անդորրը խախտողներ և դաժանորեն պատժում են ու բանտերը նետում: Առայժմ բուրքական իշխանություններին հաջողվում է բանակի, քրդական վիլայեթներում արտակարգ դրություն մտցնելու և այլ պատժի: միջոցներով «խաղաղեցնել» և իրենց ենթակայության տակ պահել քրդերին:

Ստեղծված իրավիճակն իր կնիքն է դրել թուրքիայի քրդերի գործելակերպի, պայքարի մեթոդների և պահանջների վրա: Նրանք այսօր փաստորեն հանդես են գալիս, պայքարում մարդու տարրական իրավունքների համար: Ռազմական խիստ կարգի պայմաններում թույլ է հնչում քրդերի ձայնը ավելի մեծ ազգային և քաղաքական պահանջների մասին: Այդ պահանջները, այդ թվում և ազգային ինքնավարության վերաբերյալ, ներկայացնում են քրդական զանազան վտարանդի քաղաքական կազմակերպություններ, որոնք գործում են Արևմտյան Վերդալայի երկրներում՝ Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, Եվրոպայում, ԱՄՆ-ում:

Քրդական հարցը բննարկելիս, մանավանդ նրա լուծման հեռանկարի տեսանկյունից, հարկ է աչքի առաջ ունենալ մի կարևոր հանգամանք: Կա թուրքիայի, Իրանի և Իրաքի՝ միասնական ճակատով հանդես գալիս՝ ընդդեմ քրդերի ազգային իրենցի: Ինչ բնույթի հակասություններ էլ որ լինեն այդ

երեք պետությունների միջև, նրանք անմիջապես դրանք մոռացության են տալիս և միավորում իրենց ջանքերը՝ քրդերին հնազանդության մեջ պահելու համար: Այդպես վարվեց Իրանի շահ Մուհամմադ Ռեզա Պահլավին 1975 թ., երբ համաձայնության գալով Իրաքի կառավարության հետ Շատ ալ Արաբի հետ կապված վիճելի հարցերի շուրջ՝ հնարավորություն տվեց վերջինիս ճնշելու քրդական շարժումը, որ գլխավորում էր Մուսաֆախ Բարզանին: Իրաքին նման «ծառայություն» մատուցեց թուրքիան 1987 թ., երբ քրդական զորքերը իրաքյան կողմի բուլտությունները ստան Իրաք և ուղղակի մասնակցեցին քրդական ներքապական ապստամբության ճնշմանը:

Թուրքիան, Իրանը և Իրաքը միմյանց, բացի ռազմականից, ցույց են տալիս նաև քաղաքական և քաղաքական աջակցություն ինչպես տարածաշրջանային, այնպես էլ միջազգային մակարդակներով: Դա փայլում կերպով դրսևորվեց Պարսից ծոցի պատերազմի ավարտից հետո:

Ռազմական պարտություն կրած և ներքնապես բուլացած Իրանում սկսվեց քրդական ապստամբություն, որի ժամանակ ձայներ էին հնչում իրաքյան քրդերի անկախության մասին: Դա խիստ անհանգստացրեց թուրքիային և Իրանին, որոնք ոչ առանց հիմքի վախենում էին, որ անկախ Քրդստանի ստեղծումը իրաքյան տարածքներում շրջաքական ռեակցիա կառաջացնի և թուրքիայի ու Իրանի քրդերի համար խթան կդառնա քրդական հարցը այդ երկրներում ևս նման ձևով լուծելու համար: Սկսեց ինչու թուրքիան և Իրանը, որոնք բեև մտնում էին հակաիրաքյան կոալիցիայի մեջ, վճռականորեն հանդես եկան հանում Իրաքի տարածքային ամբողջականության պահպանման, որը տվյալ համատեքստում նշանակում էր հանդես գալ ընդդեմ քրդական անկախ պետության ստեղծման: Իսկ 1991 թ. մարտին ԱՄՆ-ի նախագահ Ջորջ Բուշի հետ բանակցությունների ժամանակ թուրքիայի նախագահ թուրքոգոր Օզալը լրջորեն նախազգուշացրեց նրան, որ թուրքիան վճռականորեն դեմ է և բույլ չի տա իրաքյան Քրդստանի անջատումը և անկախ պետության ստեղծումը: Ջորջ Բուշը հաշվի նստեց թուրքական նախագահի նման վճռական պահանջի հետ:

Թուրքիայի, Իրանի և Իրաքի համագործակցությունը լրացուցիչ դժվարին խոչընդոտ է ստեղծում քրդական հարցի լուծման ճանապարհին:

Իսկ ինչպիսի՞ն է ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի դիրքորոշումը քրդական հարցում: Նման հարցադրումը տեղին է, եթե նկատի ունենանք այն մեծ դերը, որ նրանք խաղում են Մերձավոր և Միջին Արևելքում, և առանց նրանց համա-

ճայնության և համատեղ գործողությունների հնարավոր չէ տարածաշրջանային որևէ կոնֆլիկտի լուծում: ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի դիրքորոշումը քրդական հարցում այնպես ցցում չէ, ինչպես արաբ-խորասյան կոնֆլիկտում: Դա կարելի է մասամբ բացատրել այն համագամներով, որ նրանք առանձնապես խոր չեն ներգրավվել քրդական կոնֆլիկտի մեջ: Բայց, այնուհանդերձ, նրանք երկուսն էլ ունեն իրենց մտտեցումները, որոնք, ամենուհե, ազդում են «քրդական ճակատի» իրադրության վրա:

ԱՄՆ-ի կառավարության համար քրդական հարցը՝ որպես ժողովրդի հարց, գոյություն չունի: Նրա համար ամեն ինչ համգում է մարդու իրավունքներին: Այլ կերպ ասած, քրդական հարցի լուծումը Թուրքիայում ազգային ինքնավարության ձևով ԱՄՆ-ի համար գոյություն չունի: Նման դիրքորոշումը միանգամայն ձեռնտու է Թուրքիային, որովհետև եթե ԱՄՆ-ը նեանդում կերպով աջակցեր քրդերի պայքարին՝ նրանց ազգային իրավունքների համար, ապա Թուրքիան կկանգներ մեծ քաղաքականների առջև: Բայց ԱՄՆ-ը չի ցանկանում նեղացնել իր հավատարիմ դաշնակցին՝ Թուրքիային, քանի որ նրան բացատիկ տեղ է հատկացնում իր ստրատեգիական ծրագրերում: Մերձավոր և Միջին Արևելքում և ԽՍՀՄ-ի մերձակա մատույցներում: ԱՄՆ-ի համար դա ավելի կարևոր է, քան քրդերի ազգային երազանքներից աջակցելը: Նման մտտեցումը քրդերին զրկում է ԱՄՆ-ի օգնության վրա հույս դնելուց:

ԽՍՀՄ-ի դիրքորոշումը նույնպես նպաստավոր է Թուրքիայի համար: Խորհրդային ղեկավարությունը վերջին տարիներին անընդհատ շեշտում է արդևն հաստատված պետական սահմանների փոփոխման անբոլյատրեկությունը: Նման դիրքորոշումը տվյալ դեպքում նշանակում է, որ Խորհրդային Միությունը չի պաշտպանում Թուրքիայի ազգային սահմանների և կառույցների փոփոխման գաղափարը, առավել ևս՝ քրդերի անջատումը և անկախ պետականության ստեղծումը: Ըստ երևույթին՝ քաղաքականների ծագումը խորհրդային սահմանների մոտ և նոր պետության առաջացումը, որի ինչ լինելը և ապագա քաղաքականությունը անկանխագուշակելի է, չի համապատասխանում Խորհրդային Միության պետական շահերին:

Քրդական «ճակատի» իրանական հատվածում ժամանակավոր լուծություն է: Եվ ստատուս բժոյի պահպանումն այստեղ առայժմ համապատասխանում է ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի շահերին, քեև նրանցից յուրաքանչյուրը հետապնդում է իր նպատակները: Սակայն նրանք հիմա չեն ցանկանում

քրդական հարցով զրգուել Իրանին, քեև դա չի նշանակում, քե ընդհանրապես բացառում են խաղարկել քրդական խաղաքարտը Իրանի, ինչպես նաև Թուրքիայի նկատմամբ իրենց քաղաքականության մեջ:

Ինչ վերաբերում է Իրաքին, ապա առայժմ այստեղ կան իրական հնարավորություններ քրդական ինքնավարության համար: Եվ քանի որ Իրաքի կառավարությունը խոստանում է քրդերի ինքնավարություն, դրան հասնապատասխան էլ իրենց դիրքորոշումն են սահմանում ԱՄՆ-ը և ԽՍՀՄ-ը:

Բայց այստեղ ԽՍՀՄ-ը և ԱՄՆ-ը տեղափոխություն կատարեցին: Խորհրդային Միությունը 50-70-ական թվականներին եռանդուն կերպով պաշտպանում էր քրդերի ազգային-ազատագրական շարժումը և սերտ քարեկանական կապեր էր հաստատել քրդական ղեկավարության հետ: Այդ իրավիճակը պահպանվեց մինչև 70-ական թվականների սկզբը, որից հետո դրույթը փոխվեց, մասնավոր 1972 թ. խորհրդա-իրաքյան բարեկամության և համագործակցության պայմանագրի կնքումից հետո: ԽՍՀՄ-ը խորացրեց համագործակցությունն Իրաքի հետ ոչ միայն քաղաքական- տնտեսական, այլև ռազմական մարզերում: Դա հանգեցրեց ստեղծության խորհրդա-քրդական հարաբերություններում, ապա նաև Նիդրլանդի առաջացման: Պետք է նշել, որ մինչև այդ տարածայնություններ էին առաջացել քրդական ղեկավարության և Իրաքի կառավարության միջև:

Ստեղծված իրավիճակից վարպետորեն օգտվեց ԱՄՆ-ը՝ սերտ հարաբերություններ հաստատելով քրդական ապստամբների ղեկավարության հետ և աջակցություն ցույց տալով նրանց: Չի կարելի ասել, քե ամերիկացիներն այրվում էին քրդերի ազգային իրավունքների իրականացման ցանկությունները: Նրանք ուղղակի իրենց քաղաքական նպատակն էին հետապնդում վերջնականապես քրդերին անջատել Խորհրդային Միությունից, ապակախունացնել դրությունը Իրաքում, որն ԱՄՆ-ի աչքերում երևում էր որպես ԽՍՀՄ-ի դաշնակից և հենարան և, վերջիվերջո, հասնել ԽՍՀՄ-ի դիրքերի քուլպցմանը Արաբական Արևելքում:

ԱՄՆ-ը նոր հաջողությունների հասավ, երբ Պարսից ծոցի պատերազմի ընթացքում նրա զորամիավորումները մտան իրաքյան Քորդստան: ԱՄՆ-ի կառավարությունը սկսեց հանդես գալ որպես քրդերի պաշտպան՝ ընդդեմ իրաքյան կառավարողների բռնությունների: Եվ այժմ ԱՄՆ-ը ավելի մեծ հնարավորություն ունի ազդելու Իրաքում ընթացող գործողությունների վրա, քան Խորհրդային Միությունը, որի դիրքերը Պարսից ծոցի պատերազմի ըն-

քացքում նրա ոչ հստակ և անհետևողական քաղաքականության հետևանքով ակնհայտորեն թուլացան ինչպես Իրարում, այնպես էլ մերձավորարևելյան ամբողջ շրջանում:

Այսպիսով՝ քրդական հարցի լուծումը նրա բոլոր երեք մասերում մոտ ապագայի գործ չէ: Ամենայն հավանականությամբ, այն կարող է լուծվել փուլ առ փուլ և ոչ միաժամանակ: Ավելի իրական է նրա լուծումը ինքնավարության ձևով:

Ինչ վերաբերում է միասնական անկախ քրդական պետության ստեղծմանը, ապա դա ավելի հեռավոր ապագայի հարց է: Դրա համար անհրաժեշտ է, որ հատմանան ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին (միջազգային) պայմանները, որոնք պատմական այս ժամանակաշրջանում քացակայում են:

«Ազգ», Երևան,
24 օգոստոսի, 1991 թ.

IV. ԻՐԱՆԸ ՄԵՐՉԱՎՈՐԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ (1979–1992 թթ.)

ԳԼՈՒԽ 1. ԻՐԱՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ ՄԿՋՔՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀՈՉԱԿՈՒՄԸ

Իրանը, շնորհիվ իր աշխարհագրական դիրքի, բնական հարստությունների, առաջին հերթին՝ նավթի, տնտեսական ներուժի, պետականության մեծ փորձի, ավանդական նրբին և ճկուն դիվանագիտության և այլ գործոնների, տևապես կարևոր դեր է խաղում Մերձավոր Արևելքում: Զարմանալիորեն դարերի ընթացքում նա կարողացել է պահպանել իր այդ առաջնակարգ դերակատարությունը և այսօր էլ մեծապես ազդում է Մերձավոր Արևելքում միջազգային հարաբերությունների բնույթի և տարածաշրջանում քաղաքական մթնոլորտի ձևավորման վրա:

Իրանը մերձավորարևելյան քաղաքական–ստրատեգիական համակարգի ամենաազդեցիկ պետություններից մեկն է, որի հետ չեն կարող հաշվի չնստել ինչպես հարևան երկրները՝ արաբական երկրները, Թուրքիան, Հայաստանը և այլն, այնպես էլ աշխարհագրական առումով այդ տարածաշրջանին չապակասող այս աշխարհի հզորները՝ ԱՄՆ–ը, Ռուսաստանը, Ֆրանսիան, Մեծ Բրիտանիան, Գերմանիան և այլ պետություններ:

Անվիճելի է, որ նորագույն շրջանում Իրանը իր քաղաքական և ռազմական հզորությանը հասավ իսլամական հեղափոխության վաղորդայնին: Մերտորեն համագործակցելով ԱՄՆ–ի հետ քաղաքական և ռազմական ասպարեզներում և նրանից ստանալով վիթխարի ռազմական օգնություն՝ շահը ստեղծեց հզոր զինված ուժեր: Դրան համապատասխան ձևավորվեց Իրանի արտաքին քաղաքականության դրկտրինան և որոշվեց նրա տեղը և դերակատարումը Մերձավոր Արևելքում:

Համաձայն այդ դոկտրինայի՝ Իրանը, **առաջին**՝ կոչված էր լրացնելու այն քաղաքական վակուումը, որը, արևմտյան քաղաքական շրջաններում տիրապետող մտայնության համաձայն, իրրև թե, առաջացել էր Պարսից ծոցի շրջանում Մեծ Բրիտանիայի հեռանալուց հետո: Եվ ԱՄՆ-ը, ինչպես նաև արևմտյան մյուս պետությունները, ամեն կերպ խրախուսում, ռազմա-կան օգնություն և քաղաքական աջակցություն էին ցույց տալիս Իրանին նրա կողմից այդ կարևոր «ստաբիլությունը» հաջողությամբ իրականացնելու համար:

Երկրորդ՝ Իրանը դիտվում էր որպես հուսալի ռազմական պատվար Խորհրդային Միության ագրեսիվ մղումների ճանապարհին՝ ուղղված դեպի հարավ, դեպի Իրան, արսարական երկրներ, մասնավորապես՝ Միջերկրականի տաք ջրերը: Եստի մեծ հաճույքով էր ձգտում կատարել իր երկրի վրա դրված այդ «պատվավոր» առաքելությունը ՄԵՆՏՕ-ի ռազմական բրկի իր դաշնակիցներ Պակիստանի և Թուրքիայի և, հասկանալի է, նաև ԱՄՆ-ի հետ համատեղ:

Երրորդ՝ շահական Իրանը իր վրա էր վերցրել տարածաշրջանում ոստիկանական ֆունկցիաների իրականացումը՝ ազգային-ազատագրական շարժումների ճնշում Պարսից ծոցի ավազանում (Դոճբար և այլն), պահպանողական միապետական վարչակարգերին պատճառող վտանգների դիմագրավում և այլն: Եստի արտաքին քաղաքականության գլխավոր նպատակներից մեկն էր թույլ չտալ, որ սասանվեն, առավել ևս տապալվեն տարածաշրջանի միապետությունները:

Եվ վերջապես, **չորրորդ**՝ շահը վերոհիշյալ խնդիրների իրականացման հետ մեկտեղ հետամուտ էր Իրանի ազդեցության ուժեղացմանը և դիրքերի ամրապնդմանը Մերձավոր Արևելքում: Եվ այդ բնագավառում նա քիչ հաջողությունների չհասավ, թեև ձգտում էր ավելից՝ Իրանը վերածել տաքածաշրջանային մի այնպիսի գերեզոր պետության, որից այս կամ այն չափով կախման մեջ գտնվեին մյուս պետությունները:

70-ական թվականների կեսերին թվում էր, գոնև արտաքուստ, որ Իրանի դիրքերը շատ ամուր են: Նման պատկերացմանը նպաստում էր ոչ միայն իրանական լավ զինված բանակը, այլև սերտ հարաբերությունները ստալյան Եգիպտոսի, Մաուդյան Արաբիայի, Հորդանանի և Իսրայելի, ալսիքն՝ այն պետությունների հետ, որոնք Իրանի հետ միասին ընթանում էին ԱՄՆ-ի քաղաքականության նախագծած իունով:

Սակայն 1979 թ. փետրվարյան հեղափոխությունը այսպիսի խոնջ-նիի գլխավորությամբ հիմնովին ցնցեց Իրանը: Տապալվեց շահական վարչակարգը, և Իրանը իռչակվեց իսլամական հանրապետություն: Գրան համապատասխան տեղի ունեցավ արժեքների համընդհանուր վերագնահատություն:

Եստի ոչ միայն ներքին, այլև արտաքին քաղաքականությունը համարվեց սխալ և Իրանի ազգային պետական շահերին հակասող: Նոր դեկադարության կարծիքով՝ այդ քաղաքականությունն ավելի շատ բխում էր ԱՄՆ-ի և արևմտյան այլ պետությունների շահերից, Իրանը կասկածանք էր ցցել Վաշինգտոնից և նրան ներջաշում էր քաղաքական արկածախնդրության մեջ, որը մեծապես հարվածում էր Իրանի քաղաքական վարկին և ավելորդ լարվածություն ստեղծում տարբեր, այդ թվում և հարևան պետությունների հետ:

Իրանի Խալանական Հանրապետության (ԻԻՀ) դեկադարությունը ԱՄՆ-ը համեց Իրանի բարեկամ պետությունների ցամկից, և նա հայտնվեց նրա ամենամեծ հակառակորդների ցուցակում: Դեռ ավելին՝ ԱՄՆ-ը իտրջոթվեց «սև շեյթան»՝ «սև սատանա», և ըստ այդմ էլ վերախտոցվեցին իրանա-ամերիկյան քաղաքական, ռազմական, տնտեսական և այլ բնույթի հարաբերությունները:

Վերանայվեցին հարաբերությունները նաև Խորհրդային Միության հետ, որը կոչվեց «կարմիր շեյթան», այսինքն՝ «կարմիր սատանա»: Սակայն միաժամանակ շեշտվեց, որ եթե «կարմիր շեյթանը» հարզի Իրանի անկախությունը և գերիշխանությունը, նայալ Իրանը երբեք գեներ չի դառնա ԱՄՆ-ի ձեռքում՝ ուղղված ԽՍՀՄ-ի դեմ:

Հարաբերությունների վերանայումը երկու գերեզոր պետությունների հետ և լարվածության առաջացումը, մասնավոր ԱՄՆ-ի հետ, որը երբեմն ցրամատիկ բնույթ էր կրում (Իրանում ամերիկյան դիվանագետներին պատանդ վերցնելը, ԱՄՆ-ի կողմից իրանական վիրախղի ֆինանսական միջոցների ստեղծում ամերիկյան քանկերում և այլն), չէր կարող չանդրադասուել Մերձավոր Արևելքի իրադրության վրա:

Իսլամական հեղափոխության հաղթանակից հետո ինչպես Իրանի ողջ համակարգի, այնպես էլ արտաքին քաղաքականության հիմքում դրվեցին իսլամական ֆունդամենտալիզմի սկզբունքները՝ նրանց շիական ընկալմանը և մեկնարանությունը: Դա միանգամայն նոր երևույթ էր միջազգային

հարաբերությունների քննազավառում, որը թխում էր Իրանի աստվածապետության՝ բեռլրատիայի վերածվելու իրողությունից:

Իրանի իսլամական հեղափոխությունը դիտվում էր որպես համաշխարհային պատմական երևույթ, որը, ինչպես ընդգծում էին իրամական մորառնաբնորդները, իր նշանակությամբ դուրս էր գալիս իրամական ազգային շրջանակներից, իսկ նրա սկզբունքները կիրառելի են դառնում համայն մարդկության համար և, ինարկե, առաջին հերթին մուսուլմանական ժողովուրդների համար:

Իրանի նոր ղեկավարները համոզված էին, որ արևմտյան (կապիտալիստական) և արևելյան (սոցիալիստական) մոդելներով հնարավոր չէ հասնել համայն մարդկության առջև կանգնած քաղաքական, տնտեսական և ազգային բազում ու տարատեսակ հիմնախնդիրների լուծմանը: Նրանք վատահ են, որ միայն իսլամական ֆունդամենտալիզմի շրջանակներում և սկզբունքների հիման վրա կարելի է հասնել մարդկության երջանկությանը: Այստեղից էլ՝ ԻԻՀ-ի արտաքին քաղաքականության կարևոր հիմնադրույթներից մեկը՝ իսլամական հեղափոխության և նրա հռչակած սկզբունքների արտահանության բույլատրելիությունը, որը Իրանի հոգևոր առաջնորդները, մանավանդ հեղափոխությանը հաջորդած սկզբնական շրջանում րավակալին ջերմեռանդորեն փորձում էին կիրառել:

ՉԼՈՒՒՆ ԻԻ. ԻՐԱՆԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐԵՎԱՆ ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՀԵՏ

Իրանի Իսլամական Հանրապետության կազմավորումից հետո անհրաժեշտ էր վերանայել շահական ժամանակներից ժառանգություն մնացած լարելում և ոչ քարելում արաբական պետությունների ցանկը՝ նկատել ունենալով արտաքին քաղաքականության քննազավառում որդեգրած մեր սկզբունքները:

Արաբական երկրներն իրենց հերթին ամբարշտյց տազմապ էին ապրում կապված Իրանում տեղի ունեցած փոփոխությունների և արտաքին քաղաքականության նոր սկզբունքների հետ՝ մտավախություն ունենալով, որ Իրանը կարող է վերածվել ագրեսիվ պետության, զենքի միջոցով խախտել զո-

ություն ունեցող ուժերի հավասարակշռությունը և իրենց պարտադրել հասարակության սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական իր մոդելը:

1. ԻՐԱՆ-ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՐՈՒՄԸ ԵՎ ԽՅՈՒՄԸ

Առաջինը վերանայման ենթարկվեցին իրանա-եգիպտական հարաբերությունները, որոնք անմիջապես ընդունեցին սուր, կարելի է ասել՝ բացահայտ առնակատման բնույթ, որը պայմանավորված էր մի քանի հանգամանքներով:

Երբ Իրանի շահ Մոհամմադ Պահլավին 1979 թ. հունվարի 16-ին իր ընտանիքով հեռացավ երկրից, սկզբնական շրջանում նա հանգրվանեց Եգիպտոսում: Թևե շուտով նա հետագավ այնտեղից, սակայն որոշ ղեկերումներից հետո՝ Մարտիկո, Բահամյան կղզիներ, Մեքսիկա, ԱՄՆ և Պանամա, 1980 թ. մարտին նա կրկին վերադարձավ Եգիպտոս՝ արժանանալով Եգիպտոսի պրեզիդենտ Անվար Սադաթի ամենաջերմ ընդունելությանը:

ԻԻՀ-ին ղեկավարությունը, որը ուշադրությամբ հետևում էր շահի և նրա ընտանիքի տեղաշարժերին, պահանջում էր շահին հանձնել Իրանին: Անվար Սադաթը ոչ միայն հրաժարվեց շահին հանձնել իրանական իշխանություններին, այլև նրան տվեց քաղաքական ապաստան՝ բույլատրելով, որ նրա ընտանիքի անդամները ևս մշտական քնակություն հաստատեն Եգիպտոսում: Ըստի մնաց քուրդերի երկրում մինչև իր մահը՝ 1980 թ. հուլիսի 27-ը: Հենց Կահիրեում էլ Մոհամմադ Պահլավիի որդին՝ Ռեզան, 1980 թ. հոկտեմբերի 31-ին հռչակվեց Իրանի նոր միապետ:

Ըստի նպակցել և նրան ապաստան տալը առաջին լուրջ ճեղքվածքն առաջացրեցին Իրանի և Եգիպտոսի փոխհարաբերություններում:

Հաջորդը եգիպտա-իսրայելական հաշտության պայմանագրի ստորագրումն էր 1979 թ. մարտին, որն իրականացվեց Քենեպ Դևիդի համաձայնագրի շրջանակներում: Իման Խոմենինը և նրա զինակիցները, որոնք դուռ նոր էին վերադարձել Իրան և իրենց ձեռքը վերցրել իշխանությունը, խիստ քաղաքաբար վերաբերվեցին դրան: Նրանք գիտեին, որ այդ պայմանագրի հետևում կանգնած էր ԱՄՆ-ը, և նրա կնքումը ուժեղացնում էր վերջինիս դիրքերը Սևրձավոր Արևելքում: Իրանի ղեկավարության կազմիցով՝ պայմանագիրը ծառայում էր նաև Իսրայելի շահերին: Իսկ Խոմենինի արդեն

պայքար էր հայտարարել Իսրայելի ծավալապաշտական քաղաքականու-
թյան դեմ՝ խոստանալով օգնել Պաղեստինի արաբ ժողովրդին՝ տիրանալու
իր օրինական իրավունքներին, իսկ փախստականներին՝ վերադառնալու ի-
րենց հայրենի օջախները:

Քաղաքական նման մոտեցման պայմաններում Եգիպտոսը Իրանի դե-
կափարության աչքում երևում էր որպես ամերիկյան ինպերիալիզմի և սյո-
նիզմի հարազատ զավակ, Իսրայելի կամակատար, որպես գործիք նրանց
ձեռքում, որը վերջին հաշվով ուղղված էր նաև Իրանի դեմ:

Մյուս կողմից՝ Եգիպտոսի ղեկավարությունը մեծ ամենագտություն էր
հետևում Իրանում կրոնապետների իշխանության հաստատմանը, որը մե-
ծապես խթանեց իսլամական ալիքի բարձրացմանը, գանձազան իսլամական
կազմակերպությունների կազմավորմանը և նրանց գործունեության ակտի-
վացմանը տարբեր երկրներում, այդ թվում և Եգիպտոսում: Անվար Մադայարը,
որը ժամանակին հարել էր «Մուսուլման եղբայրներ» կրոնաքաղաքական
կազմակերպությանը, հատկա կերպով պատկերացնում էր, թե իր իշխանու-
թյան համար ինչպիսի վտանգ կարող է ներկայացնել իսլամական ֆունդա-
մենտալիզմը և նրա դիրքերի ամրապնդումը Եգիպտոսում:

Իրանական իսլամական հեղափոխության ազդեցության տակ Եգիպտո-
սում, ինքը, գլուխ բարձրացրին «Մուսուլման եղբայրները», ինչպես նաև ա-
պարեզ իջան այլ իսլամական կազմակերպություններ, որոնք չէին թաք-
նում իրենց համակրանքը իման Խոմեյնիի առկալած սկզբունքների մկատ-
մամբ և բացկրթաց հանդես էին գալիս Եգիպտոսում և իրանական մողեի
վարչակարգ հաստատելու օգտին: Այդ հարցում նրանք վայելում էին Իրա-
նի աջակցությունը և արժանանում նրա բարոյական խրախուսանքին: Ան-
վար Մադայարը ամեն կերպ ձգտում էր չեղարացնել իրանական ազդեցությու-
նը: Մյուս կողմից՝ նա խստորեն հետապնդում էր իսլամական կազմակեր-
պություններին, այդ ուղղությամբ, սակայն, ոչ միայն ոչ մի հաջողության
չհասավ, այլև, 1981 թ. հոկտեմբերին իսլամական ճակատից արձակված զն-
դակի գոյի դարձավ:

Անվար Մադայարի սպանվելուց և Հուսեյն Մուրաբրի՝ Եգիպտոսի պրեզի-
դենտ դառնալուց հետո՝ 80-ական թվականներին, իրանա-եգիպտական
հարաբերություններն էլ ավելի սրվեցին: Դա կապված էր այն հանգաման-
քի հետ, որ իրանա-իրաքյան պատերազմի ժամանակ Եգիպտոսը պաշտ-
պանում էր Իրաքին և նրան ցույց տալիս ամենալայն օգնություն, այդ թվում

և ուզեմական: Դրա արդյունքը եղավ այն, որ Իրանի և Եգիպտոսի միջև
խզվեցին բոլոր տեսակի՝ դիվանագիտական, միջպետական և տնտեսական
հարաբերությունները:

Եգիպտոսն անցավ Իրաքի կողմը, քանի որ նրա շահերին չէին համա-
պատասխանում Իրանի հաղթանակը և Իրաքի պարտությունը: Եգիպտոսի
ղեկավարության կարծիքով՝ Իրանի հաղթանակը կստեղծեր նոր քաղաքա-
կան իրողություն՝ ի վնաս արաբների, և կնպաստեր Իրանի գերակայության
հաստատմանը տարածաշրջանում:

Պաշտպանվելով Իրաքին և հակադրվելով Իրանին՝ Եգիպտոսը միաժա-
մանակ ձգտում էր որոս գալ այն քաղաքական մեկուսացումից, որի մեջ
հայտնվել էր Քեմալ Դևիդի համաձայնագրի ստորագրումից հետո, վերա-
դառնալ արաբական միասնության շարքերը և կրկին ստանձնել առաջա-
տար արաբական երկրի դերը:

Վերջին շրջանում, մասնավոր իրանա-իրաքյան պատերազմի ավար-
տից հետո, իրանա-եգիպտական հարաբերություններում նշմարվեց որոշ
մեղմացում: Երկուստեք դրսևորվում են միջպետական հարաբերությունները
նորմալացնելու միտումներ: Այդ ուղղությամբ որոշակի դեր է կատարում Սի-
րիան, որը երկու երկրների հետ պահպանում է լավ հարաբերություններ:

Իրանա-եգիպտական հարաբերությունների կարգավորումը կարող է
դրականորեն անդրադառնալ մերձավորարևելյան տարածաշրջանում քա-
ղաքական մթնոլորտի բարելավման և իրադրության կայունացման վրա:

2. ՍՈՒՆԵԻ-ՇԻԱ ԴԻՍԿԱԿՍՈՒԹՅՈՒՆ

Իրանա-արաբական հարաբերությունների վրա իր կմիքը դրեց ավան-
դական սուննի-շիա հակամարտության սինդրոմը: Իսլամի այդ երկու ուղ-
ղությունների առկայությունը մշտապես հակասությունների և հակամար-
տությունների աղբյուր է հանդիսացել և պատմական տարբեր դարաշրջան-
ներում տարբեր ձևով դրսևորվել: Այդ հարցը կրկին ջրի երես որոս եկավ ի-
րանական հեղափոխությունից հետո: Հայտնի է, որ Իրանում մեծամասնու-
թյան են կազմում շիաները: Իսլամական հեղափոխությունը և Իրանի վե-
րածվելը իսլամական հանրապետության ընկալվեց որպես շիիզմի հաղթա-
շավ, որն առաջ թեքեց արաբական երկրներում բնակվող շիաների խանդա-
վառությունը: Նրանք հպարտ էին իսլամի շիա ուղղությանը պատկանելու

համար և կարծում էին, որ հասել է իրենց աստեղային ժամը: Նրանք իրենց աշխատատեղերում, քնակարաններում և շիաներով քնակեցված քաղերում ու փողոցներում հրապարակայնորեն այաբողբախ էտմեյնիի նկարներն էին փակցնում:

Սակայն այլ դիրք զբաղեցրին արաբական երկրների կառավարությունները, այլ թվում և Պարսից ծոցի միապետները: Նրանք իրանական հեղափոխության, նրա հռչակած սկզբունքների և Իրանի արտաքին քաղաքականության մեջ մեծ վտանգ էին տեսնում իրենց գոյության համար: Նրանց առանձնապես անհանգստացնում էր իրանական հեղափոխության ունիվերսալության տեսադրույթը, որը հռչակվեց նրա առաջնորդների կողմից և դրա հետ կապված՝ այդ հեղափոխության արտահանության թեզը, որը յուրահատուկ ձևով իր արտահայտությունը գտավ Իրանի նոր սահմանադրության մեջ: Նրա 154-րդ հոդվածում ասվում էր, որ Իրանը «կապաշտպանի թուլյների պայքարն ընդդեմ ամբարտաճանության՝ աշխարհի որ մասում էլ որ լինի»:

Ի՞նչն էր անհանգստացնում արաբական երկրներին, որը թավաբար չափով հաշվի չառավ Իրանի դեկավարությունը:

Առաջին՝ նրանք սուննի-շիա հակամարտությունը տվյալ դեպքում չէին դիտում որպես պայքար միևնույն կրոնի երկու ուղղությունների միջև, այլ դիտում էին որպես մի միջոց, որով Իրանը փորձում էր տարածել իր ազդեցությունը և ամրապնդել իր քաղաքական դիրքերը՝ օգտագործելով արաբական աշխարհի շիաներին: Այդ վտանգը հատկապես ուժեղ էին գգում Զուլեյքը, Կատալը, Բահրեյնը, Օմանը և Աբաբական Միացյալ Էմիրությունները, որոնք ի վիճակի չէին սեփական ուժերով որևէ կերպ դիմագրավել Իրանին:

Երկրորդ՝ հասարակության վերականգնման իրանական մոդելը խորսվում էր համրապետական վարչակարգի հաստատման սկզբունքի վրա: Հասկանալի է, որ Մաուդյան Արաբիան, Հորդանանը և Պարսից ծոցի հինգ միապետությունները չէին կարող ընդունել համրապետական վարչակարգը և քննամական դիրք զբաղեցրին այդ գաղափարի զատագույլ Իրանի նկատմամբ:

Երրորդ՝ հասարակության վերակառուցման իրանական մոդելի մյուս կարևոր սկզբունքը իսլամական աստվածապետություն ստեղծելն էր: Այս սկզբունքը ևս ընդունելի չէր արաբական երկրների ճշդա մեծամասնության համար:

Պետք է նկատի ունենալ մի կարևոր համգամանք ևս: Իրանի քաղաքա-

կան և հոգևոր առաջնորդները իսլամի գաղափարները հակադրում էին արաբական մագիստրալին՝ մախապատվությունը տալով առաջինին: Այդ հարցում Իրանի Իսլամական Հանրապետության առաջին պրեզիդենտ Բահմի Սադըղ Մուսևիսկ այնքան հեռու գնաց, որ արաբական մագիստրալին համարեց սիոնիզմի մի տարատեսակ: Արաբները այդ մեղադրանքն ընդունեցին որպես ազգային վիրավորանք:

Արաբական դեկավարները և սուննի առաջնորդները իրենց հերքին Իրանի քաղաքականությունը բնութագրեցին որպես իսլամի ապաստարակա-մացման փորձ, մասնավորապես Աբաբական թերակղզուց դեպի արևելք տեղաշարժելու միտում, որի ամմիջական քաղաքական հետևանքներից մեկը լինելու էր արաբական երկրների նշանակության նվազում և Իրանի դերի քարծրացում:

3. ԻՐԱՆ-ՍԱՈՒԴԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՐՈՒՄ ԵՎ ԱՌՆԱԿԱՏՈՒՄԸ

Խիստ քարո ընթացք ստացավ հարաբերությունների գարգացումը Իրանի և Մաուդյան Արաբիայի միջև, և դա քննական էր: Մաուդյան Արաբիայում են գտնվում իսլամական աշխարհի երկու կարևոր հոգևոր կենտրոնները և սրբավայրերը՝ Մեքքան և Մադինան, որոնք հավասարապես ընդունելի ու պաշտելի են աշխարհի բոլոր մուսուլմանների՝ թե՛ սուննիների և թե՛ շիաների համար, որոնք, սակայն, միևնույն ժամանակ սուննիզմի կենտրոններն են: Մաուդյան Արաբիան հաշտ աչքով չէր նայում իրանական հեղափոխության ազդեցության տակ շիիզմի ալիքի քարծրացմանը և ուժեղացմանը, մասնավորապես որ այն զուգակցվում էր միապետական կարգերի տապալման և համրապետական կարգերի հաստատման հետ: Դա խիստ մտահոգում էր Մաուդյան կառավարող ընտանիքին:

Իրան-Մաուդյան կարվածությունը 1987 թ. վերածվեց քաղաքային բախումների իրանական ուխտագնացների և սաուդյան ոստիկանության միջև Մեքքա հաջի ուխտագնացության ժամանակ: Սպանվեցին բազմաթիվ ուխտագնացներ, ինչպես նաև ոստիկաններ: Մաուդյան կողմը իրանական ուխտագնացների դեմ կիրառված քայլերը բացատրում էր նրանով, որ վերջիններս Մեքքա ուխտի գնալու հնարավորությունը օգտագործել էին քաղա-

քական նպատակների համար, ցույցեր էին կազմակերպել և զբաղվել հակաստորական քարոզչությամբ:

Այդ արյունալի իրադարձությունները ծանր տպավորություն թողեցին ամբողջ մուսուլմանական աշխարհում և տարածայնություններ առաջացրին մուսուլմանների միջև: Արաբ սուննիները և կաթոլիկությունները համոզեա եկան Սաուդյան Արաբիայի, իսկ շիաները՝ Իրանի պաշտպանությանը:

Այդ իրադարձությունների թարմ տպավորության տակ Իրանն առաջ քաշեց Սաուդյան Արաբիայում գտնվող իսլամական սրբավայրերը իսլամական միջազգային իշխանության կամ ուժերի հսկողության տակ դնելու հարցը՝ զրկելով Սաուդյան Արաբիային նրանց նկատմամբ որևէ իրավունքից: Սաուդյան Արաբիան կտրուկ կերպով մերժեց այդ անբանական առաջարկությունը՝ հաստատելով դա ուսնձգություն իր սուլվերն իրավունքների նկատմամբ: 1987 թ. Ամանում գումարված արաբական երկրների զազաթնաժողովը լիովին պաշտպանեց Սաուդյան Արաբիային և ընդունեց հատուկ որոշում, որտեղ առված էր, որ միայն նրան է պատկանում Մեքքա կատարվող ուխտագնացության կազմակերպման և դրա հետ կապված կարգուկանոնի պահպանման իրավունքը, և նրա տարածքում գտնվող սրբավայրերը պետք է գտնվեն քացառապես սաուդյան իշխանությունների իրավասության ներքո: Սաուդյան Արաբիայի, ինչպես նաև Պարսից ծոցի մյուս միավաստությունների հետ Իրանի հարաբերությունների սրմանը նպաստում էր նաև այն հանգամանքը, որ իրանա-իրաքյան պատերազմի ընթացքում նրանք՝ արաբական այդ պետությունները, քարաքանդակ աջակցություն և ֆինանսական լայն օգնություն էին ցույց տալիս Իրաքին:

Ի վերջո, 1988 թ. մայիսին Սաուդյան Արաբիան խզեց դիվանագիտական հարաբերությունները Իրանի հետ:

Սակայն պետք է նշել, որ չմայած Սաուդյան Արաբիայի ազդեցությանը Պարսից ծոցի արաբական երկրների վրա և նրա առաջատար դերին՝ Պարսից ծոցի երկրների համագործակցության խորհրդում, որի մեջ Սաուդյան Արաբիայի հետ միասին մտնում են նաև Հուվեյթը, Բահրեյնը, Կատարը, Օմանը և Արաբական Միացյալ Էմիրությունները, նրանցից և ոչ մեկը չենտեսնեց Սաուդյան Արաբիայի օրինակին և չխզեց դիվանագիտական հարաբերությունները Իրանի հետ: Սակայն նրանք, չմայած Իրանի դժգոհությանը, չդադարեցրին նաև իրենց օգնությունը Իրաքին: Ստացվեց այնպես, որ երկու կողմերն էլ լռելյայն հաշտվեցին մոռ ստատուս քվոյի հետ:

4. ԻՐԱՆ-ԻՐԱՔՅԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Իրանա-իրաքյան հարաբերությունները շափ տապալումից և իսլամական համարապետության հռչակումից հետո ընդունեցին դրամատիկ բնույթ և, ի վերջո, երկու հարևան երկրները ներգրավվեցին երկարատև ու արյունալի պատերազմի մեջ, որը շատ ծանր ցտոեց նրանց վրա:

Պատերազմի պատճառներից մեկը Իրանի և Իրաքի միջև վաղուց ի վեր գոյություն ունեցող տարածքային վեճն էր՝ կապված Շատ ալ Արաբի հետ:

1975 թ. Ալժիրում Իրանի շահ Մուհամմադ Պաիլավին և Իրաքի վիցեպրեզիդենտ Սադամ Հուսեյնը այդ վեճը լուծելու վերաբերյալ ստորագրեցին համապատասխան համաձայնագիր: Կողմերը պայմանավորվեցին, որ իրանա-իրաքյան սահմանն անցնելու է ոչ թե Շատ ալ Արաբի ձախ ափով, որով հաստատվում էր Իրաքի սուլվերնությունը գետի անոթոջ ջրային տարածքի վրա, այլ գետի տակվեյցով, այսինքն՝ գետի նավարկելի մասի մեջտեղով: Իրաքի այդ զիջման դիմաց Իրանը պարտավորվեց դադարեցնել օգնությունը Իրաքի ապստամբ քրդերին, որոնց ղեկավարում էր Մուսաբաժա Բարզանին, և որոշ տարածքային շտկումներ կատարել Խոզուս Իրաքի:

Պայմանագրի ստորագրումից հետո սահմանը երկու պետությունների միջև հաստատվեց տակվեյցով, իսկ շափ դադարեցրեց օգնությունը իրաքյան քրդերին, որը հնարավորություն տվեց Իրաքի կառավարությանը՝ աբազորեն ջախջախել քրդական ապստամբությունը:

Սակայն շափի տապալումից և իրանական հեղափոխությունից հետո՝ 1979 թ., Իրաքի կառավարությունը միակողմանիորեն չեղյալ հայտարարեց 1975 թ. պայմանագիրը՝ պատճառաբանելով, թե իրանական կողմը ամբողջական կերպով չի կատարել իր ստանձնած պարտավորությունները՝ հասկապես տարածքային շտկումների հարցում: Եվ նա իրանա-իրաքյան պետական սահմանը վերահաստատեց մինչև 1975 թ. ստորագրած համաձայնագրի դրությամբ:

Իրանը չճանաչեց Իրաքի կառավարության այդ քայլը և այն համարեց անօրինակաճ:

Երկրորդ պատճառը իրանական հեղափոխության սկզբունքներն էին, այդ հեղափոխությունն արտահանելու Իրանի ձգտումները և շիիզմի ալիքի քարձրացումը, որն առաջացրեց Իրաքի բաասական ղեկավարության և

արդեն պրեզիդենտ դարձած Մադամ Հուսեյնի խոր մտահոգությունը, եթե ոչ տագնապը՝ դրա մեջ տեսնելով մահացու վտանգ բաասական վարչա-կարգին:

Հայտնի է, որ Իրաքի բնակչության մեծամասնությունը դավանում է շիիզմ, իսկ ղեկավարությունը գտնվում է սուննիների ձեռքում, որոնք դավա-նական առումով կազմում են փոքրամասնություն: Իրաքը դիտվում էր առա-ջին և ամենախաթար երկիրը իրանական իսլամական հեղափոխության արտահանման տեսանկյունից: Իսկ դա նշանակում էր Իրաքի քաասական վարչակարգի վերացում և իսլամական հանրապետության ստեղծում: Դա կլիներ մի նոր աստվածապետություն՝ Իրաքում Արաբական վերածննդի տ-ցիալիստական կուսակցության կողմից հաստատված աշխարհիկ վարչա-կարգի փոխարեն: Իրանի նոր ղեկավարները չէին քաջցնում իրենց աստեղ-ությունը Իրաքի քաասական, այսպես կոչված, սոցիալիստական վարչակար-գի և նրա միահեծան առաջնորդ Մադամ Հուսեյնի նկատմամբ:

Եվ երրորդ՝ որոշակի դեր խաղաց նաև անճանակ գործոնը, թեև ոչ այն-պես վճռակետորեն, ինչպես վերոնշյալ երկու գործոնները: Մենք նկատի ու-նենք հետևյալ պարագան:

Շաիի և նրա վարչակարգի նկատմամբ անհաշտ ընդդիմության մեջ գտնվող այսպրլլահ Խոմեյնի 1965 թ. հարկադրված էր հեռանալ Իրանից և քաղաքական ապաստան գտնել Իրաքում, որի տարածքում են գտնվում շիաների կարևոր սրբավայրերը, ինչպես Նաջաֆը, Քերբելան և այլն: Խո-մեյնին հաստատվեց Նաջաֆում, որտեղից նա ղեկավարում էր հակաշահա-կան պայքարը Իրանում:

Իրաքի կառավարությունը սկզբնական շրջանում քարյացակամորեն էր վերաբերվում Խոմեյնի գործունեությանը, քանի որ 1960–70–ական թվա-կաններին իրանա–իրաքյան հարաբերությունները լարված էին: Սակայն 1975 թ. իրանա–իրաքյան պայանմանգրի ստորագրումից հետո այդ լարվա-ծությունը բուլցացավ, գոնե արտաքնապես, և Իրաքի կառավարությունն աս-տիճանաբար իր վերաբերմունքը Խոմեյնի նկատմամբ փոխեց դեպի վա-տը: Ի վերջո, իման Խոմեյնի 1978 թ. հոկտեմբերին հարկադրված էր հեռա-նալ Իրաքից և տարագրել Ֆրանսիա:

Խոմեյնին դա երրեք չներեց Մադամ Հուսեյնին:

Այս բոլոր համգամանքները հանգեցրին պատերազմի՝ երկու երկրնե-րի միջև:

Իրանա–իրաքյան պատերազմը սկսվեց 1980 թ. սեպտեմբերի 22–ին, երբ իրաքյան բանակը, որը հիմնականում զինված էր խորհրդային զենքով և վաթճեցված խորհրդային ռազմական մասնագետների կողմից, անցավ հարձակման և ներխուժեց Իրանի տարածքը, թեև որոշ մասնագետներ գտնում են, որ Իրաքի այդ քայլը հարկադրական էր և հրահրված էր Իրանի կողմից: Իրաքի նպատակն էր կանխել իրանական իսլամական հեղափո-խության տարածումը և պահպանել երկրում գոյություն ունեցող վարչակար-գը: Եվ քանի որ շաիի անկումից հետո որոշ ժամանակ տիրում էր խառնա-շփոթ վիճակ, որը համակել էր նաև քաասակը, Իրաքը հույս ուներ ջախջախիչ հարված հասցնել իրանական հեղափոխությանը:

Իրաքը հավատացած էր, որ Իրանի ղեմ պատերազմ սկսելով՝ նա իրա-կանացնում է համաարաբական առաքելություն՝ վերացնում է արաբական երկրների գլխին կախված իրանական վտանգը և կանխում Իրանի դիրքերի ամրապնդումը, հատկապես Պարսից ծոցի շրջանում: Ենկելով դրանից՝ Ի-րաքի ղեկավարությունն ակնկալում էր արաբական մյուս պետությունների աջակցությունը: Եվ, իրոք, քաջառաքյանք Սիրիայի՝ արաբական երկրները հանդես եկան ի պաշտպանություն Իրաքի: Նրանք Իրաքին ցույց տվեցին վիթխարի ֆինանսական և նյութական օգնություն ու ապահովեցին նրան քաղաքական աջակցություն, թեև ոչ այն չափով և աստիճանի, որքան սպա-սում էր Իրաքը: Համենայն դեպս, արաբական ոչ մի պետություն պատե-րազմ չհայտարարեց Իրանին:

Պատերազմի սկզբնական փուլում՝ 1980–1981 թթ., հաջողությունն ուղեկ-ցում էր իրաքյան բանակին, որը, ներխուժելով Իրան, քավականին խորա-ցավ երկրի խորքը և գրավեց զգալի տարածքներ: Սակայն Իրանը կարողա-ցավ քարո պայմաններում ոտքի կանգնեցնել իր սազմական ուժերը, որոնք 1981 թ. կասեցրին իրաքյան զորքերի առաջխաղացումը և, անցնելով հակա-հարձակման, իրաքյան զորքերին ցուրտ մղեցին Իրանից, ապա նաև պատե-րազմական գործողությունները տեղափոխեցին Իրաքի տարածք: 1982 թ. մարտին արդեն ընթանում էին Իրաքի տարածքում: Իրանական զորքերը գրավեցին մի շարք բնակավայրեր, իսկ 1986 թ. նաև Յատ նավահանգիստը, որը կարևոր ռազմավարական կենտրոն էր Շառա ևլ Արաքի գետաբերա-նում, և ընդհուպ մոտեցան Քուվեյթի սահմաններին:

1980–ական թվականների կեսերից պարզ դարձավ, որ ոչ մի կողմն էլ ի վիճակի չէ հասնելու վճռական և վերջնական հաղթանակի: Պատերազմն

ընդունեց դիրքային բնույթ, և երկու կողմն էլ արյունաքան էր լինում՝ կրելով մարդկային և նյութական հսկայական կորուստներ:

Պատերազմը դադարեցնելու միջնորդական դերով հանդես եկան Ալեքիբը, Թուրքիան, Ճապոնիան և այլ երկրներ, բայց ապարդյուն: Իրաքը, որի մարդկային և նյութական ռեսուրսներն ավելի սահմանափակ էին, քան Իրանինը, համաձայն էր կրակի դադարեցմանը, բայց Իրանը գրավել էր շատ կոշտ դիրք և փորձում էր թելադրել իր պայմանները: Նա պահանջում էր, որ Իրաքն ընդուներ իր մեղավորությունը պատերազմը սկսելու հարցում և պատժվեր, վճարեր մեծ ռազմատուգանք և վերացվեր Սադամ Հուսեյնի գլխավորած քառասական վարչակարգը Իրաքում: Այդ պայմանների ընդունման դեպքում Իրանը պատրաստ էր բանակցություններ սկսել պատերազմի ավարտի վերաբերյալ:

Սադամ Հուսեյնը մերժեց իրանական պայմանները: Պատերազմը շարունակվեց, որը տարածվեց Պարսից ծոցի շրջանում, երբ սկսվեց, այսպես կոչված, «տանկերային պատերազմը»: Իրանի, Իրաքի և արաբական մյուս նավթարդյունահանող երկրների համար նավթի արտահանման գլխավոր ուղին Պարսից ծոցն էր, իսկ նավթի վաճառքից ստացվող դոլարները՝ պատերազմը ֆինանսավորելու գլխավոր աղբյուրը: Իրանը և Իրաքը սկսեցին ռմբակոծել Պարսից ծոցից դուրս եկող տանկերները, իսկ Իրանը 1986 թ. ապրիլից սկսեց Պարսից ծոցի ջրերը: Այդ բոլորի հետևանքով խորտակվեցին և վնասվեցին բազմաթիվ նավեր: «**Ալդրոյ**» նավային ապահովագրական ընկերության տվյալներով՝ մինչև 1987 թ. հարձակման էր ենթարկվել 333 նավ: «Տանկերային պատերազմը» մեջ ներգրավվեց նաև ԱՄՆ-ը: Պրեզիդենտ Ռեյգանը 1987 թ. մարտի 7-ի որոշմամբ բավարարեց Քուվեյթի կառավարության խնդրանքը՝ տասնհինգ թուփեյքյան մավեր դնել ԱՄՆ-ի դրոշի ներքո, պաշտպանել դրանք և ապահովել դրանց նավարկությունը: Հետագայում ԱՄՆ-ը իր պաշտպանության մաս վերցրեց նաև չեզոք երկրների նավերը: Ռեյգանը, պատասխանելով տրանց, ուլիբը իրեն մեղադրում էին «կոմիոնյակն քաղաքականության մեջ», 1987 թ. սեպտեմբերի 24-ին հայտարարեց. «Իրանի քաղաքականությունը սպառնալիք է ստեղծում, որը կառող է ընդհատել նավարկության ազատությունը և նավթի ազատ արտահանքը ծոցից»: Նա գտնում էր, որ չի կարելի թույլ տալ որևէ պետության՝ փակելու Հորնուզի նեղուցը:

Պարսից ծոցի շրջանում ամերիկյան ռազմանավերի, ինքնաթիռների և

ուղղաթիռների հայտնվելուց հետո տեղի ունեցան ընդհարումներ նրանց և իրանական ուժերի միջև:

Ամերիկյան միջամտությունն ավելի շիկացրեց իրադրությունը:

Ստեղծված պայմաններում իր գործունեությունն ակտիվացրեց Միավորված ազգերի կազմակերպությունը: 1987 թ. հուլիսի 20-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը միաժամանակ ընդունեց №598 բանաձևը կրակը դադարեցնելու վերաբերյալ: Իրաքն անհապաղ արտահայտեց իր պատրաստակամությունը՝ կատարելու Անվտանգության խորհրդի որոշումը, մինչդեռ Իրանը գրավեց ժխտական դիրք: Պահանջվեց արյունալի պատերազմի ևս մեկ տարի, որպեսզի վերջապես բոլոր կողմերն էլ կհանձնվեին, որ անիմաստ էր պատերազմի հետագա շարունակությունը:

Այդ ընթացքում փոփոխություն տեղի ունեցավ Իրանի դիրքորոշման մեջ, որի հետևանքով դոմերը բացվեցին կրակը դադարեցնելու վերաբերյալ համաձայնության առջև: 1988 թ. հուլիսի 18-ին Իրանը և Իրաքը հայտնեցին իրենց համաձայնությունը ՄԱԿ-ի №598 բանաձևին, որի հիման վրա հաստատվեց իրադադար:

Մտա ուր տարի տևած պատերազմն ավարտվեց: Երկու կողմերն էլ պահպանեցին իրենց տարածքային ամբողջականությունը: Սակայն նրանք չհասան իրենց առջև դրված քաղաքական նպատակների իրագործմանը: Իրաքին չհաջողվեց ճգնել իրանական հեղափոխությունը և թուլացնել Իրանի դիրքերը տարածաշրջանում:

Իրանին չհաջողվեց հասնել Սադամ Հուսեյնի և Իրաքում հաստատված քառասական վարչակարգի տապալմանը: Իրաքը նրա քիկուներում կանգնած արաբական պետությունների օգնությամբ կարողացավ դիմակայել ավելի հզոր Իրանին և ամրապնդել իր դիրքերը արաբական աշխարհում:

Մերձավոր Արևելքը դեռ ուշքի չէր եկել իրանա-իրաքյան պատերազմից, երբ բացվեց պայքարի մի նոր ճակատ: 1990 թ. օգոստոսին Իրաքը ներխուժեց Քուվեյթ, կայծակնային արագությամբ թունակեց այն և հայտարարեց իր 19-րդ նահանգը: Աշխարհը շշմեց Սադամ Հուսեյնի այդ անսպասելի քայլից:

Իրաքի ագրեսիան հարևան «եղբայր» պետության դեմ նոր փորձության ենթարկեց իրանա-իրաքյան հարաբերությունները: Քուվեյթի օկուպացիան և Իրաքի անթաքույց մտադրությունը՝ նման քայլերի դիմել նաև Պարսից ծոցի մյուս պետությունների նկատմամբ, ուղղակիորեն շոշա-

փում էին Իրանի շահերը, քանի որ նա կարող էր փոխել իրադրությունը հոգուտ Իրաքի և սպառնալիք ստեղծել Իրանի անվտանգությանը: Իրանը դատապարտեց Իրաքի ագրեսիան Քուվեյթի դեմ և պահանջեց իրաքյան զորքերի դուրսբերումը այդ երկրից: Իրանը պաշտպանեց ԱՄԷ-ի որոշումները, որոնք ուղղված էին Քուվեյթի անկախության վերականգնմանը:

Սակայն Իրանը ցուցաբերեց որոշակի գզուշավորություն և չմասնակցեց Իրաքի դեմ 1991 թ. փետրվարին սկսված պատերազմական գործողություններին, որը գլխավորում էր ԱՄՆ-ը: Իրանը միաժամանակ հերքեց նրան վերագրվող մտադրությունները Իրաքը մասնատելու և նրա հարավային շրջանները բռնակցելու վերաբերյալ:

Ի վերջո, Իրաքը պարտվեց և իր զորքերը հարկադրաբար դուրս բերեց Քուվեյթից, որը գոհունակությամբ ընդունվեց Իրանում:

Սակայն իրանա-իրաքյան հարաբերությունները դեռևս վերջնականապես չեն կարգավորվել: Դրանք շարունակում են խաթախվել զինադադարի խախտուտ հիմքի վրա:

5. ԻՐԱՆԱ-ՍԻՐԻԱԿԱՆ ԲԱՐԵԿԱՍԱԿԱՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Իրանա-արաբական հարաբերությունների լարվածության ընդհանուր շոճի վրա քաջատուրություն են կազմում իրանա-սիրիական հարաբերությունները, որոնք Իրանում տեղի ունեցած հեղափոխության առաջին օրվանից ընդունեցին բարեկամական բնույթ և, ըստ էության, այդպիսին մնացին 80-ական թվականների ողջ ընթացքում և 90-ականների սկզբներին: Դա ունի իր պատճառները:

Այդ շրջանում Սիրիան գտնվում էր ծանր դրության մեջ, և Իրանում շիա հոգևորականության իշխանության գլուխ գալը, Սիրիայի ղեկավարությունը, մասնավորապես նրա պրեզիդենտ Հաֆիզ Ասադը, ընկալեցին որպես քաղաքական ասպարեզում նոր հնարավոր դաշնակցի հանդես գալ:

Սիրիայում պետական, քաղաքական, ռազմական, ինչպես նաև կառավարող բաաս կուսակցության մեջ առաջատար դիրքեր են գրավում ալավիները, բն նրանք փոքրամասնություն են կազմում Սիրիայում և առաջացնում սուննի մեծամասնության որոշակի դժգոհությունը: Սուննիների որոշ

շրջանակներում անգամ կասկածի տակ էին վերցնում ալավիների լիարժեք մուսուլման լինելը:

Սակայն դեռևս 1973 թ. Լիբանանի շիաների հոգևոր առաջնորդ, ծագումով իրանցի և մուսուլմանական աշխարհում մեծ հեղինակություն վայելող իմամ Մուսա Սադդը հատուկ ֆետավայով (հրովարտակով) հաստատեց ալավիների իսկական մուսուլման լինելը, որոնք կազմում են շիաների հարավատ մասը:

Իրանում շիա հոգևորականության կողմից իշխանությունն իր ձեռքը վերցնելուց հետո Սիրիայի պրեզիդենտ Հաֆիզ Ասադը և ալավիները կարող էին ակնկալել Իրանի օգնությունը և որոշ հարցերում ապավինել նրան: Դրա կարիքը Սիրիայի ալավի ղեկավարությունը զգում էր սուննի ֆունդամենտալիստների դեմ մղվող պայքարում, որ ծավալվել էր Սիրիայում 70-ական թվականների վերջերին և 80-ականների սկզբներին: Եվ, իրոք, սիրիական ղեկավարությունը համապատասխան աջակցություն ստացավ իմամ Խոմենիից:

Լարված հարաբերությունները գոյություն ունեին Սիրիայի և Իրաքի միջև: Եվ Իրաքին դիմակայելու իր քաղաքականության մեջ Սիրիան ի դեմս Իրանի գտավ ճոր դաշնակից: Իսկ Իրանի համար Սիրիան իր հերթին հանդիսանում էր ընդունելի պարտնյոր Իրաքի դեմ մղվող պայքարում:

Սիրիայի օժանդակությամբ Իրանին հաջողվեց ներթափանցել Լիբանան, սատար կանգնել Լիբանանի շիաներին՝ նրանց ցույց տալով ֆինանսական, նյութական, անգամ ռազմական օգնություն: Իրանի օգնությամբ Լիբանանում ստեղծվեց Հիդրոլիսհ՝ Աստու կուսակցությունը և մինչև օրս ամեն կերպ նպաստում է նրա գործունեության ծավալմանը: Դա հիմք է տվել որոշ հետազոտողների՝ այն տեսակետն արտահայտելու, որ Իրանից շիական հեղափոխության արտահանման բերես ամենամապատասխան դաշտը Լիբանանն է:

Եվ, վերջապես, Իրանի և Սիրիայի շահերը համընկնում են նաև Խորաշելի հարցում, որը նույնպես նպաստեց երկու պետությունների մերձեցմանը:

Իրանը հեղափոխությունից հետո հրաժարվեց Իսրայելի հետ շախի բարեկամական քաղաքականությունից, դատապարտեց, ինչպես արդեն նշվել է, Քեմեզ Գևիդի համաձայնագիրը: Իսկ 1979 թ. փետրվարի 18-ին Իրանը խզեց դիվանագիտական հարաբերությունները Իսրայելի հետ, դադարեցրեց նրան նավթի մատակարարումը, ճանաչեց Պաղեստինի ազատագրու-

ինչպես նաև Իրանին Սիրիայի 1 մլրդ դոլարի պարտքը մարելու մասին օրինագծին:

Իրանա-սիրիական հարաբերությունների հետագա զարգացման և խորացման վրա բարերար ազդեցություն ունեցան երկու պետությունների դեկավարների կամոնավոր փոխայցելությունները, որոնց ընթացքում քննարկվում և համաձայնեցվում են նրանց քաղաքական քայլերը, մշակվում և ստորագրվում գաճազան համաձայնագրեր և այլն:

Իրանա-սիրիական հարաբերությունները ընդհանուր առմամբ կարելի է բնութագրել որպես բարեկամական և կառուցողական, որոնք ծառայում են ոչ միայն երկու երկրների կենսական շահերին, այլև մերձավորարևելյան տարածաշրջանում քաղաքական կայունության հաստատմանը:

ՎՈՒՆԻ ՅԱՆ ԻՐԱՆԱ-ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՀՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. ԿԱՐՇԵՑԱԼ ԱՆԴՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՄՆ-ը բնականաբար պատմով չի պատկանում Մերձավոր Արևելքին, սակայն այնքան է մխրձված տարածաշրջանի քաղաքական, տնտեսական և ռազմատարածիկական խնդիրների մեջ, ունի այնպիսի մեծ կշիռ և ազդեցություն տարածաշրջանի քաղաքական եղանակի ձևավորման վրա, որ անհնար է ճիշտ պատկերացում կազմել տարածաշրջանի հիմնախնդիրների և Իրանի դերի մասին՝ առանց անընդադաժնալու ԱՄՆ-ի հետ Իրանի հարաբերություններին:

ԱՄՆ-ի համար մեծ կորուստ էր շահի տապալումը, որով փլվեց նրա մերձավորարևելյան քաղաքականության հուսալի հենասյուներից մեկը: Ուստի ԱՄՆ-ում զգուշավորությամբ, եթե ոչ տագնապով էին հետևում քաղաքական դեպքերի զարգացմանը Իրանում և երկրի նոր ղեկավարության քաղաքականությանը: Համենայն դեպս, ԱՄՆ-ի պաշտոնական շրջանակները սկզբնական շրջանում գերադասում էին ձեռնպահ մնալ բացահայտ բշտամական, հակաիմենիսկական հայտարարություններից և գործողություններից:

1979 թ. փետրվարի 12-ին ԱՄՆ-ը պաշտոնապես ճանաչեց իրանական նոր վարչակարգը:

Իրանի նոր ղեկավարները բնականաբար չէին իշխանության գլուխ եկան արևմտյան, այդ թվում և ամերիկյան արժեքները մերժելու և իսլամի գտարյուն արժեքներին վերադարձնելու, շահի արևմտամետ քաղաքականությունից արձատսապես հրաժարվելու ալիքի վրա, այնուամենայնիվ, սկզբնական շրջանում նույնպես զսպվածություն էին ցուցաբերում և չէին ձգտում սրել միջպետական հարաբերությունները ԱՄՆ-ի հետ: Խոսքն այստեղ իրանական մամուլի էջերում, միտինգների և ցույցերի ժամանակ, փողոցներում և հասարակական այլ վայրերում ամբոխի կողմից ցուցաբերվող հակամարտական ելույթների մասին չէ, այլ երկու երկրների միջպետական հարաբերությունների, որոնք իրանական հեղափոխությանը հաջորդած առաջին շրջանում արտաքինապես նորմալ էին:

Թեև Իրանում և Վաշինգտոնում գործում էին ամերիկյան և իրանական դեսպանությունները, կատարվում էին պայմանագրերով ստանձնում պարտավորությունները և այլն: 1979 թ. կեսերին Թեհրան այցելեց ԱՄՆ-ի պաշտպանության նախարարության ներկայացուցիչ Էրիկ ֆոն Մարբոլը, որը Իրանի վարչապետ Բազարգանի հետ Իրանին զենք մատակարարելու հարցերը վերանայելու հուշագիր ստորագրեց: Նույն թվականի նոյեմբերի 1-ին ԱՄՆ-ի պրեզիդենտի Ազգային անվտանգության գծով խորհրդական Ջրիզեն Բեթմինսկին և Իրանի վարչապետ Բազարգանը Ալժիրում կայացած հանդիպման ժամանակ քննարկեցին իրանա-ամերիկյան հարաբերությունների զարգացման հետևանքները:

Այս փուլում Իրանի և ԱՄՆ-ի միջև բացահայտ առճակատում գոյություն չուներ:

2. ԱՌՃԱԿԱՏՈՒՄ

Ամեն ինչ փոխվեց այն րանից հետո, երբ 1979 թ. նոյեմբերի սկզբներին ԱՄՆ-ի պրեզիդենտ Կարտերը որոշ երկնտանքից հետո, տեղի տալով Դավիթ Ռոկֆելլերի և Հենրի Կիսինջերի ճնշմանը, որոշեց թույլատրել քաղցկեվիզի հիվանդ Իրանի շահին՝ բուժման համար գալ ԱՄՆ: Պրեզիդենտ Կարտերի այդ որոշումը և Մուհամմադ Պախլավի ժամանումը ԱՄՆ խոր զգոթություն առաջացրեց Իրանում: Երկրի ղեկավարությունը կասկածում էր, որ Կարտերի այդ քայլի հետևում քաքքնավու էր շահին կրկին իշխանության գլուխ վերադարձնելու մտադրություն:

Շահի՝ Նյու Յորք ժամանելու օրը՝ 1979 թ. նոյեմբերի 4-ին, իրանցի ուսանողները, ի նշան բողոքի, գրոհեցին Թեհրանում ԱՄՆ-ի դեսպանության վրա և պատանդ վերցրեցին մեծաքանակ ամերիկյան դիվանագետներին: Հետո օրը՝ նոյեմբերի 5-ին, Իրանի կառավարությունը չեղյալ հայտարարեց ԱՄՆ-ի հետ ռազմական համագործակցության մասին դեռևս 1957 թ. կնքված պայմանագիրը:

ԱՄՆ-ը պահանջեց ազատ արձակել պատանդներին: Թե՛ն վարչապետ Բազարգանը և արտաքին գործերի նախարար Իբրահիմ Յազդին խոստացան 48 ժամվա ընթացքում ազատ արձակել առևանգվածներին, բայց դա նրանց չիաջողվեց: Միայն որոշ ժամանակ անց բաց բողմվեցին ամերիկյան դեսպանության կին և սևամորթ աշխատակիցները:

Իրանը պահանջում էր ԱՄՆ-ից՝ իրեն հանձնել շահին և Իրանին վերադարձնել արտասահմանում գտնվող և շահին պատկանող հարստությունը: ԱՄՆ-ի կառավարությունը մերժեց իրանական կողմի պահանջը և դիմեց հակառակը:

Նախ՝ ԱՄՆ-ը նոյեմբերի 9-ից դադարեցրեց 300 մլն դոլարի ռազմական պահեստամասերի առաքումը Իրան: Երեք օր անց պրեզիդենտ Կարտերի կարգադրությամբ դադարեցվեց նավթի ներմուծումը Իրանից: Իսկ նոյեմբերի 14-ից ստանկեցին ԱՄՆ-ի բանկերում գտնվող իրանական հաշիվները՝ մոտ 6 մլրդ դոլար:

Քանի որ պատանդների ազատման հարցը տեղից չէր շարժվում, ԱՄՆ-ը 1980 թ. ընթացքում շարունակեց Իրանի վրա կոշտ ճնշում գործադրելու քաղաքականությունը: Կարտերի 1980 թ. ապրիլի 7-ի որոշմամբ՝ ԱՄՆ-ը խզեց դիվանագիտական հարաբերությունները Իրանի հետ, ուժը կորցրած համարվեցին Իրանի քաղաքացիների՝ ԱՄՆ մտնելու հրավերները, արգելվեց ամերիկյան ապրանքների արտահանումը Իրան: Ապրիլի 8-ին ավելի քան 50 իրանական դիվանագետներ իրենց ընտանիքներով արտաքսվեցին ԱՄՆ-ից:

Նույն օրը ԱՄՆ-ի կառավարությունը դիմեց իր եվրոպական դաշնակիցներին՝ միանալու իրեն Իրանի նկատմամբ կիրառվող ընթացիկ հարցում:

Շարունակելով Իրանի նկատմամբ պատժամիջոցների քաղաքականությունը՝ Կարտերի 1980 թ. ապրիլի 17-ի որոշումով արգելվեց ԱՄՆ-ի քաղաքացիներին՝ ճանապարհորդել և ղրամական փոխանցումներ կատարել Իրան: Այդ նույն որոշումով արգելվում էին բոլոր տեսակի ներմուծումները Իրանից:

Ի պատասխան պրեզիդենտ Կարտերի դիմումի իր եվրոպական դաշնակիցներին՝ Եվրոպական ընդհանուր շուկայի երկրների արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսը 1980 թ. ապրիլի 22-ին միաձայն որոշեց մայիսի 17-ից Իրանի նկատմամբ պատժամիջոցներ կիրառել, եթե մինչ այդ պատանդների հարցում առաջնադասում չլինի: Նրանք նաև որոշեցին իրենց երկրներում կրճատել իրանական դեսպանության և Իրանում իրենց դեսպանությունների աշխատակիցների թվաքանակը: Իսկ Մեծ Բրիտանիան մայիսի 29-ից պատժամիջոցներ կիրառեց Իրանի նկատմամբ:

ԱՄՆ-ի կառավարությունը որոշեց ուժով ազատագրել պատանդներին: Այդ նպատակով հատուկ խմբի հանձնարարվեց 1980 թ. ապրիլի 24-26-ը իրականացնել այդ գործողությունը, որը ստացավ «Դեյվիա» ծածկանունը: Սակայն այդ արկածախնդրությունը ձախտոկեց:

Այնուհետև տեղի ունեցան իրադարձություններ, որոնք նպատուցեցին իրադարձության փոփոխմանը: 1980 թ. հուլիսին վայժմանվեց Իրանի շահը, իսկ սպանվածներից սկսվեց իրանա-իսրայելյան պատերազմը, որը ստիպեց նորովի մտնելու ամերիկյան պատանդների և ընդհանրապես ԱՄՆ-ի հետ հարաբերությունների հարցին: 1980 թ. վերջերին Ալժիրի միջնորդությամբ բանակցություններ սկսվեցին ԱՄՆ-ի պետական քարտուղարի տեղակալ Ուորեն Քրիստոֆերի և Խոմենյիի պատվիրակի միջև, որն ավարտվեց չորս կետից բաղկացած նախնական համաձայնագրի ստորագրությամբ: Իրանը պարտավորվեց էր ազատ արձակել ամերիկյան պատանդներին, ամերիկյան կողմը պարտավորվում էր ապաստանեցնել ԱՄՆ-ի բանկերում գտնվող իրանական ակտիվները, շահի հարստության նկատմամբ Իրանի պահանջները ճճնարկել ԱՄՆ-ի դատարաններում, իսկ իրանական և ամերիկյան փոխտարած ֆինանսական պահանջները հանձնել Հաասայի միջազգային դատարանին:

Սակայն համաձայնագրի վերջնական ստորագրումը ձգձգվեց, քանի որ իրանական կողմը ԱՄՆ-ից պահանջեց Ալժիր փոխանցել 2,5 մլրդ դոլար: Կարտերն այդ պահանջը համարեց անընդունելի և պատրաստվեց արտակարգ դրություն մտցնել երկրում ու կոնգրեսից խնդրել պատերազմ հայտարարել Իրանին:

Բարերախտաբար, գործը դրան չհասավ: 1981 թ. հունվարի 19-ին համաձայնագիր ստորագրվեց, սակայն ամերիկյան պատանդների ազատ արձակումը տեղի ունեցավ հաջորդ օրը՝ հունվարի 20-ին՝ ժամը 12.30-ին, այսինքն՝ այն բանից հետո, երբ պրեզիդենտական հերթական ընտրություն-

ներում պարտություն կրած Կարտերը արդեն կես ժամ էր, ինչ իշխանությունը համձնել էր նորընտիր պրեզիդենտ Ռոմադո Ռեյզանին:

Իրանա-իրաքյան պատերազմի ժամանակ ԱՄՆ-ը պաշտոնապես չեզոք դիրք զբաղեց: Նա, իհարկե, չէր ցանկանում Իրանի հարթամակը, որն արմատապես կփոխեր իրադրությունը Մերձավոր Արևելքում՝ ի վնաս ԱՄՆ-ի: Սակայն նրա շահերին չէին համապատասխանում նաև Իրանի պարտությունը և Իրաքի հաղթանակն ու հետագա ուժեղացումը՝ իր քաղաքական հետևանքներով: Այդ պատճառով էլ ԱՄՆ-ը չհարեց որևէ կողմի և պաշտոնապես հանդես էր գալիս պատերազմական գործողությունները դադարեցնելու և վիճելի հարցերը քաղաքական բանակցություններով միջոցով լուծելու օգտին: Դրա հետ միասին ԱՄՆ-ը ուշադիր հետևում էր դեպքերի զարգացմանը՝ պատրաստ անհրաժեշտության դեպքում անմիջապես միջամտելու:

Շուտով մնան առիթը ներկայացավ: 1985 թ. Իրանի հետ կապված ուժերը, որոնցում ընդգրկված էին Հեղբույրների, Իսլամական ջիհադի և Դաավա աշ Շիա կազմակերպությունները, Լիբանանում առևանգեցին յոթ ամերիկացիների: Դա չէր կարող էլ ավելի չարել ամերիկա-իրանական հարաբերությունները, որոնք, չնայած 1980 թ. Ալժիրում պատանդների վերաբերյալ կնքված համաձայնագրին, շարունակում էին մնալ լարված, կարելի է ասել՝ մոլորակ բշմամական: ԱՄՆ-ը Իրանը դրանց ահաբեկչությունը խրախուսող պետությունների շարքը: Իսկ Իրանը Իրաքի դեմ պատերազմում ԱՄՆ-ի չեզոքությունը համարեց որպես իր նկատմամբ քննամական դիրքորոշում:

3. «ԻՐԱՆԳԵՅԹ» ԵՎ «ԻՐԱՆ-ԿՈՆՏՐԱՍ» ԳՈՐԾԱՐՔԸ

Սակայն մթնոլորտը իրանա-ամերիկյան հարաբերություններում 80-ական թվականների կեսերից սկսեց փոխվել: Երկու կողմերն էլ ձգտում էին ինչ-որ ձևով երկխոսություն սկսել: 1985 թ. հուլիսին Իրանից Իսրայելի միջոցով ազդանշան հասավ ԱՄՆ-ին, որ իրանական քարձե-րաստիճան պաշտոնյաները պատրաստ են օգտագործել իրենց ազդեցությունը Հեղբույրների վրա ամերիկյան պատանդներին ազատելու գործում՝ դրա դիմաց անկեղծելով ԱՄՆ-ի օգնությունը Իրանին զենք մատակարարելու հարցում: Իրանական կողմի այդ մտադրության մասին ԱՄՆ-ի պրեզիդենտի Ազգային անվտանգության գծով խորհրդակցական

Մակֆարլեյնին հայտնեց Իսրայելի արտաքին գործերի նախարարության տնօրեն Դավիթ Կիմչեն: Մակֆարլեյնին այս առաջարկության մասին տեղյակ պահեց պրեզիդենտ Ռեյզանին, որը ցանկություն հայտնեց օգտվել այդ հնարավորությունից: Այսպես սկսվեց նաև գործը, որը հետագայում ստացավ «Իրան-Կոնտրաս» կամ «Իրանգեյթ» անունը՝ «Վոքսլեյթինգ» մեամակությամբ:

ԱՄՆ-ը և Իսրայելը համաձայնության եկան, որ Իսրայելը որոշ քանակի զենք, այդ թվում և հրթիռներ կվաճառի Իրանին, իսկ ԱՄՆ-ը դրանք կփոխհատուցի Իսրայելին: 1985 թ. օգոստոսի 30-ին Իսրայելը 100, իսկ սեպտեմբերի 14-ին՝ 408 հրթիռ փոխանցեց Իրանին: Հետագայում Իրանին մատակարարվող զենքի տեսականից և ծավալները մեծացան: Սակայն դրա դիմաց առևանգված ոչ մի ամերիկացի ազատ չարձակվեց:

1986 թ. մայիսին պրեզիդենտ Ռեյզանն արտոնեց ամերիկյան գաղտնի պատվիրակություն ուղարկել Թեհրան՝ բանակցություններ վարելու առևանգված ամերիկացիների ազատման և Իրանին գեղմ մատակարարելու հարցի շուրջ: Պատվիրակությունը Մակֆարլեյնի գլխավորությամբ Թեհրան ժամանեց մայիսի 25-ին, սակայն նրան ոչ մի բարձրաստիճան իրանական պաշտոնյա չլինում էր: Իսկ այն իրանցիները, որոնք հանդիպեցին Մակֆարլեյնի հետ օլանաձայնապետ, հրամարվեցին նրա հետ քննարկել առևանգվածների հարցը: Ամերիկյան պատվիրակությանը ոչինչ չէր մնում անել, քան մայիսի 27-ին հեռանալ Թեհրանից:

Այդուհանդերձ, ԱՄՆ-ը որոշեց չլինելու գաղտնի շփումները Իրանի հետ և շարունակել զենքի մատակարարումը առևանգված ամերիկացիների ազատ արձակման դիմաց: 1986 թ. սեպտեմբերին Վաշինգտոնում, ապա Խոկտեմբերի սկզբին և վերջերին Ֆրանկֆուրտում կայացավ երեք գաղտնի հանդիպում ԱՄՆ-ի Ազգային անվտանգության խորհրդի բարձրաստիճան աշխատակից գեղապետ Նոդրի և իրանական պատվիրակների միջև: Վերջապես կողմերը եկան համաձայնության առ այն, որ ԱՄՆ-ը Իրանին կմատակարարի զենքի նոր մեծ քանակություն, իսկ Իրանը աստճանաբար ազատ կարձակի առևանգված ամերիկացիներին: Այդ համաձայնագրի նիժան վրա ԱՄՆ-ը 1986 թ. չորս անգամ զենք մատակարարեց Իրանին, որի դիմաց ազատ արձակվեցին մի քանի ամերիկացի առևանգվածներ:

Ձեռքի հետ կապված այս գործարքից ստացված գումարով մի մասը ԱՄՆ-ը գաղտնի կերպով փոխանցում էր Նիկարագուայի կոնտրաներին՝ օ-

ըինական կառավարության դեմ ավատամբներին, թեև դա արգելվում էր ԱՄՆ-ի կոնգրեսի համապատասխան որոշումով:

ԱՄՆ-ի այս քաղաքականությունը շարունակվեց մինչև այն պահը, երբ Քեյդորում լույս տեսնող «Աշ-Շիրան» ամսագիրը 1986 թ. նոյեմբերի 3-ին հաղորդում տպեց այդ մասին: Դա ցնցեց համաշխարհային հասարակայնությունը: ԱՄՆ-ի կառավարությունը հարկադրված էր դադարեցնել ԱՄՆ-Իսրայել-Իրան գաղտնի գործարքը: Կոնգրեսի որոշումով սկսվեց «Իրանգեյթ» հետաքննությունը:

Այդ գործարքից առաջին հերթին շահեց Իրանը, քանի որ նա այդ ժամանակ գտնվում էր ծանր դրության մեջ և կարողացավ իր համար այնքան անհրաժեշտ զենք ձեռք բերել:

Շահեց նաև Իսրայելը, որը շահագրգռված էր իրանա-իսրայելյան պատերազմը շարունակելու մեջ, քանի որ այդ դեպքում նրա զինավոր հակառակորդներից մեկը՝ Իրաքը, այրունաբան էր լինում և նրա՝ բավականին մեծ քանակը գործում էր իրանական և ոչ թե իսրայելական ռազմականատու: Արյունաքամ էր լինում նաև նրա մյուս հակառակորդը՝ Իրանը:

ԱՄՆ-ը թեև հասավ նրան, որ մի քանի առևանգվածներ ազատվեցին, սակայն Իրանի հետ կանուխներ կառուցելու նրա մտադրությունը չիրագործվեց, քանի որ Իրանը, իրեն անհրաժեշտ զենքերի խմբաքանակը ստանալով, այդուհանդերձ, չիրաժարվեց իր հռչակած քաղաքական և կրոնական սկզբունքներին:

Իրանա-ամերիկյան հարաբերությունները ցայո մնում են չկարգավորված, այդ թվում և չեն վերականգնվել դիվանագիտական հարաբերությունները նրանց միջև:

ԳԼՈՒԽ IV. ԻՐԱՆ-ԹՈՒՐԿԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Իրանը և Թուրքիան Մերձավոր Արևելքի երկու ամենաազդեցիկ պետություններն են, որոնց փոխհարաբերություններից շատ բանով է կախված իրադրությունը տարածաշրջանում:

Իրանա-թուրքական հարաբերությունները երբեք հարթ չեն ընթացել: Նրանց մեքք համագործակցում են, մեքք պայքարում տարածաշրջանում

ազդեցության և տիրապետող դիրքեր գրավելու համար: Պատմականորեն նրանց միջև ընթացող պայքարը Մերձավոր Արևելքում առաջնայնության համար բազմիցս վերածվել է արյունալի պատերազմների:

Այստեղ իրենց դերն են խաղացել նաև դավաճանական հակաառաջնությունները: Իրանի բնակչության մեծամասնությունը, ինչպես նշվել է, դավաճում է շիիզմ, մինչդեռ Թուրքիայում տիրապետող է սուննիզմը:

1. ԲԼՈՎԱՅՑԻՆ-ԳԱՇՆԱԿՑԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ ԱՆՅՈՒՄ ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ՄԻՋՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ

Հարաբերությունները Իրանի և Թուրքիայի միջև նախքան 1979 թ. իրանական հեղափոխությունը արտաքինապես նորմալ բնույթ էին կրում: Երկու պետություններն էլ սկզբում Բաղդադի, իսկ 1958 թ. նրա լուծարումից հետո՝ ՍեւսՕ ռազմական բրիկե առջում էին և այդ առումով համընթացում էին դաշնակիցներ:

Սակայն մույնիսկ այդ ընթացքում երկու պետությունների միջև առկա էին հակասություններ, որոնք ունեին պատմական հիմք և արտացոլում էին նաև ավանդական սուննի-շիա հակամարտությունը: Նրանք մշտապես ոչ միայն զգուշավորությամբ, այլև անվստահությամբ էին վերաբերվում միմյանց:

Իրանական հեղափոխությունից հետո իրանա-թուրքական հարաբերությունները զրկվեցին նոր հիմքի վրա: 1979 թ. մարտի 13-ին Իրանը հայտարարեց, որ դուրս է գալիս ՍեւսՕ-ի կազմից: Այդ ռազմական բրիկեց, որը գործում էր փաստորեն ԱՄՆ-ի ընդհանուր ղեկավարության ներքո, Իրանի դուրս գալը ճշանակում էր, որ իրանա-թուրքական հարաբերությունները դադարում էին թեկուզ և յուրօրինակ, բրիկային, սակայն դաշնակցային հարաբերություններ լինելուց: Իրանի նոր ղեկավարության այդ սկզբունքային բնույթի քայլը գոհունակությամբ չընդունվեց Թուրքիայում:

Թուրքիայի կառավարող շրջաններին անհանգստացնում էին իրանական իսլամական հեղափոխությունն արտահանելու և դրա հիման վրա իսլամ դավանող երկրների պետական-հասարակական համակարգը վերակառուցելու Իրանի ղեկավարների ծրագրերը: Սուննի Թուրքիան չէր կարող չընդդիմանալ շիիզմի տարածմանը և դիրքերի ամրապնդմանը, որի արդյունքը կլինեք Իրանի քաղաքական դիրքերի ամրապնդումը Մերձավոր Արևելքում՝ ի հաշիվ մյուս պետությունների, այդ թվում և Թուրքիայի:

Մյուս կողմից՝ Թուրքիան պաշտոնապես համարվում էր աշխարհիկ, ոչ կրոնական պետություն: Ուստի և աստվածապետության ստեղծումն ըստ իրանական մոդելի, թուրքական կառավարող շրջանների կարծիքով, մեծ վտանգ էր ներկայացնում Թուրքիայի պետական շահերին:

Այդ հանգամանքը, սակայն, չէր խանգարում երկու կողմերին հայտարարելու երկու պետությունների միջև բարիդրացիական հարաբերությունների գոյության և դրանք պահպանելու իրենց մտադրության մասին:

2. ՀԱՍՎԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԴԻՍԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Թուրքիան առաջիններից մեկը ճանաչեց Իրանում տեղի ունեցած քաղաքական արճառական փոփոխությունները և նոր վարչակարգը՝ իման իրոմեյնիի գլխավորությամբ: Իրանը և Թուրքիան կատարում էին մախրոդ շրջանում ստանճանած պայճանագրային պարտավորությունները տնտեսության և առևտրի ասպարեզներում:

Նրանք համագործակցում էին «Վալամական կոնֆերանս» կազմակերպության շրջանակներում, որտեղ ընդունում էին համատեղ որոշումներ: Այսպես, օրինակ, երբ խորհրդային զորքերը ներխուժեցին Աֆղանստան, Պակիստանում 1980 թ. հունվարի 27–29-ը գումարվեց «Վալամական կոնֆերանս» կազմակերպության անդամ երկրների արտաքին գործերի նախարարների արտակարգ միսս, որին մասնակցում էին մաս Իրանի և Թուրքիայի ներկայացուցիչները: Կոնֆերանսը խստորեն դատապարտեց խորհրդային ինտերվենցիան, պահանջեց խորհրդային զորքերն անհապաղ և առանց նախապայմանի դուրս քերել Աֆղանստանից, կոչ արեց խզել դիվանագիտական հարաբերությունները Քարթլում հաստատված աֆղանական անօրինական կառավարության հետ, պաշտպանել աֆղանական դիմադրական շարժումը, ինչպես նաև օժանդակել Աֆղանստանի հարևան իսլամական երկրներին՝ Իրանին և Պակիստանին:

Կոնֆերանսը միաժամանակ որոշում ընդունեց թոյկոտել 1980 թ. հունիսին Մոսկվայում կայանալիք օլիմպիադան:

Իրանը և Թուրքիան, իսլամական մյուս պետությունների հետ միասին, կողմ քվեարկեցին այդ որոշումներին:

Իրան–ամերիկյան ճգնաժամի ժամանակ՝ 1979–1980 թթ., կապված Թեհրանում ամերիկյան դիվանագետներին պատանդ վերցնելու հետ,

Թուրքիան փորձեց միջնորդի դեր կատարել և օգնել ՆԱՏՕ–ի գծով իր դաշնակից ԱՄՆ–ին: Սակայն իրանական կողմը չընդունեց թուրքական միջնորդությունը: Իրանի սառը վերաբերմունքը ստիպեց Թուրքիային ավելի սքափ մտոեցում ցուցաբերել Իրանի հետ իր հարաբերություններին:

1980 թ. սկսված իրան–իրաքյան պատերազմը, կարելի է ասել, շատ սերտորեն առնչվում էր Թուրքիային: Իրանը և Իրաքը Թուրքիայի անմիջական հարևաններն են, և Թուրքիայում մեծ ուշադրությամբ էին հետևում պատերազմական զործողություններին: Թուրքիան մտահոգ էր պատերազմի ելքով, որովհետև թե՛ Իրանի և թե՛ Իրաքի հաղթանակը կարող էր փոխել ուժերի հավասարակշռությունը տարածաշրջանում ոչ հօգուտ Թուրքիայի: Պատերազմն սկսվելուց անմիջապես հետո Թուրքիայի կառավարությունը պաշտոնապես հայտարարեց, որ ինքը գրավում է չեզոք դիրք, կողմնակից է պատերազմի դադարեցմանը և քանակությունների միջոցով վիճելի հարցերի կարգավորմանը: Թուրքական կառավարությունը, ինչպես նշվեց, մույնիսկ փորձեց միջնորդի դեր ստանճնել, սակայն որևէ հաջողության չհասավ:

Իրականում իրան–իրաքյան պատերազմը որոշ իմաստով ծառայում էր Թուրքիայի շահերին: Պատերազմի ընթացքում ուժասպառ էին լինում Թուրքիայի դարավոր մրցակից Իրանը և նոր քարճրացող Իրաքը, որը փորձում էր ձեռնոց նետել ոչ միայն Իրանին, այլև Թուրքիային և նրանց կողքին հանդես գալ որպես մերձավորարևելյան երրորդ հզոր պետություն: Եվ Իրանը, և Իրաքը պատերազմի ժամանակ ակնկալում էին Թուրքիայի համակրանքը և օգնությունը: Փաստորեն երկուսն էլ կախման մեջ ընկան Թուրքիայից, մասնավոր այն բանից հետո, երբ վտանգավոր դարձավ Պարսից ծոցի կոմունիկացիաներից օգտվելը, և նրանց համար արտաքին աշխարհի հետ կապի ամենագլխավոր և հուսալի ցամաքային ուղին դարձավ Թուրքիան: Նրա տարածքով էր Իրանն իրակցանցնում իր արտաքին և ներքին առևտրի մեծ մասը, այդ բովում և նավի արտահանումը, մանավառ, երբ Պարսից ծոցում սկսվեց «տանկերային պատերազմը»: Այդ հանգամանքից վարպետորեն օգտվեց Թուրքիան, որը շատ ձեռննուտ առևտուր էր անում Իրանի և Իրաքի հետ և ակնհայտորեն ուժեղացնում նրանց կախվածությունը իրենից:

1982 թ. օգոստոսի 6–ին պաշտոնական այցով Թեհրան ժամանեց թուրքական կառավարական պատվիրակությունը՝ վարչապետ Ուլուստի գլխավորությամբ: Բանակցությունների ժամանակ քննարկվեցին մերձավորարևել-

լյան տարածաշրջանային իրազրույթումը, իրանա-իրաքյան պատերազմի ավարտման, իրանա-թուրքական հարաբերությունները և այլ հարցեր:

Իրաք-քուվեյթյան կոնֆլիկտի ժամանակ (1990-1991 թթ.) Իրանի և Թուրքիայի դիբլոմատները բավականին մոտ էին միմյանց: Երկու երկրներն էլ պնդում էին, որ Իրաքն անհասկալի իր զորքերը դուրս բերի Քուվեյթից, և վերականգնվի Քուվեյթի անկախությունը:

Մակայն երբ Թուրքիայում ծայրեր հնչեցին Իրաքը մասնատելու և Մոսուլը Թուրքիային միացնելու մասին, Իրանը հստակորեն համոզեց եկավ Իրաքի տերիտորիալ ամբողջականությունը պահպանելու օգտին: Նա ընդդիմացավ, և չէր էլ կարող չընդդիմանալ Մոսուլը Թուրքիային բռնակցելու քուրդական վաղեմի երազանքների դեմ:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից և անկախ հանրապետությունների ծնավորումից հետո իրանա-թուրքական մրցակցության մոր ասպարեզ քաջվեց, որպիսին հանդիսացան Կենտրոնական Ասիան, Ադրբեջանը և Ղազախստանը: Իրանը և Թուրքիան պայքարում են իրենց ազդեցությունը տարածել նրանց վրա: Այդ պայքարում Թուրքիան օգտագործում է նրանց հետ իր երևույթական ընդհանրության (քացի տաջիկներից) պարագան, իսկ Իրանը՝ պատմամշակութային և հոգևոր-կրոնական համագամները: Երկու կողմերն էլ նրանց խոստանում են ֆինանսատնտեսական օգնություն, առաջարկում տարբեր մարզերում համագործակցության լայն ծրագրեր և այլն: Մակայն նրանցից և ոչ մեկին չի հաջողվել հասնել որոշակի հաջողության կամ առավելության, ուստի և մրցակցությունը նրանց միջև շարունակվում է:

Իրանա-թուրքական մրցակցության ասպարեզ է հանդիսանում նաև Անդրկովկասը, որը երկուսի համար էլ ստրատեգիական կարևոր նշանակություն ունեցող գոտի է: Այստեղ նրանց դիմակայությունը երբեմն դրսևորվում է շատ սուր կերպով: Անդրկովկասի հարցում նրանց քաղաքական վեկտորները չեն համընկնում:

Իրանի և Թուրքիայի միջև այդբերաբար ծագում են նաև այլ, զանազան, այդ բովան և վիճելի հարցեր: Հիշատակության են արժանի Թուրքիայի մեդադարանքները Իրանի հասցեին՝ իրանական գործակալների կողմից Թուրքիայի տարածքում անհրեկակազ գործունեություն ծավալելու վերաբերյալ: Թուրքական կողմը այդ կապակցությամբ լուրջ մեղադրանքներ ներկայացրեց Իրանին, որոնք վերջինս, սակայն, ետանդում կերպով հեքրում էր: Հարաբերությունները երկու երկրների միջև խիստ լարվեցին: Հարցի մեջ

պարզություն մտցնելու և լարվածության հետագա եսկալացիան կամխելու նպատակով, կողմերի համաձայնությամբ, 1992 թ. վերջերին պաշտոնական այցով Թեհրան ժամանեց Թուրքիայի ներքին գործերի նախարարը, որը բանակցություններ վարեց Իրանի քաղաքատնտեսական ղեկավարների հետ: Վեճը հաջողվեց հարթել, և այդ կապակցությամբ կողմերն իրենց զոնդանկությունը հայտնեցին:

Առայժմ Իրանի և Թուրքիային հաջողվում է քաղաքական երկխոսության միջոցով կարգավորել իրենց միջև երբեմն-երբեմն ծագող վիճելի հարցերը:

ՎԼՈՒԽ Վ. ԻՐԱՆ-ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Խորհրդային Միության կազմալուծումից և Անդրկովկասում երեք անկախ պետությունների՝ Հայաստանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի կազմավորումից հետո Մերձավոր Արևելքի աշխարհագրական սահմաններն ընդարձակվեցին և շարժվեցին դեպի հյուսիս:

Մինչ այդ թեև այդ երեք պետությունները մտնում էին ԽՍՀՄ-ի կազմի մեջ, և նրա հարավային սահմանները հանդիսանում էին Մերձավոր Արևելքի հյուսիսային սահմանները, այդուհանդերձ, Խորհրդային Միությունը չէր համարվում մերձավորարևելյան պետություն: Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի անկախացումից հետո, շնորհիվ այն համագամների, որ նրանք աշխարհագրական առումով պատկանում են մերձավորարևելյան տարածաշրջանին, վերականգնվեցին և ընդարձակվեցին Մերձավոր Արևելքի պատմաաշխարհագրական սահմանները և տարածքները:

Մերձավոր Արևելքի երկրները, այդ բովան և Իրանը, մեկը մյուսի հետևից ճանաչեցին Հայաստանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի անկախությունը, որով հնարավորություն ստեղծվեց նրանց համար՝ դառնալու մերձավորարևելյան տարածաշրջանի քաղաքական և տնտեսական համակարգի անդամ՝ կազմելով նրա օրգանական մասը:

Իրանա-հայկական հարաբերությունները ունեն քազմադարյան պատմություն: Իրանը և Հայաստանը, որոնք որպես պետություն քաղաքական ասպարեզ են իջել դեռևս մեր բվականությունից առաջ, անցել են երկար պատմական ուղի՝ այդ ընթացքում շատ հաճախ համագործակցելով իրար

հետ: Այդ համագործակցությունն ընդհատվեց Հայաստանի պետականությանը կորցնելուց հետո, թեև հոգևոր-մշակութային կապերը հայ և պարսիկ ժողովուրդների միջև մշտապես պահպանվել են՝ երբեմն հասնելով զարգացման բարձր մակարդակի:

1991 թ. Հայաստանի անկախության հռչակումով նոր էջ բացվեց իրանա-հայկական միջպետական հարաբերությունների պատմության մեջ: Իրանը 1991 թ. դեկտեմբերի 25-ին պաշտոնապես ճանաչեց Հայաստանի երրորդ հանրապետության անկախությունը: Որոշ ժամանակ անց կատարվեց երկրորդ կարևոր քայլը: 1992 թ. փետրվարին դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատվեցին Իրանի և Հայաստանի միջև, որով երկու հարևան պետությունների հարաբերությունները դրվեցին միջազգային ամուր իրավական հիմքերի վրա:

Իրանի առաջին դիվանագիտական ներկայացուցիչը գործերի հավատարմատարի աստիճանակարգով էլզավ Բահրամ Ղասեմին, իսկ նույն աստիճանակարգով Թեհրանում Հայաստանի առաջին ներկայացուցիչը՝ հայտնի իրանագետ, պոետիստ Կահան Բայրուդոյանը:

Իրանա-հայկական հարաբերությունների զարգացման բնագավառում կարևոր փուլ հանդիսացավ Հայաստանի նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի պաշտոնական այցը Իրան: Նա հանդիպեց և բանակցություններ վարեց Իրանի պրեզիդենտ Ալի Աքբար Հաշեմի Ռաֆսանջանիի և Իրանի այլ բարձրաստիճան ղեկավարների հետ, որոնց ընթացքում համակողմանի քննարկման ենթարկվեցին հայ-իրանական բաղաբաղական, առևտրատնտեսական և մշակութային հարաբերությունների զարգացման հիմնախնդիրները: Կողմերն եկան այն եզրակացության, որ իրանա-հայկական հարաբերությունների զարգացումը վերոնշյալ ոլորտներում խիստ անփորձելու և երկու երկրների համար, և դրանց զարգացման համար կան բոլոր տվյալները:

Իրանի և Հայաստանի միջև ստորագրվել են մի շարք պայմանագրեր, այդ թվում՝ առևտրական պայմանագիր, համաձայնագիր էներգետիկայի բնագավառում, որով Իրանը պարտավորվում է Հայաստանին վառելանյութ մատակարարել, Հուշագիր՝ փոխընթացման մասին և այլ կարևոր փաստաթղթեր, որոնք կարգավորում են երկու պետությունների միջև բաղաբաղական և տնտեսական փոխհարաբերությունները: Այդ մպատակով կանոնավոր տեղի են ունենում երկու երկրների զանազան կառավարական պատվիրակությունների փոխայցելություններ, որոնց ընթացքում քննարկվում են

կոնկրետ հարցեր և առաջարկվում համապատասխան լուծումներ: Զարգացում են ապրում նաև մշակութային հարաբերությունները:

Իրանա-հայկական հարաբերությունների զարգացմանը նպաստեց Իրանի խաղաղասիրական և միջնորդական առաքելությունը դարաբաղյան կոնֆլիկտի լուծման ուղղությամբ: Առաջարկվել իր ծառայությունները՝ Իրանը ձգտում էր նախ և առաջ հասնել կրակի դադարեցմանը և հակամարտ կողմերին բերել բանակցությունների սեղանի շուրջը: Այդ նպատակով 1992 թ. փետրվարի 27-28-ը Երևանում էր գտնվում Իրանի արտաքին գործերի նախարար Ալի Աքբար Վելայեթին: Հայաստանի ղեկավարության հետ հանդիպումների ժամանակ Իրանի արտաքին գերատեսչության ղեկավարը արտահայտեց իր երկրի մեծափոքությունը շարունակվող պատերազմի կապակցությամբ և հավաստեց իր կառավարության վճռականությունը՝ շարունակել միջնորդական առաքելություն, և գտնել դարաբաղյան կոնֆլիկտը խաղաղ ճանապարհով և բանակցությունների միջոցով կարգավորելու ուղիներ:

Հայաստանի ղեկավարությունը ըմբռնումով էր մտնեում Իրանի միջնորդական առաքելությանը, քաջալերում այն և իր պատրաստակամությունը հայտնում աջակցելու Իրանի խաղաղասիրական առաքելությանը:

Իրանական առաքելությունը հաջողությամբ չպսակվեց: Նա դեմ առավ Ադրբեջանի անդրդվելի դիմադրությանը, որը ձգտում էր կոնֆլիկտը լուծել պատերազմի միջոցով, հայերին արտաքսել Լեռնային Ղարաբաղից և Լեռնային Ղարաբաղն անպայման պահել Ադրբեջանի տիրապետության տակ: Իրանի ջանքերի ձախողմանը նպաստեցին նաև արտաքին հզոր ուժերը, որոնց շահերին չէր համապատասխանում դարաբաղյան կոնֆլիկտի լուծման համաձեռնությունը բողոքել Իրանի ձեռքբերում:

Իրանա-հայկական հարաբերությունները բարիդրացիական են և ունեն ռազմավարական ճշմանկություն: Իրանը Հայաստանի անմիջական հարևանն է տնտեսական մեծ ներուժով, որը կարող է զգալի դեր խաղալ Հայաստանի տնտեսական զարգացման, փոխաշահվելու առևտրատնտեսական կապերի զարգացման գործում: Իրանի ճանապարհներով Հայաստանը կարող է դուրս գալ Պարսից ծով և զարգացնել իր տարաբնույթ հարաբերությունները ծոցի արաբական երկրների հետ, որոնք ունեն նավթային մեծ ռեսուրսներ և ֆինանսական վիթխարի հնարավորություններ:

Իրանի և Հայաստանի շահերը համընկնում են նաև պանթուրքիզմի հարցում, որը սպառնալիք է երկու պետությունների համար: Թուրքիայի ձգտումը՝ իրականացնել իր պանթուրանական երազանքները և ստեղծել ընդհանուր բուրանական տարածք Փոքր Ասիայից մինչև Կենտրոնական Ասիա և Ալթայ, մեծ սպառնալիք է Իրանի և Հայաստանի գաղային անվտանգությանը: Երազրի իրականացումը հնարավոր է միայն «ժայկական միջանցքը» հաղթահարելով, այսինքն՝ Հայաստանի՝ որպես պանթուրքիզմի ճանապարհին կանգնած պատեճի վերացումով, որը Թուրքիան քաժանում է Ադրբեջանից և բուրքալեզու մյուս հանրապետություններից ու մարզերից: Բայց դա կնշանակեր Իրանը հյուսիսից շրջապատել բուրքալեզու պետությունների գոտիով՝ Թուրքիայի գլխավորությամբ, Իրանը զրկել հյուսիսային տարածքով Ռուսաստանի և Արևմտյան Եվրոպայի երկրների հետ շփվելու հնարավորությունից: Դրա հետևանքով Իրանը կարող է հայտնվել ստրատեգիական առումով անբարենպաստ վիճակում, որի պատճառով կրուլաման նրա դիրքերը Մերձավոր Արևելքում, և ընդհանրապես կվատթարանա նրա միջազգային դրությունը: Մինչդեռ այդ ծրագրին հակազդելը և բուրքական գաղտու ստեղծման կանխումը հնարավորություն կտան Իրանին Հայաստանի տարածքով կապվել Ռուսաստանի և եվրոպական երկրների հետ, ավելի կարճ և ձեռնտու ճանապարհներով իրականացնել իր առևտրատնտեսական կապերը:

Այս հանգամանքի ըմբռումը խիստ կարևոր է իրանա-հայկական հարաբերությունները խորացնելու և նրանց կայուն բնույթ հաղորդելու համար: Պանթուրքիզմը, պանթուրանական ծրագրերը հավատարապես սպառնալիք են նաև Ռուսաստանի, արաբական երկրների, ինչպես նաև Չինաստանի համար:

Իրանա-հայկական հարաբերությունների, մասնավորապես տնտեսական ոլորտում, զարգացման մեջ որոշակի դեր կարող է խաղալ իրանահայ համայնքը: Մոտ 200-հազարանոց հայ համայնքը սփյուռքահայ լավ կազմակերպված համայնքներից մեկն է, երկրում ունի որոշակի դիրք և վայելում է իրանական իշխանությունների հարգանքն ու աջակցությունը: Նրանց կապիտալը, փորձն ու հմտությունը, կապերը իրանական և միջազգային ընկերությունների հետ, իրանական շուկային լավ ծանոթ լինելը կարող են նպաստել Իրանի և Հայաստանի միջև առևտրական և տն-

տեսական կապերի զարգացմանը, կապիտալ ներդրումներին, համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծմանը և այլն:

Եթե համառոտակի բնութագրելու լինեք իրանա-հայկական հարաբերությունները, ապա կարելի է ասել, որ դրանք բարդորացիական են և հիմնված են միմյանց ներքին գործերին չմիջամտելու, անկախությունն ու սուվերենությունը հարգելու սկզբունքի վրա և ունեն տարածաշրջանում կայունացման կարևոր գործոն դառնալու մեծ հեռանկարներ:

***

Իրանը, չնայած ծանր փորձություններին, փորձրկոտ քաղաքական իրադարձություններին, զանազան ճնշումներին, կարողացավ պահպանել Մերձավոր Արևելքի անենակարևոր պետություններից մեկի իր կարգավիճակը և ճշանակությունը: Նա շարունակում է առաջատար դեր խաղալ տարածաշրջանում, և նրա դիրքորոշումից է շատ բանով կախված այստեղ քաղաքական եղանակի ձևավորումը:

«Իրան Նամե», Երևան
1993, № 2 (էջ 3-5), № 3 (էջ 3-5), № 4 (էջ 4-5),
№ 5 (էջ 3-4), № 6 (էջ 3-4):

V. АЯТОЛЛА ХОМЕЙНИ И АРМЯНСКАЯ ОБЩИНА ИРАНА

Падение шахского режима и победа исламской революции в Иране в 1979 году относятся к важнейшим политическим событиям XX века. После этих событий резко изменилась ситуация на Ближнем и Среднем Востоке, произошел новый расклад сил. И совершенно естествен интерес к Ирану, проявляемый армянским народом, разнохарактерные отношения с которым имеют многовековую историю. Особенно усилился этот интерес в наши дни, когда перед избравшей путь независимости Республикой Армения стала важнейшая задача установления связей с соседями на государственном уровне. Нам кажется, что, если все положительное, что было между Ираном и Арменией, станет достоянием общественности, то это создаст благоприятную политическую почву для решения этой сложной проблемы. Поэтому определенный интерес представляет позиция лидера антишахской борьбы, основателя и духовного руководителя Исламской Республики Иран аятоллы Рухоллы Хомейни в крайне важном для армян вопросе. И пусть читатель простит, что начать придется издалека.

В октябре 1978 года, когда начавшаяся еще в 1975 году гражданская война в Ливане достигла наивысшего напряжения, правые силы начали атаковать армянскую общину, которая придерживалась политики позитивного нейтралитета. Целью нападения было заставить армян отказаться от этой политики, присоединиться к правым силам, что было чревато тяжелыми последствиями. В результате атак армяне понесли большие потери. Возникла угроза существованию армянской общины.

С целью ознакомления с положением и оказания армянам необходимой помощи по решению правительства Армении в январе 1979 года в Ливан была направлена делегация, в состав которой входил и я. Она с успехом разрешила поставленные перед ней задачи. Достаточно отметить, что в течение месяца из Армении в Бейрут вылетели 30 транспортных самолетов, доставивших пострадавшим продовольствие, одежду, медикаменты.

Параллельно с этой работой на меня как на вице-президента Ассоциации советского общества дружбы и культурных связей с арабскими странами и председателя Общества армяно-арабской дружбы была возложена обязанность провести встречи с различными кругами Ливана с целью создания благоприятной политической атмосферы для армянской общины. Мы не без основания опасались, что вооруженное нападение на армянскую общину может повториться, и нам нужно было мобилизовать ливанскую общественность, ее здоровые силы и заручиться их поддержкой. Выполняя эту миссию, я встретился со многими политическими и общественными деятелями Ливана. Все они осудили нападение правых сил на армянскую общину, расценивая его как постыдное и разбойничье, подчеркнули свое уважение к армянам, отмечая, что это одна из самых примерных и значимых общин в Ливане, и выразили готовность в случае необходимости оказать ей помощь.

Именно в эти дни разыгрывалось последнее действие иранской политической драмы. Как-то меня пригласили в советское посольство в Бейруте. И здесь стало ясно, что, несмотря на то, что иранский шах Мухаммед Реза Пехлеви уже покинул страну и началась агония шахского режима, а возвращение Хомейни из Парижа и его победный въезд в Тегеран были вопросом считанных дней, советское правительство продолжало ориентироваться на шаха. Это было одно из самых блестящих проявлений недалекой, лишенной гибкости, закосневшей советской внешней политики.

Теперь, наконец осознав, что шахскому режиму настал конец и к власти придет Хомейни, советское правительство предпринимало успешные шаги, хотя и с большим опозданием, чтобы как-то выправить положение.

Высокопоставленные лица в посольстве попросили меня обратиться к шивитской общине и руководителю движения Амаль Хусейну Хусейни и через него выяснить, можно ли войти в контакты с аятоллой Хомейни и узнать, каковы его планы относительно Советского Союза.

Я имел ряд встреч с Хусейном Хусейни на его квартире. В беседах регулярно принимали участие представители Хомейни, которые специально приезжали из Тегерана, даже из Франции, где все еще находились Хомейни и его ближайшее окружение. Сейчас не место подробно рассказывать об этих переговорах, отмечу только, что после длительных и трудных бесед требования аятоллы Хомейни были наконец сформулированы. Он хо-

тел, чтобы Советский Союз твердо и решительно заявил, что больше не защищает шаха и его сторонников и не будет оказывать им какой-либо поддержки, признает суверенитет Ирана и не станет вмешиваться в его внутренние дела, всеми средствами будет стараться предотвратить какие-либо агрессивные действия по отношению к Ирану со стороны США. В свою очередь аятолла обещал ликвидировать американские военные базы на территории Ирана и заверил, что Иран перестанет быть пистолетом в руках США, направленным на СССР.

Во время одной из встреч с Хусейном Хусейни по моей инициативе был обсужден вопрос о положении армян в Иране в случае прихода к власти аятоллы Хомейни. Этот вопрос возник не случайно. Поскольку все движение Хомейни проходило под знаменем ислама и в Иране наблюдался небывалый подъем национальных чувств, армяне всерьез опасались возникновения условий, грозящих их жизни. Определенная часть иранских армян, особенно деловые круги, которые по стечению обстоятельств сотрудничали с режимом шаха, боялись мести со стороны пришедших к власти антишахских сил. Многие армяне стали уезжать из Ирана, и часть из них обосновалась в Ливане. Во время моих встреч с их представителями они выражали озабоченность в связи с создавшейся ситуацией и интересовались, не может ли правительство Армении предпринять какие-либо шаги в защиту армян. Обо всем этом я рассказал Хусейну Хусейни. Последний заверил меня, что опасения иранских армян совершенно беспочвенны, тем более что, как он подчеркнул, цель движения Хомейни – утверждение справедливости и уважение прав всех народов.

Я был уверен, что Хусейни непременно сообщит о выраженном мною беспокойстве аятолле Хомейни, и не ошибся. Через несколько дней после нашей встречи, в конце января 1979 года, по инициативе Хусейни мы вновь встретились в его резиденции. Здесь он представил мне человека интеллигентной наружности, с бородой и в очках, который, как подчеркнул Хусейн Хусейни, специально прибыл из Тегерана по поручению Хомейни для встречи со мной. Его звали Мустафа Чамран. Он принадлежал к числу деятелей, наиболее приближенных к Хомейни, который после победы иранской революции занимал пост министра обороны, а затем и председателя Революционного совета Ирана. После разностороннего обсуждения вопросов, касающихся будущих ирано-советских отношений, Мустафа Чам-

ран перешел к проблемам иранских армян, вернее, к их озабоченности ситуацией в Иране. Он сообщил, что Хусейн Хусейни сообщил аятолле Хомейни о нашей беседе и о высказанных армянами опасениях. Этот вопрос, как отметил Мустафа Чамран, был обсужден в кругу Хомейни и его ближайших соратников и они уполномочили его сообщить следующее. По мнению Хомейни, опасения армян совершенно безосновательны. Аятолла считает, что армянская община – одна из самых уважаемых в Иране: армяне занимают свое достойное место и делают полезное дело. Он признает все права армянской общины, в том числе и религиозные. Затем Мустафа Чамран подчеркнул, что и Хомейни, и всем им хорошо известна трагическая история армянского народа, в том числе и события 1915 года. Далее Чамран дословно процитировал Хомейни: “Иран – это не то государство, а персы не тот народ, которые могут организовать новый геноцид армянского народа. Армяне – наши братья”. От себя Чамран добавил, что хорошо знает армян – в годы его учебы в Тегеранском университете их было много в числе его друзей, с которыми он сохранил отношения по сей день. Их интеллект, преданность, верность дружбе он ценит очень высоко.

На мой вопрос, могу ли я сообщить мнение аятоллы Хомейни населению и руководству Армении, Чамран ответил, что таково желание Хомейни. Он также попросил не доверять злым слухам, которые распространяются с целью возбудить в армянах недоверие к новым политическим силам и руководителям Ирана. Он заверил, что у армян нет никаких оснований уезжать из Ирана, они могут спокойно продолжать жить и работать.

Во время встречи с Мустафой Чамраном был обсужден еще один важный вопрос – поставка газа из Ирана в Армению. Учтявая, что контакты СССР с новым руководством Ирана находились в начальной стадии, а советская политика по отношению к Ирану долгое время носила характер личной заинтересованности, имелись опасения, что советско-иранские отношения будут складываться не слишком гладко, и могут возникнуть определенные трудности в сфере экономического сотрудничества, в частности снабжения СССР газом. Согласно существующему договору, часть получаемого из Ирана газа предоставлялась Армении. Я обратил внимание Мустафы Чамрана на это обстоятельство, подчеркнув, что при шахском режиме Армения бесперебойно получала газ, и если новое руководство Ирана прекратит его поставку, это крайне удивит армян. Мустафа Чамран

энергично заявил, что подобная тревога совершенно беспочвенна, и заверил меня, что народ Армении может не сомневаться, что Иран никогда не заставит его мерзнуть зимой 1979 года.

И, наконец, речь зашла об армянской общине Ливана. Мы уже отмечали, что самая большая община Ливана – шиитская связана с Ираном. Во время одной из наших встреч Хусейн Хусейни сказал, что они получают большую финансовую, материальную и военную помощь от сторонников Хомейни. Следовательно, позиция ливанских шиитов по отношению к армянской общине в значительной мере зависит от отношения нового правительства Ирана. Я учитывал это обстоятельство, когда коснулся вопроса армянской общины в Ливане, Мустафа Чамран отзывался о ливанских армянах с большой теплотой, осудил направленную против них агрессию ливанских правых и подчеркнул, что армянская община имеет полное право на существование в качестве одной из самостоятельных общин Ливана. Хусейн Хусейни полностью поддержал мнение Мустафы Чамрана, которое, по сути, являлось мнением аятоллы Хомейни, и добавил: “Армяне Ливана – наши братья, а армянская община – украшение Ливана”.

Таким образом, в январе–феврале 1979 года, в преддверии прихода к власти аятоллы Хомейни, были достигнуты, по нашему мнению, крайне важные соглашения, касающиеся иранских и ливанских армян, их безопасности.

Естественно, возникает вопрос: осталась ли иранская сторона верна своим обещаниям?

В течение 1979 года Иран бесперебойно поставлял Армении газ. Правда, в последние годы газоснабжение прекратилось, но это было связано, в первую очередь, со сложностями, возникшими в советско–иранских отношениях, и не имело антиармянской направленности.

За эти годы отношение шиитской общины к армянам Ливана не изменилось. Более того, когда 10–13 сентября 1979 года правые силы совершили второе нападение на армянскую общину, шииты со всей решительностью встали на защиту армян. В эти дни мы находились в Бейруте и вновь встретились с Хусейном Хусейни. Последний еще раз подтвердил неизменно дружеское отношение к армянам возглавляемой им общины и руководства Ирана. Эту политику Хусейн Хусейни ведет и по сей день уже в качестве председателя ливанского парламента: это второй по важности после президента пост в государственной иерархии Ливана.

Новое руководство Ирана признало права издревле существовавшей армянской общины. Правда, время от времени возникали определенные сложности, но в общем армянская община сохранила свои права и место в национально–социальной структуре Ирана. Более того, за эти годы бывали случаи, когда власти Ирана решительно выступали в защиту иранских армян. Об этом свидетельствует следующий факт.

В январе 1980 года в Ереване находилась делегация иранских армян, глава которой, будучи, по всей вероятности, в какой–то мере осведомленным о моих встречах с новыми руководителями Ирана, выразил желание встретиться со мной. Во время встречи я рассказал ему о моих беседах с Мустафой Чамраном. Он внимательно выслушал меня, а затем сообщил следующее. В середине 1979 года в Табризе, являющемся центром иранского Азербайджана, резко активизировались азербайджанцы. Их угрозы создали крайне напряженную ситуацию для местных армян. Армяне стали думать о самообороне. В эти тревожные дни армянские кварталы Табриза окружают отряды защитников иранской революции, подчиняющиеся непосредственно аятолле Хомейни. Они берут под свою защиту армян, их дома. Причем имам Хомейни запрещает мусульманам заходить в армянские кварталы и причинять армянам беспокойство. В результате этих решительных действий армянам Табриза не было нанесено никакого ущерба, а впоследствии положение стабилизировалось, и им вновь была обеспечена безопасность.

Глава делегации подчеркнул, что все эти сведения в течение времени были скрыты от них, но сегодня, когда позиция аятоллы Хомейни, о которой сообщила Мустафа Чамран, по отношению к армянам стала известна, все встало на свои места.

Единственной целью написания данной статьи было сделать эти факты достоянием истории, особенно если учитывать, что некоторых участников описанных здесь событий уже нет в живых. В то же время мы надеемся, что публикация подобных фактов, по всей вероятности не единственных, может стать основой для установления и развития армяно–иранских отношений на государственном уровне.

VI. ПОЗИЦИЯ РАЗЛИЧНЫХ ГОСУДАРСТВ И ИРАНА В КАРАБАХСКОМ КОНФЛИКТЕ

С мая 1994 г. начался третий этап Нагорно-Карабахского конфликта – этап мирного процесса, который продолжается до настоящего времени.

Переходу к мирному этапу способствовали военные успехи армии НКР. Поражение азербайджанской армии создало ситуацию, когда дальнейшее продолжение военных действий могло привести к новым территориальным потерям со стороны Азербайджана, и к новой волне беженцев. Азербайджан вынужден был сесть за стол переговоров о прекращении огня.

Но перемирие было необходимо и НКР. Оно могло бы принести мир и дать возможность восстановить разрушенные деревни и города, создать условия для возвращения беженцев в свои дома и укрепить молодое государство.

Достижение прекращения огня было результатом деятельности многих государств и различных международных организаций. Американский политолог П. Гобл, представляя создававшуюся политическую ситуацию в виде пирамиды, отмечает, что: "на верхнем ярусе пирамиды были четыре актера извне – Турция, Иран, Россия и Запад (включая Западную Европу и США), три правительства – Баку, Степанакерт и Ереван, составляли второй ярус, и два народа – армяне и азербайджанцы – находились на дне"¹. Эти два народа несли на своих плечах основную тяжесть войны.

В течение всего конфликта очень активной была Москва. Россия участвует во всех политических комбинациях, включая ОБСЕ и ее Минскую группу, одним из сопредседателей которой она является.

Активность России можно объяснить в контексте ее политики в Закавказье. Этот регион имеет стратегическое значение для России и одна из ее целей – предотвратить усиление позиции или влияния Турции, Ирана, США или какой-либо другой страны в этом регионе. Для России важно, чтобы решение Нагорно-Карабахского конфликта послужило бы ее политическим интере-

сам. Россия формально защищает принцип территориальной целостности Азербайджана. Но с другой стороны она решительно исключает применение военной силы как способ решения конфликта. Она поддерживает идею мирных переговоров, признает необходимость предоставления гарантий безопасности армянскому народу НКР, но не признает ее независимости.

Турция, пожалуй, единственная страна, которая полностью и безоговорочно оказывает политическую поддержку и военную помощь Азербайджану и периодически угрожает Армении и НКР.

Турция против отделения НКР от Азербайджана и оказывает нажим на Армению, чтобы она в свою очередь заставила НКР вывести свои войска из зоны безопасности. И лишь после этого Турция готова рассмотреть вопрос снятия экономической блокады и установления дипломатических отношений с Арменией.

Турция имеет свои стратегические интересы в Закавказье, и турецкую позицию в отношении Нагорного Карабаха следует оценивать сквозь эту призму.

Турция пытается воспользоваться ослаблением России и укрепить свои позиции в регионе, не допустить усиления влияния в Закавказье не только России, но и Ирана.

С другой стороны надо иметь в виду, что в последние годы произошло возрождение пантюркизма. Как отмечено в одном из материалов Конгресса США: "Турция стремится расширить свои связи с Центральной Азией, но не имеет границ с ней. Какой-либо *modus vivendi* с Арменией мог бы обеспечить Турцию мостом на этот регион и альтернативный путь для нефтепровода из Азербайджана"¹.

Турция также действует через ОБСЕ. Она иногда пытается выступать в роли посредника или же в составе сил поддержания мира, желая разместить свои войска в зоне конфликта, т.е. в Нагорном Карабахе.

Но все эти домогательства Турции были отвергнуты Арменией и НКР.

Определенную роль в решении Нагорно-Карабахского конфликта играет Иран. Он был главным посредником с февраля по май 1992 г.

Иран при этом, естественно, преследует свои собственные цели. Одна из главных целей Ирана – предотвратить усиление влияния Турции и США в ре-

¹ Goble P. Coping with the Nagorno-Karabakh Crisis. The Fletchers Forum of World Affairs, vol. VI, No 2, Summer, p. 21.

¹ Migdalovitz C., Congressional Research Service Issue Brief. Armenia-Azerbaijan Conflict. Updated August 17, 1995. Foreign Affairs and National Defence Division. Congressional Research Service. The Library of Congress, Washington, 1995, p. 11.

гионе. Что касается России, то Иран проявляет определенную осмотрительность в отношении России, хотя, понятно, он также не хотел бы видеть Закавказье под контролем России.

Кроме того, для Ирана очень существенно сохранение стабильности вблизи его северных границ. "Иран боится связей своих азербайджанцев с их этническими родственниками в Азербайджане и развития событий на севере, что может спровоцировать иранских азербайджанцев"¹.

Иран выдвинул свой план урегулирования Нагорно-Карабахского конфликта, который был представлен Армении, Азербайджану и НКР в конце января 1992 г., и первоначально был принят ими. Иранский план предусматривал прекращение огня, обмен заложниками, снятие блокады и "переговоры с целью найти политическое решение между Арменией и Азербайджаном с участием представителей Нагорного Карабаха"². Одновременно Иран призывал ООН послать в НКР международные силы по поддержанию мира. Иранский план также предусматривал созыв мирной конференции для окончательного решения проблемы.

Но Азербайджан выступил против участия представителей НКР на мирной конференции, в следствие чего иранская инициатива зашла в тупик и в конце концов провалилась.

Сейчас появились новые материалы проливающие свет на причины (помимо вышеназванной) провала иранской инициативы.

Американские исследователи М. Гальперин и Д. Шеффер отмечают, что "в 1992 ОБСЕ созвала конференцию одиннадцати наций для посредничества в военном конфликте между Арменией и Азербайджаном по поводу судьбы Нагорного Карабаха. Скрытым намерением ее участников было исключение Ирана от возможности оказывать влияние на исход спора"³.

Этими одиннадцатью государствами были: Армения, Азербайджан, Турция, Россия, Италия, США, Германия, Беларусь, Франция, Швеция и Чеш-

¹ Ibid.

² Nagorno-Karabakh. Working Paper Submitted to the United Nations Economic and Social Council. Commission on Human Rights. 50th Session. 31 January to 11 March. Agenda Item 12. Question of the Violation of Human Rights and Fundamental Freedoms in Any Part of the World, by Hrair Balyan, Human Advocates, p. 17.

³ Halperin M., Scheffer D., with Small P., Self-Determination in the New World Order, Washington D.C., 1992, p. 99.

ская и Словацкая Федеративная Республика. Итальянский дипломат Марио Рафаелли был назначен председателем конференции.

Хотя Иран был отстранен от участия в мирном процессе, но тем не менее, он продолжал следить за развитием событий.

В решении карабахского конфликта важную роль играют США. Они имеют возможность оказать влияние на исход конфликта прямо, через ОБСЕ и иногда через Турцию, оказывая ей широкую поддержку. США стоят на позициях сохранения территориальной целостности Азербайджана. В то же время, США считают, что карабахская проблема должна быть решена только политическими средствами, без использования силы, учитывая национальные интересы, в том числе и интересы безопасности Нагорного Карабаха, на основе широкой автономии.

Вот все эти обстоятельства вместе взятые создали благоприятные условия для достижения перемирия.

12 мая 1994 г. было достигнуто соглашение о прекращении огня. Оно было достигнуто на основе русских предложений. Еще в начале апреля Россия предложила свой план включающий следующие предложения: прекращение огня, разъединение сил, размещение наблюдателей, вывод войск и вооружений из оккупированных территорий, снятие блокады и возвращение беженцев.

Азербайджанский парламент первоначально отверг план России, считая его неприемлемым для него. Но спикер Государственной думы России Шумейко организовал встречу в столице Киргизии Бишкеке, где ему удалось подготовить Протокол о прекращении огня. Армения и НКР объявили, что они готовы подписать бишкекский Протокол. Спустя некоторое время, 8 мая 1994 г., Азербайджан также заявил о своем согласии с указанным Протоколом, который стал основой соглашения о прекращении огня от 12 мая 1994 г.

Соглашение о прекращении огня большое завоевание и важный шаг в направлении полного политического урегулирования Нагорно-Карабахского конфликта.

Н. О. ОГАНЕСЯН, КАРАБАХСКИЙ КОНФЛИКТ.
ЭТАПЫ. ПОДХОДЫ. ВАРИАНТЫ РЕШЕНИЯ
Ереван, 1997, стр. 39-43

VII. КАКИМ МЫ НАШЛИ ИМАМА ХОМЕЙНИ

Если когда-либо попытаются создать перечень самых крупных государственно-политических деятелей XX века, оказавших глубокое воздействие на политические и духовные отношения этого столетия, особое место в этом перечне будет отдано духовному лидеру и основателю Исламской Республики Иран имаму Хомейни.

Появление имама Хомейни на исторической арене стало большим политическим событием, которое без преувеличения потрясло мир. Имам вселил радость в сердца своих последователей и соратников, а с другой стороны, свергнув шахский режим и взяв власть в свои руки, он привлек в смятение западные страны, особенно США.

Другая мировая сверхдержава того времени – Советский Союз – также пережила моменты волнения и беспокойства. Его лидеры боялись влияния идей имама Хомейни на советских мусульман.

Многое уже написано о мировоззрении, идеях, деятельности и в целом о феномене имама Хомейни. Такие работы написаны, пишутся и еще будут написаны на армянском, русском, английском, арабском, французском, немецком и, естественно, персидском языках. В различных частях мира прошли многочисленные международные научные конференции и форумы по этой тематике. Их участники пытались рассмотреть сущность религиозно-политических взглядов имама Хомейни, проследить пути их формирования, их цели и причины их победы.

Следует признать, что историки, политические деятели и философы проделали в этом направлении большую работу.

Однако было бы неверно утверждать, что исследование этих основополагающих вопросов уже завершено. Кроме того, следует иметь в виду и то, что каждый исследователь истолковывает проблему по-своему, со своей точки зрения, а потому здесь всегда есть место дискуссии, ибо любой взгляд на вещи не может быть признан всеми. Каждый имеет право на то, чтобы высказать

свое мнение о предмете дискуссии в соответствии со своими сведениями об этой обширной теме.

Мы также позволим себе воспользоваться этим правом и высказать свое мнение о феномене имама Хомейни.

Конечно, в одной статье невозможно рассмотреть в подробностях такую многогранную тему, поэтому мы остановимся только на причинах возникновения этого феномена и на ряде основных вопросов, связанных с ним.

Феномен имама Хомейни берет свое начало в глубоком протесте против существовавшего в то время положения в стране, которое было вызвано системным кризисом, поразившим государство, экономику, общественный строй, армию, полицию, секретные службы и отразилось на внутренней и внешней политике Ирана.

Недовольны были все слои иранского общества. В результате кризис охватил не только определенные слои населения, но и принял всеобщий, системный характер. В этих условиях уже невозможно было исправить положение половничатыми реформами, даже основывая их на историческом опыте страны. Мы имеем в виду так называемую “белую революцию”, которая проводилась шахскими властями, но уже не смогла спасти реакционную династию Пехлеви.

Только открыв новые горизонты развития этой древней страны и проведя глубокие политические и структурные изменения, можно было спасти Иран от кризиса государственности, общества, духовности и культуры. Это и было осуществлено имамом Хомейни при единстве действий духовенства страны.

Здесь возникает такой вопрос: почему это сделали именно религиозные деятели и почему это движение возглавил именно имам Хомейни? Разве в Иране не было других сил, которые могли бы осуществить многотрудное дело свержения авторитарного шахского режима и установления нового государственного строя? Ответ на эти вопросы следует искать в особой политической реальности Ирана.

Политический класс Ирана был очень слаб. В стране не имелось сформировавшихся и имеющих влияние и авторитет партий, которые смогли бы направлять движение всех слоев общества. Имевшиеся политические организации были очень слабы, сфера их деятельности и влияния была очень ограничена. Это не позволяло им претендовать на роль руководителей движения. Рабочий класс и крестьянство не были в достаточной степени организованы, представители буржуазии не имели политической силы, а, напротив, зависели от шаха.

Армия считалась политической силой и плохо ли, хорошо ли, но служила

авторитарному режиму. Сильны были позиции сил безопасности, которые нагоняли страх на людей и были полностью преданы шаху Мохаммеду Резе.

В целом, можно сказать, что политический спектр Ирана не получил еще достаточного оформления и находился в печальном состоянии. Именно поэтому духовенство вышло на арену и обрело господствующие позиции в политической жизни страны. Оно было единственной сильной и организованной структурой в Иране, которая резко выступала против шахского режима и сумела довести до победного конца борьбу с этим режимом.

Роль духовенства в Иране всегда была очень значительна, ибо оно имело глубокие корни в народной среде. Различные слои общества симпатизировали духовенству и всем сердцем принимали его указания. Таким образом, это была особая влиятельная общенациональная структура, с которой никто не мог соперничать. В истории Ирана духовенство всегда занималось не только чисто религиозными, но и политическими делами.

Благодаря этим факторам, иранское духовенство оказалось в первых рядах борьбы и возглавило антиправительственное движение, одержавшее победу в революции.

В силу многих объективных и субъективных причин имам Хомейни с самого начала принял на себя руководство этим движением.

Он был, несомненно, мудрым и очень способным человеком. Его речи и проповеди всегда отличались большой ясностью и логикой.

Имам Хомейни был одним из знатоков Корана и шариата и умел применять исламские критерии к политическим и социально-экономическим проблемам Ирана и предлагать пути решения этих проблем. Его речи, произносимые очень простым языком, оказывали на миллионы людей такое же влияние, как речи проповедников. Народ слушал имама и выражал готовность ему служить до самой смерти.

Благодаря своему бесстрашному противодействию шахскому режиму, которое тогда было беспрецедентным, имам Хомейни получил огромное признание и любовь людей. Боясь за свою жизнь, шах ограничился тем, что отправил имама в ссылку. Но это только увеличило любовь людей к своему имаму. Находясь в ссылке в Неджефе, одном из центров шиитского ислама, имам Хомейни не пошел на примирение с шахом и в противоположность тому, как это обычно случается, не стал просить его о помиловании. Имам, находясь за пределами своей страны, внимательно наблюдал за развитием ситуации в Иране и с еще большей уверенностью в правоте своей борьбы с шахом и пустыми цен-

ностями, принесенными им в страну, продолжал свою борьбу. В те годы, когда имам находился в изгнании, он приступил к оформлению своего революционного курса и определению будущей структуры революционной власти, что стало основой его деятельности после революции.

Именно в силу своих качеств и своей деятельности, имам Хомейни стал самой знаменитой фигурой в стране и бесспорным предводителем антишахского движения. Его привяли в этом качестве не только народные массы, но и высшие представители духовенства.

Среди них он также распространял идеи свержения шахского режима и установления исламской республики в Иране.

Для лучшего понимания феномена имама Хомейни необходимо подробнее остановиться на особенностях этой личности.

Шахский режим превратил Иран в опорный пункт для США на Ближнем и Среднем Востоке. Америка сделала шаха своей марионеткой, которую использовала для осуществления своих гегемонистских целей и реализации других стратегических планов.

Это было унижением для Ирана, страны, которая всегда играла основную роль в регионе, проводила независимую политику и сама определяла судьбы других народов.

Внешняя политика режима, превращение Ирана в регионального жандарма, а шаха – в американскую марионетку, – все это вызывало глубокий протест и гнев патриотов и представителей различных политических сил Ирана. Имам Хомейни и его соратники подчеркивали необходимость изменения этого положения, что и помогло им свергнуть шахский режим. Придя к власти, имам заявил, что Иран больше никогда не станет оружием в руках американских капиталистов, направленным на другие народы.

Это заявление очень важно с точки зрения понимания и оценки феномена имама Хомейни.

Новое направление иранской внешней политики, поддержанное общественно-политическими силами страны, нарушило сложившийся к тому времени баланс сил и привело к появлению новой политической ситуации, не совпадающей с американскими интересами.

ТРЕТИЙ ВЗГЛЯД

Новости, репортажи и комментарии из иранской прессы.

Москва, №72, 2000 г., стр. 26–28.

VIII. ARMENIA AND IRAN

Iran is a Middle Eastern leading state and its policy influences largely on the geopolitical situation and establishment of certain balance of power in the Transcaucasian-Middle Eastern region. The Iranian factor impacts decisively on the formation of the political atmosphere, as well as on the character of international and regional relations in this part of the world, which has great strategic importance.

Iran occupies an important place in the Middle Eastern policy of Armenia, which embraces the political, economic, strategic, scientific and cultural aspects of these two countries bilateral interstate relations.

Iran was one of the first Middle Eastern countries, recognizing the independence of the Republic of Armenia on December 25, 1991. The Minister of Foreign Affairs of Armenia Raffi Hovhannisyán and Minister of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran Ali Aqbar Velayeti signed on February 9, 1992, a Declaration on establishment of diplomatic relations between two states. They "for the strengthening of political, trade, economic, scientific and cultural contacts, for the creation of conditions to develop and strengthen the friendly relations between the two neighboring peoples, came to an agreement to establish diplomatic relations between the Republic of Armenia and the Islamic Republic of Iran"¹. The Iranian Embassy was opened in Yerevan, and the Armenian Embassy in Tehran.

At the same time two Ministers discussed the principles and aims of their bilateral relations and accordingly signed on February 9, 1992, another Declaration. This Declaration consists of 27 clauses, concerning the development of economic relations between the RA and IRI, cooperation in different branches, such as the heavy and light industry, oil, chemistry, communications, customs, banking and insurance systems and organization of industrial exhibitions.

¹ Declaration on Establishment of Diplomatic Relation, The Diplomatic Bulletin of the Foreign Ministry of the Republic of Armenia (July 1993), Yerevan, p. 19.

Armenia agreed to allow IRI to use the territory of Armenia for transit to the Black sea ports¹.

An significant event became the official state visit of the President of Armenia Levon Ter-Petrosyan to Iran on May 6-8, 1992, and his negotiations with the President of Iran Ali Aqbar Hashemi Rafsanjani and other leaders of Iran. They signed very important document-Common Statement on Cooperation, Friendship and Good-Neighborly Relations. Two Sides decided to develop their relations good-neighborly, on the principles of equality and friendship, honoring each other's sovereignty and territorial integrity².

Two Presidents declared that the "Two states consider their common borders to be borders of peace"³.

The majority of the economic projects were implemented successfully and Iran occupies one of the first places in Armenia's foreign trade.

So from the start the Armenian-Iranian relations were laid on firm and reliable ground. This can be explained by different reasons, witnessing about their common or analogous positions in many strategically important spheres.

It is necessary to stress that the Armenian-Iranian friendly relations have good historical background. There are not any territorial and ethnic problems or quarrels between them, as in case of Turkey. On the contrary, the past is working in favour of rapprochement of RA and IRI.

The significance of Iran for Armenia had increased when Turkey and Azerbaijan in 1993 imposed a blockade on Armenia and NKR. And if we take into consideration the fact that after the Georgian-Abkhazian confrontation the Georgian railway, which connected Armenia and Georgia with Russia, was cut and both countries cannot communicate with Russia and through it with other countries, then the importance of the Iranian corridor, Iranian communication for Armenia, becomes more valuable.

The Iranian window remains the only way for communication of Armenia not

¹ Declaration on the Principles and Purposes. The Diplomatic Bulletin of the Foreign Ministry of the Republic of Armenia, 1993, p. 19-21.

² Common Statement on Cooperation, Friendship and Good-Neighbor Relations. The Diplomatic Bulletin of the Foreign Ministry of the Republic of Armenia, 1993, p. 22-24.

³ The Diplomatic Bulletin of the Foreign Ministry of the Republic of Armenia, 1993, p. 22.

only with Iran, but also with the Arab and other countries. Through it Armenia receives necessary goods, food, raw materials, oil, etc. Armenia, in its turn, can export its goods to Iran and through it to other countries. So it is quite clear that the Iranian communication has strategic significance for Armenia and it is in the interests of Armenia to preserve this way open and acting without any obstacles, even to widen it.

Due to this unique situation Iran has rather strong position in the Armenian market.

Iran, from the other hand, understands that Armenia can provide her the shortest way to Russia and Western Europe, which is very essential for her. So we can confirm that both sides have common strategic, geopolitical and economic interests.

Through the prism of Armenian-Iranian friendly relations it is worthy to examine the realistic position of Iran towards the Nagorno-Karabakh conflict.

Iran was one of the first states who seriously tried to be a mediator in that conflict. It was connected not only with the Iranian desire to reach a peaceful settlement of the conflict, but also with the increasing significance of the Armenian factor in the Transcaucasian-Middle Eastern geopolitical region.

Iran was the main mediator in solution of the Karabakh conflict from February to May, 1992. On taking part in the peace process, Iran aspired to prevent the strengthening of the influence of Turkey and the USA in the region. As for Russia, Iran is rather than cautious towards that country, though it does not want to see Transcaucasia under the Russian domination¹. Besides that it is very essential for Iran to contain stability near its northern borders. "Iran fears its Azeri's ties to ethnic kin in Azerbaijan and developments in the north that might provoke Iranian Azeris"².

Iran had worked out a plan for the solution of the Nagorno-Karabakh conflict which was presented to Armenia, Azerbaijan and NKR at the end of March, 1992. They agreed to the Iranian peace initiative, which concluded the following main suggestions: a cease-fire, exchange of hostages, end of the blockade and

¹ N. Hovhannissyan. *The Karabakh Conflict. Stages. Approaches. Options of its Solution*, Yerevan, 1999, p. 42.

² Carol Migdalovitz. *Armenia-Azerbaijan Conflict*. Congressional Research Service, The Library of Congress, Washington D.C., 1995, p. 11.

"negotiations to find a political solution between Armenia and Azerbaijan with the participation of the Nagorno-Karabakh representatives"¹.

At the same time Iran considered necessary the participation of the United Nations Organization in regulation of this conflict. So Iran called the UN to send international peace-keeping forces to the zone of conflict. According to the Iranian plan a peace conference had to be convened for a complete decision of the problem².

But Azerbaijan announced that it was against the participation of any Nagorno-Karabakh representative in any peace conference. The Azeri attitude became the main cause for failure of the Iranian peace initiative.

Besides that, there was another cause of failure of the Iranian peace mediation. About it firstly had written two American researchers-M. Halperin and D. Scheffer in their book-"Self-Determination in the New World Order". They noted that "The CSCE (Committee for Security and Cooperation in Europe-N.H.) launched an eleven-nation conference in 1992 to mediate the armed conflict between Armenia and Azerbaijan over the fate of Nagorno-Karabakh. The participants hidden agenda may have been to exclude Iran from influencing the outcome of the dispute"³.

In this group of eleven states the leading role belonged at the beginning to the USA, Germany, Italy, Turkey.

Though Iran's plan failed and it was excluded from the participation in the peace process and solution of the conflict, nevertheless, Iran continues to pay great attention to the Karabakh conflict. Moreover, we think that it is impossible to ignore Iran and neglect its position in the Karabakh conflict. In a meeting with diplomats, accredited in Tehran, the former president of Iran Rafsanjani, talking about the regional conflicts in Palestine, Afghanistan, Tajikistan, Nagorno-Karabakh and Kashmir, as well as about the problems of Sudan, Zair and Somali, stated that "Iran strives for the solution of these con-

¹ Nagorno-Karabakh Working Paper Submitted to the United Nations Economic and Social Council Commission on Human Rights (France). Human Rights Advocates, by Hrair Balian, 1994, p. 17.

² N. Hovhannissyan. *The Karabakh Problem*, p. 42.

³ M. Halperin, D. Scheffer with P. Small. *Self Determination in the New World Order*, Washington, D.C., 1992, p. 99.

flicts peacefully and in humanitarian way, and wants to become the center of stability in the region"¹.

There is another aspect of the Armenian-Iranian relations. We mean the unfriendly position of Azerbaijan towards Iran, especially during the presidency of Elchibey and later on, the establishment of very close, strategic relations between Azerbaijan and its "elder brother" Turkey, the plans of Baku to unite the Southern or Iranian Azerbaijan to Northern or ex-Soviet Azerbaijan and thus to create "Great Azerbaijan", as well as neo-pan-Turkism. The Azeri political aspirations and pan-Turkism itself represent serious danger to Iran, to its territorial integrity and positions not only in Transcaucasia, but also in the Middle East and Central Asia, i.e. in the vast territory which after the collapse of the USSR became an arena of rivalry between Iran and Turkey.

One of the main purposes of Turkish policy in the framework of pan-Turkism, as mentioned American analyst Graham Fuller, is the "extension of Turkey's influence and involvement in a nearly unbroken belt from Turks of the Balkans to the Turks of western China and eastern Siberia". The reorientation of the Turkish foreign policy on the principles of neo-pan-Turkism may change the geopolitical situation and balance of power in the Transcaucasian-Middle Eastern region.

It is obvious the danger of pan-Turkism to many countries and first of all Russia, Iran, Armenia, the Arab countries, etc.

The creation of the Turkic unbroken belt from the Balkans to the West China and East Siberia may encircle Iran from the North, North-West and North-East and thus to cut off Iran from Armenia as well as Russia and Western Europe. Iran, naturally, can not allow the realization of this Turkish-Azeri plans. So it undertakes different steps to prevent the establishment of Turkish domination over Transcaucasia and Central Asia and turning of Turkey into a regional superpower. Iran also strives to secure its national interests and geopolitical positions in that vast region.

For the realization of this policy Iran needs in allies. And Armenia, according to the Iranian vision, is one of the probable candidates, who can play that role, because the above mentioned Turkish projects and aspirations may change the geopolitical situation in the Middle East, Transcaucasia and Central Asia not in

¹ "Golos Armenii", Yerevan, February 25, 1997.

favor neither Armenia nor Iran. Here the interests of their national security coincide completely.

So the geopolitical factors and economic interests dictate Armenia and Iran to cooperate in different spheres, to preserve, develop and widen their friendly relations, which were established between them during the recent years.

The Iranian semi-official "Iran News", expressing the opinion and attitude of the Iranian leaders, in an article devoted to the sixth anniversary of the independence of RA, stated: "Armenia has established friendly relations particularly with Georgia and the Islamic Republic of Iran...Armenia gives great importance to the role of Iran in the region, and the friendly contacts between Yerevan and Tehran firmly continue to widen since the independence of Armenia"¹.

The change of leadership of RA in February, 1998, naturally, caused some anxiety in Iran. Iran as a neighborly country can not be indifferent in regard to foreign policy of Armenia and future of the Armenian-Iranian interstate relations. The Foreign Minister of Iran Dr. Kamal Kharazi in his address to the participants of a conference on Central Asia and Caucasus, discussing "The Role of Regional Powers in Conflict Resolution and Economic Development", held in Tehran on April 27-30, 1998, stated: "We watch very closely after the events in Armenia".

But soon the new Armenian leadership clarified the situation, stating that Iran is very important partner and occupies a distinguished place in Armenian foreign policy. Armenia intends not only to preserve the present high level of the Iranian-Armenian relations, but also to strengthen and deepen cooperation between two countries, especially in the fields of economy, finance, communications, science, culture, etc.

The Armenian-Iranian friendly relations and cooperation in the different fields has great perspectives. It is beneficial for both countries and for Transcaucasian-Middle Eastern geopolitical region.

NIKOLAY HOVHANNISYAN
THE FOREIGN POLICY OF ARMENIA
Yerevan, 1998, p. 43-49

¹ "Iran News", September 24, 1997.

IX. POSITION OF DIFFERENT COUNTRIES, INCLUDING IRAN, IN THE KARABAKH CONFLICT

As a result of military victories of the Nagorno-Karabakh Republic (NKR) armed forces, Azerbaijan appeared in such a condition that the further continuation of the war could bring more territorial losses, new refugees and other misfortunes to its people. Azerbaijan therefore agreed to sit around the table for cease-fire negotiations. Cease-fire was necessary for NKR as well. It could bring peace and possibility for reconstruction of the destroyed villages and towns and for strengthening the young statehood.

The cease-fire agreement was result of activities of numerous states and various international organizations who were involved in the Nagorno-Karabakh conflict. It is obvious that this conflict did not exist in a vacuum. Many states are involved in it, particularly neighboring countries. Paul Goble, an American analyst, presents the situation and the involvement of other countries in the Nagorno-Karabakh conflict in a form of a pyramid. According to his opinion "The region's political situation can be conceived as an inverted pyramid with four outside actors—Turkey, Iran, Russia and the West (including both Western Europe and the United States)—on the top tier; three governments—Baku, Stepanakert (the capital of the NKAO—N.H.) and Yerevan—composing second tier; and two populations—Armenians and Azerbaijanis—at the bottom"¹. So these two nations were carrying the main burden of the conflict.

Moscow was very active throughout the conflict. But the Soviet leader Gorbachev had done many mistakes and was unable to act effectively and find out real ways to resolve the conflict. The conflict could be more easily resolved at the beginning than afterwards. Gorbachev and the leaders of Politburo of the Communist Party of the Soviet Union had lost the chance and the most suit-

¹ Goble, P.A., *Coping with the Nagorno-Karabakh Crisis*. The Fletchers Forum of World Affairs, vol. VI, №2, Summer, 1992, 9.23.

able time. And the price of that wrong policy were the tens of thousands of deads, hundred of thousands of refugees, numerous towns and villages destroyed on both sides.

After the dissolution of the Soviet Union and emergence of the independent Russian Federation, Russia displayed great activity and numerous initiatives in search for a peaceful solution of the Karabakh conflict. The first peace mission was undertaken by the Russian president Yeltsin and the president of Kazakhstan Nazarbaev in September 1991 within the framework of the Commonwealth of Independent States (CIS). In a Communique their mission acknowledged that "The central authorities of the USSR had been unable to handle the situation in a constructive way. On the contrary, it was found that from 1988 to 1991 serious mistakes had been made, leading to the sharpening of antagonism between the two sides"¹.

On September 23, 1991, in Zheleznovodsk (Russia) a Communique was signed by the RF president Yeltsin, president of Kazakhstan Nazarbaev, president of Armenia Levon Ter-Petrosyan and president of Azerbaijan Mutalibov. They agreed that a settlement of the conflict could be achieved, with a deadline of January 1, 1992, that a cease-fire should be established, all anticonstitutional acts concerning Nagorno-Karabakh and taken by Azerbaijan and Armenia, should be frozen. It was also agreed to send observers to the region to secure the cease-fire, to neutralize illegal forces, guarantee the security of all citizens and the gradual return of all deported citizens. Armenia and Azerbaijan were invited to start negotiations².

These recommendations were not fulfilled and military actions were escalated shortly thereafter.

Russia took part in all political configurations, including CSCE and its Minsk Group, one of the chairmen of which is the representative of the Russian Federation. The Russian activity and interest is to be explained in the context of the policy of Russia in Transcaucasia. This region has strategic significance for Russia and one of its main goal is to prevent the strengthening of positions and influence of Turkey, Iran, the US or any other country in Transcaucasia. The solu-

¹ Interim Report of the CSCE Rapporteur Mission on the Situation in Nagorno-Karabakh. Dialogues on Conflict Resolution, 1992, 22.

² Interim Report of the CSCE Rapporteur Mission..., p. 8.

tion of the Karabakh problem has to serve this political aim. Russia formally defends the principle of territorial integrity of Azerbaijan and simultaneously rejects the using of force, military actions as a means to solve the Karabakh problem. She supports the idea of peaceful negotiations and believes that Karabakh has the right for self-determination and guaranteed security for the Armenians of NKR

Turkey is the only state or actor which completely and unconditionally supports Azerbaijan and periodically threatens Armenia and NKR, especially after the successes of the NKR armed forces in the battlefield. The late president of Turkey Turgut Ozal, referring to the Turkish genocide of the Armenians in 1915, announced that "Armenia has not learn its lesson from the experience in Anatolia and the punishment inflicted"¹. After the victory of the Karabakh forces and the defeat of Azeris in Kelbajar in 1993, Turgut Ozal said during his visit in the US that it was time for Turkey "to bear its teeth to Armenia"².

Some other Turkish officials did not exclude the "Cyprus solution" for Armenia, e.g. quick occupation of Armenia by the Turkish armed forces³. According to an US Congressional material, at that time "Turkish Army units near the border (Turkish-Armenian-N.H.) were placed in a 'state of vigilance' and reinforced in April 1993"⁴.

Attempting to pressure on Armenia after the fall of Kelbajar in 1993, the Turkish government suspended in April 1993 aid and foreign transit to Armenia through its air space and territory.

Turkey simultaneously increased and enlarged its military aid and support to Azerbaijan. The above mentioned US Congressional source indicated that as recently as in 1993, about 160 Turkish military officers were aiding the Azeri Army and a \$30 million credit was extended to Azerbaijan for financing the purchase by Azeris of Turkish arms⁵. Weapons, including missile systems, were shipped from Turkey to Azerbaijan. Taking these circumstances into account "some US concerns have been raised about a Turkish tilt to Azerbaijan in the Nagorno-Karabakh conflict"⁶.

Turkey opposed the secession of Nagorno-Karabakh from Azerbaijan and permanently pressured upon Armenia to withdraw the Armenian forces from the liberated territories, and only after that she would be ready to establish diplomatic relations with Armenia. Armenia stood for bilateral relations and establishment of diplomatic relations with Turkey, but without any preconditions. Turkey has its own interests in Transcaucasia and Turkish position towards NKR has to be reviewed in that context.

Turkey tries to exploit the Russia's weakness in an effort to strengthen its own position in that region, while preventing the strengthening of both Russian and Iranian influence in Transcaucasia. From this point of view Azerbaijan could become a reliable ally for Turkey, taking into consideration that "Turkey has historic, linguistic and cultural ties with Azeris"⁷.

On the other hand, in recent years there has been a rebirth of a Pan-Turkic plans and escalation of pan-Turkic feelings. As indicated an important US Congressional source, "Turkey seeks to expand ties to Central Asia but does not border it. A *modus vivendi* with Armenia would provide Turkey with a bridge to the area and an alternative route for an oil pipeline from Azerbaijan"⁸. This argument could serve as an additional element in understanding Turkey's position in the Nagorno-Karabakh conflict.

Turkey was also acting through the Council for Security and Cooperation in Europe and participated in its efforts to reach a solution for Nagorno-Karabakh conflict. Turkey sometimes tries within the framework of CSCE to act as a mediator or to participate in peacekeeping forces by deploying its armed contingents in the region of conflict. All these Turkish attempts were rejected by the Armenians who saw in it a danger to national security of Armenia and NKR.

A certain role in the solution of the Karabakh problem was played by Iran. Iran was the principal mediator from February to May, 1992. Iran, naturally, has its own interests and pursues its own goals. By participation in peacekeeping process, Iran hoped to prevent the strengthening of positions of the USA and Turkey and create barriers on the way of gaining by them dominating positions in the Middle Eastern region.

¹ Nagorno-Karabakh Working Paper..., p. 22.

² "Washington Times", April 4, 1993.

³ Nagorno-Karabakh Working Paper..., p. 22.

⁴ Carol Migdalovitz, *Armenia-Azerbaijan Conflict...*, p. 11.

⁵ *Ibid.*

⁶ Nagorno-Karabakh Working Paper..., p.5.

⁷ *Armenia-Azerbaijan Conflict...*, p. 11.

⁸ *Ibid.*

Iran was cautious about Russia's policy in the region too and, naturally, did not want to see Transcaucasia under the Russian influence either. It is necessary for Iran to maintain stability in its northern borders as "Iran fears its Azeri's ties to the ethnic kin in Azerbaijan and developments in the north that might provoke Iranian Azeris"¹.

Iran had developed a plan for solution to the Nagorno-Karabakh conflict which was presented to Armenia, NKR and Azerbaijan at the end of March, 1992. All three parties agreed with the Iranian mediated peace initiative. It included a cease-fire, exchange of hostages, an end of blockade and "negotiations to find a political solution between Armenia and Azerbaijan, with the participation of Nagorno-Karabakh representatives"².

Iran called on the United Nations to send international peacekeeping forces to NKR. According to the Iranian-mediated peace plan, a peace conference would be convened for working out a complete resolution of the problem. But Azerbaijan opposed the participation of any Nagorno-Karabakh representative in the peace conference. It brought the Iranian peace initiative to a state of deadlock.

In considering the reasons of failure of the Iranian initiative, the remark by American researchers M. Halperin and D. Scheffer throws new light on the latent motives of the Western powers. They noted that "The CSCE launched an eleven-nation conference in 1992 to mediate the armed conflict between Armenia and Azerbaijan over the fate of Nagorno-Karabakh. The participants' hidden agenda may have been to exclude Iran from influencing to outcome of the dispute"³. The 11 states were: Armenia, Azerbaijan, Belarus, Czech and Slovak Federal Republic, Germany, Italy, Russia, Sweden, Turkey, France and the United States. An Italian diplomat, Mario Rafielli, was named chairman of the peace conference.

Although Iran was excluded from participation in the peace process (it was not a member of CSCE), it continues to play a significant role in the resolution of crucial political and economic problems in the Transcaucasian and Middle Eastern region.

In solving of the Karabakh problem the role of the only superpower—the United States of America is important. The US has sufficient power to influence

the outcome of the problem directly, through CSCE or backing Turkey. It stands in the position of preserving the territorial integrity of Azerbaijan. But at the same time the US believes that the problem can be solved only by the political means, without using force and taking into account the national interests and security of Nagorno-Karabakh.

After numerous unsuccessful attempts, at last a Russian-mediated cease-fire agreement was finally reached on May 12, 1994.

Yet on April 1–2, Russia proposed a plan which included the following conditions: a cease-fire followed by separation of forces; the deployment of observers; withdrawal of troops and equipment from occupied territories; the removal of blockades and return of refugees'. The Azeri parliament rejected it as unacceptable for Azerbaijan.

Then the speaker of the State Duma of the Russian Federation Shumeiko arranged a new meeting in Bishkek—the capital of Kirgizstan, and succeeded to prepare a Protocol on a cease-fire. Armenia and NKR announced that the Bishkek Protocol was acceptable for them. After some delay, on 8 May, 1994, Azerbaijan also agreed with the conditions of that Protocol. It became the basis for an agreement concluded on May 12, 1994.

The CSCE or OSCE as it was renamed, did not take part immediately in preparing of that agreement. But Swedish diplomat Eliasson, who on November 30, 1993, became chair at the Minsk Group of OSCE conference, said before the signing of agreement, that CIS and OSCE observers were needed.

Although the cease-fire was signed, there were still some questions and disagreements between the parties. In an effort to resolve these questions, the Russian Federation Defense Minister Pavel Grachev had met on May 16, 1994 with the Ministers of Defense of Armenia, Azerbaijan and NKR to discuss his revised plan, the main points of which were: "a cease-fire, disengagement, observers from Russia, CIS and conflicting sides (with Russian in charge) at the 49 buffer-zone posts, safeguarded by 1800 CIS troops, primarily Russians, under the command of the Russian First Deputy Defense Minister"⁴. Armenia, Azerbaijan and NKR had to share the costs of these measures.

Russia's position, which neglected the OSCE, had worried the leaders of it.

¹ Ibid.

² Nagorno-Karabakh Working Paper ..., 17.

³ M. Halperin, D. Scheffer, *Self-Determination...*, p. 99.

⁴ Carol Migdalovitz, *Armenia-Azerbaijan Conflict...*, p. 6.

⁵ Ibid.

Eliasson suggested in June, 1994, to work out a common OSCE–Russian approach, which “might prevent antagonists from playing intermediaries off against each other”. They, OSCE and Russia, had after all begun to cooperate with each other.

Following the cease-fire agreement, many meetings took place within the framework of the OSCE in Baku, Yerevan and Stepanakert. There were numerous proposed plans for political regulations of the first ethnopolitical conflict in the former USSR.

And although the conflict is not yet resolved, the cease-fire agreement is nevertheless a great achievement, a very important step towards the final and complete solution to the Nagorno–Karabakh conflict.

NIKOLAY HOVHANNISYAN
THE KARABAKH PROBLEM.
FACTORS. CRITERIA VARIANTS OF SOLUTION
Yerevan, 1999, p. 49–58.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԱՏՔ	5
I. ԱՅԱԹՈՒԼԼԱՀ ԽՈՄԵՑՆԻԻ ՖԵՆՈՄԵՆԸ	22
II. ՄԻ ԴՐՎԱԳ ՀԱՅՏԵՐԻ ՀԱՆԴԵՊ ԱՅԱԹՈՒԼԼԱՀ ԽՈՄԵՑՆԻԻ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄՑ	31
III. ՄԵՐՉԱՎՈՐԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԿՈՆՖԼԻԿՏԻ ԶՐԴԱԿԱՆ ԾԵՐՏԸ	40
IV. ԻՐԱՆԸ ՄԵՐՉԱՎՈՐԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՏԱՐԱՇԱՐՁԱՆԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ (1979–1992)	47
ԳԼՈՒԽ I. ԻՐԱՆԻ ԱՐՏԱԹԻՆ ԶԵՂԱՔԱՎԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ ՄԿՁՐՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀՈՉՎՈՒՄԸ	47
ԳԼՈՒԽ II. ԻՐԱՆԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՐԵՎԱՆ ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՀԵՏ	50
1. Իրան–եզիպատական հարաբերությունների սրումը և խզումը	51
2. Մոնոլի–շիա դինակայությունը	53
3. Իրան–սաուդական հարաբերությունների սրումը և ամսակատումը	55
4. Իրան–իրաքյան պատերազմը	57
5. Իրան–սօրիական քարեկամական հարաբերությունների և համագործակցությունը	62
ԳԼՈՒԽ III. ԻՐԱՆԱ–ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	66
1. Կարծեցյալ անդրբրայուն	66
2. Առնակատում	67
3. «Իրանգեյթ» և «Իրան–կոնտրաս» գործարքը	70
ԳԼՈՒԽ IV. ԻՐԱՆԱ–ԹՈՒՐԿԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	72
1. Իրլանդիա–դաշնակցային հարաբերություններից անցում սովորական միջպետական հարաբերությունների	73
2. Համագործակցություն և դինակայություն	74
ԳԼՈՒԽ V. ԻՐԱՆԱ–ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	77
V. ԱՅԱԹՈՒԼԼԱՀ ԽՈՄԵՑՆԻՆ ԵՎ ԻՐԱՆԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԸ (ոռսերեն)	82
VI. ՏԱՐՔԵՐ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԻՐԱՆԻ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄ ԴԱՐԱՐԱՂՅԱՆ ԿՈՆՖԼԻԿՏԻ ՆԿԱՏԱՄԱՐ (ոռսերեն)	88
VII. ՌԱՉՊԻՄՈՒ ԱՆՆՔ ԳՏԱՆՔ ԽՄՄ ԽՈՄԵՑՆԻՆ (ոռսերեն)	92
VIII. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ԻՐԱՆԸ (անգլերեն)	96
IX. ՏԱՐՔԵՐ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՆԵՐԱՌՅԱՆ ԻՐԱՆԻ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄ ԴԱՐԱՐԱՂՅԱՆ ԿՈՆՖԼԻԿՏՈՒՄ (անգլերեն)	102

СОДЕРЖАНИЕ

ВСТУПЛЕНИЕ (на армянском яз.)	5
I. ФЕНОМЕН АЯТЛЛЫ ХОМЕЙНИ (на армянском яз.)	22
II. ОБ ОДНОМ ФАКТЕ О ПОЗИЦИИ АЯТЛЛЫ ХОМЕЙНИ В ОТНОШЕНИИ АРМЯН (на армянском яз.)	31
III. КУРДСКИЙ ПЛАСТ БЛИЖНЕВОСТОЧНОГО КОНФЛИКТА (на армянском яз.)	40
IV. ИРАН В БЛИЖНЕВОСТОЧНОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ (1979–1992) (на армянском яз.)	47
ГЛАВА I. НОВЫЕ ПРИНЦИПЫ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ИРАНА	47
ГЛАВА II. ОТНОШЕНИЯ ИРАНА С СОСЕДНИМИ АРАБСКИМИ СТРАНАМИ	50
1. Обострение и разрыв ирано-египетских отношений	51
2. Суннитско-шиитское противостояние	53
3. Обострение ирано-саудских отношений и их конфронтация	55
4. Ирано-иракская война	57
5. Ирано-сирийские дружественные отношения и сотрудничество	62
ГЛАВА III. ИРАНО-АМЕРИКАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ	66
1. Кажущееся спокойствие	66
2. Конфронтация	67
3. "Ирангейт" и "Иран-Контрас" сделка	70
ГЛАВА IV. ИРАНО-ТУРЕЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ	72
1. Переход от блоковых-союзнических отношений к обычным межгосударственным отношениям	73
2. Сотрудничество и противостояние	74
ГЛАВА V. ИРАНО-АРМЯНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ	77
V. АЯТЛЛА ХОМЕЙНИ И АРМЯНСКАЯ ОБЩИНА ИРАНА (на русском яз.)	82
VI. ПОЗИЦИЯ РАЗЛИЧНЫХ ГОСУДАРСТВ И ИРАНА В ОТНОШЕНИИ К КАРАБАХСКОМУ КОНФЛИКТУ (на русском яз.)	88
VII. КАКИМ МЫ НАШЛИ ИМАМА ХОМЕЙНИ (на русском яз.)	92
VIII. АРМЕНИЯ И ИРАН (на английском яз.)	96
IX. ПОЗИЦИЯ РАЗЛИЧНЫХ ГОСУДАРСТВ, ВКЛЮЧАЯ ИРАН, В ОТНОШЕНИИ К КАРАБАХСКОМУ КОНФЛИКТУ (на английском яз.)	102

CONTENTS

PREFACE (in Armenian)	5
I. THE AYATOLLAH KHOMAYNI'S PHENOMENON (in Armenian)	22
II. A FACT ON THE POSITION OF THE AYATOLLAH KHOMAYNI'S ATTITUDE TOWARDS THE ARMENIANS (in Armenian)	31
III. ON KURDISH LAYER OF THE MIDDLE EASTERN CONFLICT (in Armenian)	40
IV. IRAN IN THE REGIONAL SYSTEM OF THE MIDDLE EAST (1979–1992) (in Armenian)	47
CHAPTER I. THE NEW PRINCIPLES OF FOREIGN POLICY OF IRAN	47
CHAPTER II. THE RELATIONS OF IRAN WITH THE NEIGHBOR ARAB COUNTRIES	50
1. The aggravation and rupture of the Iranian–Egyptian relations	51
2. The Sunni–Shia Confrontation	53
3. The sharpening of the Iranian–Saudi relations and confrontation between them	55
4. Iran–Iraqi war	57
5. Iranian–Syrian friendly relations and cooperation	62
CHAPTER III. THE IRANIAN–AMERICAN RELATIONS	66
1. Apparent stillness	66
2. Confrontation	67
3. "Iranagate" and "Iran–Contras" deal	70
CHAPTER IV. THE IRANIAN–TURKISH RELATIONS	72
1. Transfer from the allied (CENTO) relations into ordinary interstate relations	73
2. Cooperation and confrontation	74
CHAPTER V. THE IRANIAN–ARMENIAN RELATIONS	77
V. AYATOLLAH KHOMAYNI AND THE ARMENIAN COMMUNITY OF IRAN (in Russian)	82
VI. THE ATTITUDE OF DIFFERENT STATES AND IRAN TOWARD THE KARABAKH CONFLICT (in Russian)	88
VII. OUR VISION ON IMAM KHOMAYNI (in Russian)	92
VIII. ARMENIA AND IRAN (in English)	96
IX. THE POSITION OF DIFFERENT STATES, INCLUDING IRAN, TOWARDS THE KARABAKH CONFLICT (in English)	102

ՆԻԿՈԼԱՅ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԻՐԱՆ

ԱՅՈՒԹՈՒԼԱԿ ԽՈՄԵՅՆԻԻ ԳԱՐԱԵՐՁԱՆԸ

Հրատարակչության տնօրեն՝
Գեղարվեստական խմբագիր՝
Սրբազրիչ՝
Համակարգչային ձևավորումը՝
Շապիկի համակարգչային մշակումը՝

Մաշա Մնացականյան
Արա Բաղդասարյան
Ազնիվ Նասլյան
Լալա Հովսեփյանի
Արևիկ Հակոբյանի

Տպագրությունը՝ օֆսեր: Չափայ՝ 60x84 1/16: Թուղթը՝ օֆսեր:
Ծավալը՝ 7 տպ. մամուլ: Տարաքանակը՝ 500 օրինակ:
Գինը՝ սրայմանագրային:

«ՁԱՆԳԱՎ-97» ՀՐԱՏԱՐԱՎԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

375051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հեռ.՝ (+3741) 23-25-28, 23-26-48,
ֆաքս՝ (+3741) 23-25-95, էլ. փոստ՝ zangak@arminco.com, էլ. կայք՝ www.zangak.am

32И(55)

7-85

НИКОЛАЙ ОГАНЕСЯН

ИРАН

ЭПОХА АЯТОЛЛЫ
ХОМЕЙНИ

h7.

NIKOLAY HOVNANNISYAN

IRAN

THE AYATOLLAH KHOMAYNI'S
EPOCH

